

Issue №28

Part 4

International periodic scientific journal

ONLINE

www.sworldjournal.com

D.A. Tsenov Academy of Economics - Svishtov (Bulgaria)

Indexed in
INDEXCOPERNICUS
(ICV: 87)
GOOGLESCHOLAR

SWorld Journal

Issue №28
Part 4
November 2024

Published by:
SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Editor: Shibaev Alexander Grigoryevich, *Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician*
Scientific Secretary: Kuprienko Sergiy, *PhD in Technical Sciences*

Editorial board: More than 350 doctors of science. Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/about/editorialTeam>

Expert-Peer Review Board of the journal: Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/expertteam>

The International Scientific Periodical Journal "SWorldJournal" has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars. Today, the journal publishes authors from from different countries.

Journal Established in 2018. Periodicity of publication: 6 times a year

The journal activity is driven by the following objectives:

- Broadcasting young researchers and scholars outcomes to wide scientific audience
- Fostering knowledge exchange in scientific community
- Promotion of the unification in scientific approach
- Creation of basis for innovation and new scientific approaches as well as discoveries in unknown domains

The journal purposefully acquaints the reader with the original research of authors in various fields of science, the best examples of scientific journalism.

Publications of the journal are intended for a wide readership - all those who love science. The materials published in the journal reflect current problems and affect the interests of the entire public.

Each article in the journal includes general information in English.

The journal is registered in the INDEXCOPERNICUS, GoogleScholar.

DOI: 10.30888/2663-5712.2024-28-04

Published by:
SWorld &
D.A. Tsenov Academy of Economics
Svishtov, Bulgaria
e-mail: editor@sworldjournal.com

Copyright
© Authors, scientific texts 2024

Dear audience!

We sincerely welcome You to the pages of this issue of the scientific journal "Scientific World Journal," which we dedicate to meaningful and relevant research in history, archeology, history of education, tourism, and recreational activities.

Each issue results from the painstaking work of authors, editors, and reviewers, who combine their efforts to develop science and disseminate knowledge. But this issue is unique because it is dedicated not only to the results of scientific research by already well-known scientists, basically discussed at scientific and scientific-methodical seminars of teachers of one Department of History, Archeology and Tourism of the V. Dahl East Ukrainian National University (Kyiv, Ukraine) for 2024, but also the first steps of future scientists - master's and postgraduate students in the specialties "History and Archaeology," "Secondary Education (History)" and "Tourism and Recreation."

At a time when scientific progress is becoming a driving force for changes in society, the role of this publication is becoming even more critical. The editorial board of the journal, together with the authors of the issue, strives to create a platform for the exchange of ideas, scientific research, and innovative approaches that will contribute to solving both local and global challenges of our time, preventing manipulation of historical facts and the spread of fake information in the public sphere.

In our work, we pay special attention to the quality and relevance of publications because we understand how important it is for the scientific community to have access to reliable and substantiated information. We sincerely thank our authors for their trust and contribution to the common cause, the reviewers for their professional support, and the readers for their interest in the journal.

This inclusivity policy reflects our belief that the scientific community should be broad, not exclusive. With each issue, the editorial staff of the Scientific World Journal opens up new horizons of knowledge, and we hope that the materials of this issue will inspire you to research further, encourage discussions, and become an essential source of information for your professional activities. After all, our shared goal in the journal is to think and write, read and speak, teach and learn.

With respect,
responsible for the preparation of the issue from the university
Head of the Department, Editorial Board member, PhD in History, Assoc. Prof. O.M. Sapytska,
member of the Editorial Board, Doctor of Historical Sciences, Prof. V.P. Mykhailiuk,
member of the Expert Council, postgraduate student K.V. Burylov

УДК 338. 48

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MEMORIAL-ETHNIC TOURISM IN UKRAINE

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕМОРІАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Zelenko O. O. / Зеленко О. О.*Dr. of Economic.sc., prof. / д.е.н., проф.*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4880-246X>**Zavarika H. M. / Заваріка Г. М.***Dr. of Geogr. sc., prof. / д.геогр.н., проф.*

ORCID: 0000-0001-5601-9331

Yurieva O. A. / Юр'єва О. А.*student of II level degree / здобувач II рівня вищої освіти***Bulkina L. I. / Булкіна Л. І.***student of II level degree / здобувач II рівня вищої освіти**Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,**Kyiv, Ioann Pavel II, 17, 01042**Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,**Kyiv, Ioanna Pavla II, 17, 01042*

Анотація. У статті розглянуто перспективи розвитку меморіально-етнічного туризму в Україні. Проаналізовано наявні наукові джерела з проблематики дослідження. Сформовано системні характеристики меморіального туризму, та ідентифіковано місце етнічного туризму серед його різновидів. Доведено меморіально-етнічне значення українського козацтва як історико-культурного явища. Визначено функції меморіально-етнічного туризму в Україні (комеморативна, виховна, соціально-культурна функція). Встановлено відмінні характеристики меморіально-етнічного туризму в Україні (відсутність розважального елемента, сакральність, соціальна відповідальність, емоційне залучення та рефлексія, освітній вплив, культурне значення, символічність об'єктів). Запропоновано приклади маршрутів, які ілюструють розвиток меморіально-етнічного туризму в Україні (Шляхами єврейської спадщини в Україні; Німецькі колонії Південної України; Шляхами кримськотатарської культури; Меморіальні маршрути Голодомору; Шляхами польської культури в Західній Україні). Доведено значення меморіально-етнічного туризму як на національному так і на міжнародному рівні.

Ключові слова: меморіальний туризм, етнічний туризм, пам'ять, спадщина, туристична діяльність, історичні події.

Вступ.

Історія України і минула і сучасна, яка пишеться в наші дні, залишає по собі цілі пласти інформації, які мають пам'ятати наступні покоління. У той же час вже наявні на території нашої країни меморіальні об'єкти та історико-культурна спадщина, накопичений довоєнний досвід провадження туристичної діяльності на основі національного туристично-рекреаційного потенціалу та прогнози щодо розвитку вітчизняної галузі туризму в майбутньому свідчать про необхідність окреслення та опрацювання основних напрямків даного виду економічної діяльності. Вже остаточно зрозуміло, що обличчя українського туризму зміниться докорінно.

Серед напрямків, які вважаються найбільш перспективними, визначено саме меморіальний та етнічний туризм, які мають стати носіями пам'яті про культуру і традиції українського народу та всіх інших етносів, що проживали на

території України в різні часи, про славні та буремні події, а також про відомих історичних постатей минулої давнини і сучасності.

Етнічний туризм має на меті надати туристам можливість зануритися в автентичні культури та традиції різних етнічних груп. Він відрізняється від звичайного туризму тим, що акцентує увагу на глибокому ознайомленні з культурним життям, ритуалами та повсякденними практиками місцевих громад. Таке занурення сприяє розвитку міжкультурного соціального діалогу, розумінню та збереженню культурної спадщини, що є надзвичайно актуальним саме в наш час.

Отже, мета дослідження - ідентифікація сутності меморіального туризму в контексті реалізації його етнічного різновиду; сучасна інтерпретація змісту меморіально-етнічного туризму в рамках розвитку вітчизняної туристичної індустрії на тлі повномасштабної російсько-української війни.

Основний текст.

Проблематику та різні аспекти розвитку меморіального та етнічного туризму досліджує велика кількість як вітчизняних так і закордонних вчених. Серед них варто відзначити роботи Божко Л., Кислюк К. [1], Табенську О. [2], Барвінок Н. [3], Макарчук Н. [4], Yusupova G., Pfoser A. [5], Доценко А. [6], Джаман В., Джаман Я., Чаплінського П. [7], Слащевої А., Філімонцевої І. [8].

Відповідно до огляду та аналізу наявних публікацій можна визначити, що меморіальний туризм — це різновид туристичної діяльності, метою якої є відвідування місць, пов'язаних із трагічними подіями історії, пам'яттю про видатні особистості або визначні історичні події. До таких місць належать меморіали, пам'ятники, музеї, місця військових конфліктів, катастроф чи масових трагедій, місця поховань відомих діячів. Цей тип туризму забезпечує збереження пам'яті про історичні події та їхнє значення для суспільства, сприяє культурному обміну, формуванню почуття національної ідентичності та патріотизму. Системні характеристики меморіального туризму представлено на рисунку 1.

Меморіальний туризм входить до культурно-пізнавального напрямку туризму, але має певну специфіку та відмінності від інших видів. Відповідно, меморіальний туризм займає особливе місце серед інших видів туризму, поєднуючи культурно-пізнавальні, емоційно-освітні та соціально значущі аспекти. Треба зазначити, що у класичному розумінні в контексті меморіального туризму розглядається знайомство учасників маршруту із об'єктами маршруту тільки в контексті трагічних подій. Але, насправді, один і той самий об'єкт може ототожнюватись із абсолютно різноплановою інформацією: знаменні події (в тому числі і знаменного, святкового характеру), традиції, звичаї, видатні постаті з ним пов'язані.

З іншого боку, етнічний туризм (ностальгічний, етнографічний туризм) - це вид туризму, що передбачає відвідування історичних поселень. Це поєднання туризму та етнографічних досліджень, що дозволяє відвідувачам доторкнутися до культури та історії місцевого населення, розвиватися духовно, вивчати традиції та возз'єднуватись з місцевою природою. Саме цей різновид туризму пробуджує у туристів повагу до своєї культури, рідної мови, до мистецтва та до

самої землі.

Етнічний туризм як напрямок дослідження в сучасній науці набуває все більшого значення, особливо в контексті розвитку національної культури, міжетнічної комунікації та популяризації унікальних культурних традицій. Українські вчені розглядають етнічний туризм як специфічний вид туристичної діяльності, орієнтований на знайомство з традиціями, побутом, звичаями та культурною спадщиною певної етнічної спільноти. Це явище є прогресом для культурної ідентичності та формування міжкультурного діалогу.

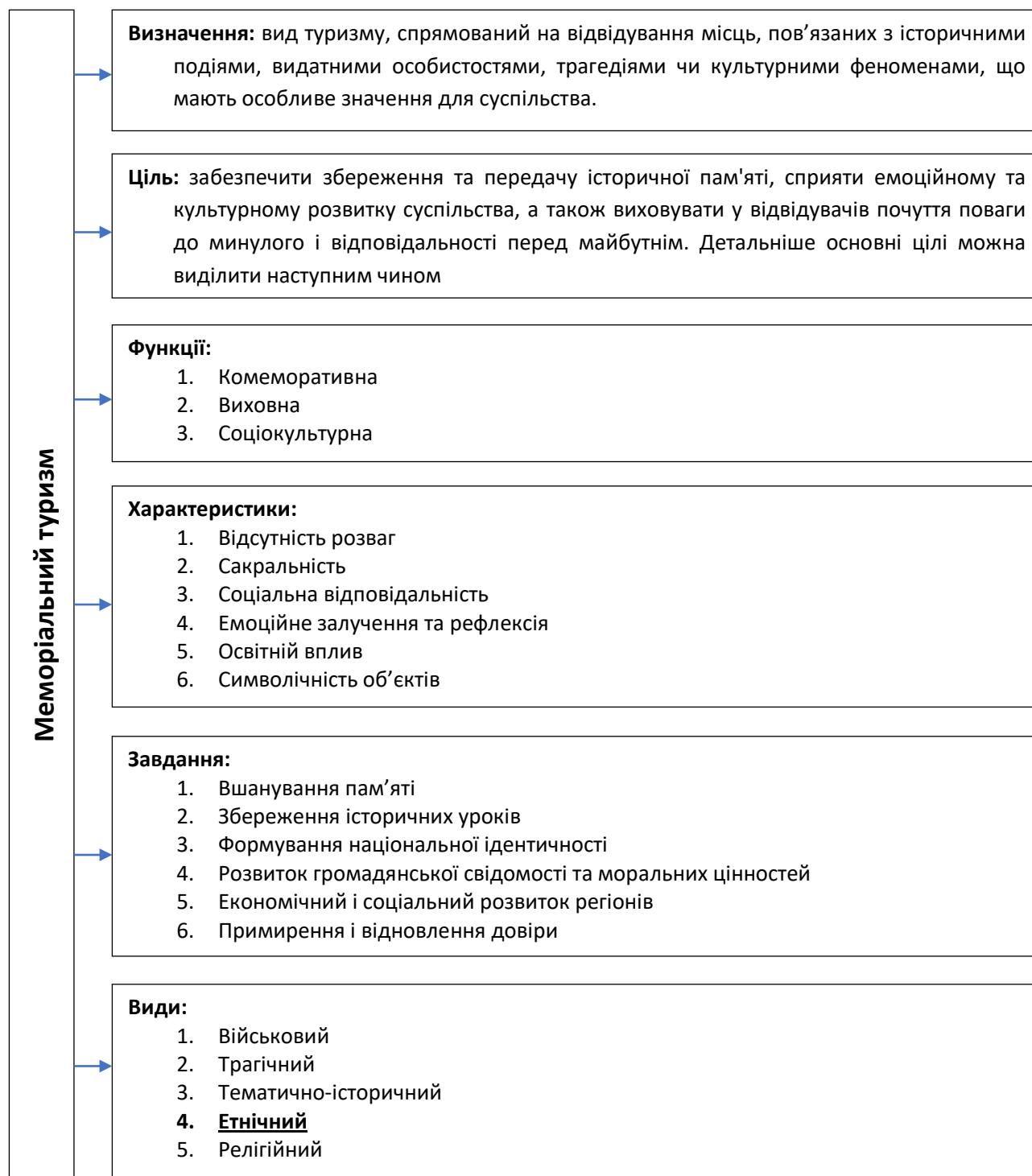

Рисунок 1 – Системні характеристики меморіального туризму, та місце етнічного туризму серед його різновидів

Джерело: розроблено авторами на основі [1-5]

Одним з автентичних прикладів етнічного туризму, який має і меморіальне значення є туризм на основі козацької спадщини.

Українське козацтво, як історико-культурне явище, є унікальним явищем, яке активно привертає увагу не лише науковців, а й туристів з усього світу. Самобутність, героїчна історія, побут та культурні традиції козаків створюють широкі можливості для розвитку етнічного туризму. Цей вид туризму орієнтований на пізнання історичної та етнокультурної спадщини певного народу, і козацький феномен є його яскравим прикладом.

Козацтво виникло як соціально-історичний феномен у XV столітті на теренах українських степів. Воно стало відповіддю на потребу захисту населення від постійних нападів кочівників. З часом козацтво трансформувалося у важливий соціальний, військовий і культурний інститут. Запорізька Січ, яка була центром козацької демократії, стала символом свободи і незалежності українців.

Культурні та історичні надбання козаків, зокрема їхня зброя, військові традиції, звичаї, костюми, музика, пісні, та архітектурні пам'ятки, є елементом етнічного туризму. Збережені та реконструйовані елементи життя козацтва, такі як курені, козацькі церкви, фортеці, стали популярними туристичними об'єктами.

Туристичний потенціал представлено в деяких регіонах України:

1. Острів Хортиця: перлина історії та культури України.
2. Чигирин – перша гетьманська столиця.
3. Батурин як центр етнічного туризму.

Етнічний туризм базується на зацікавленості у збереженні та популяризації національної спадщини. Козацькі фестивалі, такі як "Покрова на Хортиці", "Козацькі забави" в різних регіонах України, залучають тисячі туристів. Вони стоять майданчиками для відтворення козацьких звичаїв, демонстрації бойових мистецтв, національних страв та музики.

Значним попитом користуються інтерактивні екскурсії, які дозволяють туристам брати участь у майстер-класах з фехтування, стрільби з лука або приготування козацьких страв. Також популярні історичні реконструкції битв, що створюють ефект занурення в епоху.

Можна із впевненістю стверджувати що етнічний туризм, як складова меморіального цілком і повністю виконує наступні функції:

1. *Комеморативна*: вшануванням пам'яті про минуле. Відвідувачі часто розглядають обрані локації не тільки як туристичний об'єкт, а й як нагадування про важливі події, які не повинні бути забуті, нагадування про традиції, які потрібно зберігати. Такі об'єкти перетворюються на символи колективної пам'яті, під час їх відвідування можуть виконуватися певні ритуали (вшанування пам'яті хвилиною мовчання, або, навпаки можуть виконуватись позитивні ритуали «торкнись об'єкта і загадай бажання»).

2. *Виховна функція*: відвідування об'єктів і меморіально-етнічного туризму передбачає важливий освітній зміст, вони часто використовуються для проведення уроків історії, етнографії, краєзнавства або громадянської освіти, особливо серед молоді. Такі маршрути допомагають глибше зрозуміти

історичний контекст подій, формують відчуття співпричетності до минулого та підвищують обізнаність щодо національних, глобальних історичних процесів.

3. *Соціально-культурна функція*: меморіально-етнічний туризм сприяє збереженню культурної спадщини, допомагає зміцнювати зв'язки між поколіннями та різними культурами. Він може виступати як місток для діалогу та взаєморозуміння, що особливо важливо в умовах глобалізації. Меморіально-етнічний туризм спрямований на вшанування пам'яті про важливі історичні події, осіб чи етнічну групу, що робить його частиною національного та міжнародного культурного спадку.

Меморіально-етнічний туризм відіграє унікальну роль у збереженні та передачі пам'яті про традиції, події минулого, впливаючи на формування колективної пам'яті і підтримуючи культурну ідентичність суспільства. Він дозволяє відвідувачам не тільки дізнатися більше про історію, але й відчути свою причетність до минулих подій, усвідомити власні цінності та відчути відповідальність за збереження пам'яті для майбутніх поколінь.

Розвиток меморіально-етнічного туризму в Україні має завершитися специфікою кожного регіону. Різні регіони України мають свої унікальні етнічні громади, зокрема гуцули в Карпатах, кримські татари в Криму, бойки та лемки на заході країни, а також болгарські, грецькі та інші громади на півдні та сході. Для розвитку туризму бажано розробляти тематичні тури та заходи, що популяризують саме ці культурні традиції. Наприклад, в Карпатському регіоні: розробка етнічного туру селами Карпат. А на півдні України: організація турів до болгарської громади, до Криму — для етнічних турів до кримськотатарських громад.

Меморіально-етнічний туризм має відмінні характеристики, які ставлять його в окрему категорію серед інших видів туризму:

1. *Відсутність розважального елемента*. Основною метою є не відпочинок чи розвага, а вшанування пам'яті, обмін знаннями та усвідомлення історичних уроків.

2. *Сакральність*. Часто обрані локації розглядаються як "сакральні простори", що потребують поваги, що додає візитам певної урочистості для самих відвідувачів.

3. *Соціальна відповідальність*. Меморіально-етнічний туризм нерідко пов'язаний із соціально відповідальним туризмом, оскільки передбачає етичне ставлення до історичних місць, збереження і захист культурної спадщини.

4. *Емоційне залучення та рефлексія*. Обрані для відвідування території та локації нерідко асоціюються з визначними подіями – війнами, трагедіями, геноцидами чи великими позитивними подіями, історичними змінами. Відвідування таких місць пробуджує сильні емоції, змушуючи замислитися над масштабами страждань і героїзму окремих героїчних постатей чи групи осіб – представників певного етносу. Це емоційне залучення часто є ключовим, щоб люди глибше зрозуміли та відчули події минулого. Візит до меморіальних місць часто викликає психологічне збудження. Через це меморіально-етнічний туризм відрізняється від розважальних чи інших видів туризму, створюючи особливий змістовний досвід. На відміну від рекреаційного туризму, тут

основну роль відіграють емоції співчуття та співпереживання. Такий туризм спонукає до внутрішніх роздумів і переосмислення, пробуджує потребу зрозуміти себе у світлі традицій власного народу та минулих подій, особливо коли це стосується складної історії або колективної травми. Це сприяє розвитку емпатії та соціальної відповідальності.

5. *Освітній вплив*: Більшість об'єктів включає інформаційні стенди, музеї, екскурсійні програми, що надають історичну інформацію. Освітня цінність полягає в тому, що відвідувачі можуть дізнатися про маловідомі факти, події, особистостей, відчути атмосферу того часу та глибше зрозуміти причини та наслідки історичних подій. Меморіально-етнічні маршрути часто є частиною освітніх програм і можуть використовуватися для підвищення обізнаності молоді про історію свого народу та людства загалом.

6. *Культурна значимість*: відібрані для відвідування місця є частиною культурної спадщини. Вони не лише вшановують пам'ять минулих поколінь, а й зберігають традиції та історію, яка стає частиною національної та локальної ідентичності. Завдяки цьому меморіально-етнічний туризм сприяє збереженню культурного спадку для наступних поколінь.

7. *Символічність об'єктів*: Для багатьох народів меморіальні місця та місця, збережені, як неторкані території проживання конкретного етносу із характерними будівлями і спорудами, мають символічне значення. Такі місця формують загальноприйняті символи й цінності, які об'єднують націю.

Основні завдання меморіально-етнічного туризму передбачають збереження пам'яті про тих, хто постраждав або загинув у важкі часи, або про культурні традиції, які потребують захисту (бо забуваються і поступово зникають). Такі місця символізують підтримку спільних цінностей, формують це відчуття в учасників туру. Відвідування маршрутів меморіально-етнічного туризму допомагає суспільству не забувати про минулі помилки та запобігати їх повторенню. Зокрема, місця, пов'язані з трагедіями, сприяють формуванню «пам'яті про застереження» – усвідомлення, що помилки можуть повторитися, якщо про них забути. Окремі території із розташованими на них об'єктами стають частиною національної ідентичності. Вони допомагають людям відчувати причетність до спільної історії та культурного спадку своєї країни, усвідомлюючи свою роль в історії та спадщину, яку вони передають наступним поколінням. Врешті решт, меморіально-етнічний туризм сприяє вихованню моральних цінностей, таких як повага до прав людини, толерантність, протидія ненависті та ксенофобії.

Меморіально-етнічний туризм — це вид туризму, орієнтований на ознайомлення з культурно-історичною спадщиною, пов'язаною з етнічними спільнотами, а також з місцями пам'яті, що впізнають події чи видатних особливостей. В Україні цей напрямок має потужний потенціал завдяки багатонаціональному складу населення, різноманітності культури та багатій історії. В Україні можна запропонувати приклади маршрутів, які ілюструють розвиток меморіально-етнічного туризму.

1. *Шляхами єврейської спадщини в Україні*. Маршрут зосереджений на європейській культурі та трагічних подіях Голокосту, які залишили глибокий

слід у багатьох регіонах України. До основних точок маршруту відносяться міста Київ, Львів, Умань, Бердичів. Маршрут спрямований як на освітню діяльність, так і на вшанування пам'яті.

2. *Німецькі колонії Південної України.* Маршрут присвячений історії німецьких поселенців, які значно вплинули на розвиток сільського господарства, архітектури та ремесел. Основні точки маршруту: Одеса, Миколаївщина, Запоріжжя. Маршрут підкреслює міжетнічні зв'язки та роль колоністів у розвитку регіону.

3. *Шляхами кримськотарської культури.* Цей маршрут знайомить із своєю культурою та історією кримських татар. Основні точки маршруту: Бахчисарай, Сімферополь, Чуфут-Кале. Маршрут акцентує увагу на збереженні традицій і підвищенні відомостей про кримськотарську культуру.

4. *Меморіальні маршрути Голодомору.* Ці маршрути зосереджені на вшануванні пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років. Основні точки маршруту: Київ, Полтавщина, Харків. Маршрут має на меті виховання історичної пам'яті й відомості про трагічні події української історії.

5. *Шляхами польської культури в Західній Україні.* Маршрут висвітлює спадщину польської культури, що має глибокі корені в регіоні. Основні точки маршруту: Львів, Тернопільщина, Івано-Франківськ. Цей маршрут акцентує увагу на культурному діалозі між народами.

Меморіально-етнічний туризм в Україні є інструментом збереження історичної пам'яті, культурного діалогу та національної самоідентифікації. Його розвиток сприяє популяризації української культури та спадщини серед туристів і створенні умов для міжнародної взаємодії.

Меморіально-етнічний туризм сприяє формуванню позитивного іміджу серед діаспори. Для української діаспори в різних країнах світу меморіально-етнічний туризм може стати засобом зміцнення зв'язків із Батьківщиною. Це сприяє підтриманню національної ідентичності та підвищенню інтересів до подій в Україні, що, у свою чергу, формує позитивне ставлення до країни інших громадян.

У багатьох випадках меморіально-етнічні маршрути об'єднують важливі туристичні об'єкти, що привертають увагу як місцевих жителів, так і іноземних туристів. Це допомагає розвитку інфраструктури та підтримує локальну економіку. Відвідувачі купують квитки, користуються готелями, ресторанами, що також сприяє фінансовій підтримці самих атракцій.

Покращенню міжнародних відносин через культурні ініціативи сприяють організації фестивалів, міжнародних виставок та заходів, присвячених етнічним традиціям, завдяки залученню туристів з-за кордону. Участь іноземців у цих подіях створює платформу для взаєморозуміння та зміцнення культурних зв'язків між великими народами. Це додатково буде руйнувати стереотипи та поширювати позитивні уявлення про Україну як про країну з багатою і самобутньою культурою.

Також меморіально-етнічний туризм виступає інструментом культурної дипломатії, за допомогою якого Україна може донести свою цінність та історичну унікальність на міжнародний рівень. Представлення української

культури через туристичні подорожі та заходи дозволяє налагоджувати дружні відносини з іншими країнами та підвищувати обізнаність про Україну у світі.

Меморіально-етнічний туризм є елементом так званої «м'якої сили», що країна впливає на міжнародну спільноту не через політичний чи економічний тиск, а через культурні й гуманітарні зв'язки. Відвідувачі, які залишаються задоволеними своїм досвідом, стають власними посланцями доброї волі, розповідаючи про Україну як про привабливу та цікаву країну.

Меморіально-етнічний туризм може стати способом подолання національних або міжетнічних конфліктів, сприяючи розумінню та примиренню між народами. Наприклад, меморіали жертвам війни дозволяють учасникам конфліктів визнати біль один одного і створюють платформу для діалогу і взаєморозуміння.

Україна є багатонаціональною державою з унікальною історичною мозаїкою етнічних груп, таких як гуцули, кримські татари, бойки, лемки, болгарські, румунські, грецькі та інші громади. Меморіально-етнічний туризм дозволяє демонструвати світові це багатство, представляючи країну як осередок численних культурних традицій, що мирно співіснують і взаємозбагачуються. Такий підхід покращує формування позитивного іміджу країни як відкритої та толерантної.

Таким чином, мета меморіально-етнічного туризму – це не лише збереження пам'яті, але й активний вплив на розвиток суспільства, його культурного рівня, виховання моральних і духовних цінностей, а також запобігання повторенню трагічних помилок минулого. Мета меморіально-етнічного туризму полягає не тільки в збереженні пам'яті про значущі події та видатних особистостей, але й у вихованні патріотизму, моральних цінностей, почуття національної ідентичності через збережені національні звичаї традиції.

Висновки.

Меморіально-етнічний туризм відіграє важливу роль у суспільному розвитку, поєднуючи культурні, освітні та соціальні функції, спрямовані на збереження історичної пам'яті та формування цінностей у суспільстві. Його ключовими характеристиками є відсутність розважального елемента, акцент на емоційному залученні, соціальній відповідальності та рефлексії, що дозволяє відвідувачам глибше усвідомити подій минулого та зробити висновки на майбутнє.

Крім того, меморіально-етнічний туризм має важливе економічне значення, підтримуючи розвиток регіонів, де знаходяться дотичні до цього напрямку історико-культурні комплекси, через створення робочих місць, розвиток туристичної інфраструктури та залучення фінансових ресурсів. Також він сприяє соціальному примиренню і культурному обміну, особливо у випадках, коли конкретна місцевість чи об'єкт стають символами загальнонаціональної чи міжкультурної злагоди.

Таким чином, меморіально-етнічний туризм є потужним інструментом для збереження культурної та історичної спадщини, формування національної свідомості, моральних цінностей та підтримки громадянської відповідальності, що робить його важливою складовою сучасного культурного життя та

суспільного розвитку.

Українське козацтво є унікальним ресурсом для розвитку меморіально-етнічного туризму, який поєднує історико-культурне пізнання, активний відпочинок та духовне збагачення. Його значення в сучасному світі виходить далеко за межі національних кордонів, демонструючи багатство та унікальність української культури.

Розвиток меморіально-етнічного туризму дозволяє Україні демонструвати свою унікальність, збагачувати міжнародну співпрацю та зміцнювати позитивний імідж України в світі. В подальших наукових пошуках планується докладно дослідити та розширити знання стосовно конкретних туристичних маршрутів меморіально-етнічного спрямування Україною. Особлива увага буде приділена розробці дитячих освітньо-виховних турів, що пов'язано зі значною міграцією українських дітей за кордон та необхідністю знайомства в багатьох випадках наших нащадків з Батьківщиною.

Література

1. Божко Л. Д., Кислюк К. В. Меморіальний туризм, як складова меморіальної культури. *Культура України*. 2022. Вип. 78. С. 7-16. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.01>

2. Табенська О. І. Меморіальний туризм, як перспективний напрямок післявоєнного туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-91>

3. Барвінок Н. В. Етнотуризм як чинник соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад в повоєнний період. *Соціальна економіка*. 2022. Вип. 63. С. 5-17. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-01>.

4. Макарчук Н. Етнотуризм в соціокультурному середовищі: концепція дослідження. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2020/ Випуск 14, С. 291-302. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/6020>

5. Yusupova G., Pfoser A. Tourism, Memory Production and Contested Ethnic Hierarchies in Post-Soviet Almaty. *Europe-Asia Studies*. 2023. Volume 75, Issue 3. P/ 491-508. <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1964437>

6. Доценко А. І. Етнічний туризм: навч. посіб. Київ: Ун-т «Україна», 2022. 96 с.

7. Джаман В. О., Джаман Я. В., Чаплінський П. Розвиток етнічного туризму в поліетнічному просторі (на прикладі Чернівців). *Укр. геогр. журн*. 2023. № 1. С. 35–45. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.01.035>

8. Слащева А. В., Філімонцева І. О. Історико-соціальні передумови формування ресурсів етнічного туризму в Україні. *Modern scientific researches*, 2019. 2 (10). С. 158-163. <https://doi.org/10.30889/2523-4692.2019-10-02-048>

Reference

1. Bozhko, L. D., Kyslyuk, K. V. (2022). Memorial tourism as a component of memorial culture. *Culture of Ukraine*. (78). 7-16. DOI: 10.31516/2410-5325.078.01

2. Tabenska, O. I. (2024). Memorial tourism as a promising direction of post-war tourism in Ukraine. *Economy and Society*. (59). DOI: 10.32782/2524-0072/2024-59-91

3. Barvinok, N. V. (2022). Ethnotourism as a factor of socio-economic development of united territorial communities in the post-war period. *Social Economy*. (63). 5-17. DOI: [10.26565/2524-2547-2022-63-01](https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-01)

4. Makarchuk, N. (2020). Ethnotourism in the socio-cultural environment: a research concept. *Bulletin of the Precarpathian University. Political Science*. (14). 291-302. Available at: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/6020>

5. Yusupova, G., Pfoser, A. (2023). Tourism, Memory Production and Contested Ethnic Hierarchies in Post-Soviet Almaty. *Europe-Asia Studies*. Vol. 75, (3). 491-508. DOI: [10.1080/09668136.2021.1964437](https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1964437)

6. Dotsenko, A. I. (2022). *Ethnic tourism: teaching. manual*. Kyiv: Un-t "Ukraine", 96.

7. Dzhaman, V. O., Dzhaman, Ya. V., & Chaplinskyi, P. (2023). Development of ethnic tourism in a polyethnic space (on the example of Chernivtsi). *Ukr. geogr. zhurn.* (1). 35–45. DOI: [10.15407/ugz2023.01.035](https://doi.org/10.15407/ugz2023.01.035)

8. Slashcheva, A. V., Filimontseva, I. O. (2019). Historical and social prerequisites for the formation of ethnic tourism resources in Ukraine. *Modern scientific researches*, 2 (10). 158-163. DOI: [10.30889/2523-4692.2019-10-02-048](https://doi.org/10.30889/2523-4692.2019-10-02-048)

Abstract. *The article considers the prospects for the development of memorial and ethnic tourism in Ukraine. The purpose of the study is to identify the essence of memorial tourism in the context of the implementation of its ethnic variety; a modern interpretation of the content of memorial and ethnic tourism within the framework of the development of the domestic tourism industry against the background of the full-scale Russian-Ukrainian war. The available domestic and foreign scientific sources on the research topic are analyzed. The systemic characteristics of memorial tourism are formed, and the place of ethnic tourism among its varieties is identified. The format of the coincidence of memorial and ethnic tourism is determined. It is noted that the key characteristics of memorial tourism are fully inherent in ethnic tourism. The memorial and ethnic significance of the Ukrainian Cossacks as a historical and cultural phenomenon is proven. The importance of the functions of memorial and ethnic tourism in Ukraine (commemorative, educational, socio-cultural function) is emphasized. A detailed description of the distinctive features of memorial and ethnic tourism in Ukraine is provided (absence of an entertainment element, sacredness, social responsibility, emotional involvement and reflection, educational impact, cultural significance, symbolism of objects). Examples of memorial and ethnic routes that illustrate the development of memorial and ethnic tourism in Ukraine are proposed and characterized (Along the paths of Jewish heritage in Ukraine; German colonies of Southern Ukraine; Along the paths of Crimean Tatar culture; Memorial routes of the Holodomor; Along the paths of Polish culture in Western Ukraine). The importance of memorial and ethnic tourism is proven both at the national and international levels. It is substantiated that the development of memorial and ethnic tourism allows Ukraine to demonstrate its uniqueness, enrich international cooperation and strengthen the positive image of Ukraine in the world.*

Key words: *memorial tourism, ethnic tourism, memory, heritage, tourist activity, historical events.*

Стаття відправлена: 5.12.2024 г.

© Зеленко О. О, Заваріка Г. М., Юр'єва О. А, Булкіна Л. І.

УДК 001.891

**THE RURAL POPULATION OF UKRAINE IN PRESERVATION
CULTURAL HERITAGE (1918 - 1991): REVIEW OF LITERATURE AND
SOURCES AND FORMATION OF A DOCTORAL PROJECT AVENUE****СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ЗБЕРЕЖЕННІ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (1918 – 1991): ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ ТА
ФОРМУВАННЯ ПРОСПЕКТУ ДОКТОРСЬКОГО ПРОЕКТУ**

Mykhaylyuk V.P. / Михайлюк В.П.

d.hist.s., prof. / д.іст.н.,проф..

ORCID: 0000-0002-8458-0617

Makarov M.V./Макаров М.В.

*postgraduate/аспірант.**Department of History, Archeology and Tourism of the Faculty of Law**Кафедри історії, археології та туризму юридичного факультету**Volodymyr Dahl East Ukrainian National University:**17 John Paul II St., Kyiv, 01042**Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля:**вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042*

Анотація. У статті розглянута методика розробки докторського Проекту з історії. Метою статті передбачено проведення огляду опублікованої літератури й джерел, що є необхідним для визначення попереднього плану опрацювання докторського Проекту та передумовою формулювання вузлових питань для оформлення розділів майбутньої дисертаційної роботи. Виклад матеріалу авторами поданий у вигляді та з використанням стилю формування план-проспекту роботи над науковою працею. Вступ охоплює основоположні державні матеріали, що покладаються у ціль та зміст докторського проекту. Це аналітичні записки 2015 – 2023 років до державних органів з приводу охорони та збереження культурної спадщини України, включно створюваною і сільським населенням держави. Послідовно обґрунтовані історіографічна та змістовна складові вузлових питань майбутньої дисертації, що розглядаються як розділи.

З питання другого розділу – «Сільське населення як носій автентичної культури: історико-соціальний аналіз» – рекомендовані монографії, авторами яких є М.Ю. Козаченко, Ю.В. Коновалюк], В.І. Малярєнко, О.Л. Скоропадська, П.М. Тригуб, О.І. Чемерис.

Р.В. Васильченко, Л.П. Горбань, І.Г. Шпак своїми працями сприяли виробленню загальних рекомендації по третьому розділу – «Виклики збереженню автентичності в умовах політичних змін».

Відповідно, загальні підходи до висвітлення четвертого розділу «Сільські громади – осередки культурного відродження», містяться в монографічних роботах, авторами яких є: С.А. Довгань, О.Ю. Калініченко, М.М. Руденко.

Ключові слова: методика розробки план-проспекту дисертації, культурна спадщина України, огляд опублікованої літератури й джерел, сільське населення, автентичність, національна ідея, автори досліджень М.Ю. Козаченко, Ю.В. Коновалюк], В.І. Малярєнко, О.Л. Скоропадська, П.М. Тригуб, О.І. Чемерис, Р.В. Васильченко, Л.П. Горбань, І.Г. Шпак, С.А. Довгань, О.Ю. Калініченко, М.М. Руденко.

Вступ.

Важливим змістом освітньої та наукової діяльності вищих навчальних закладів є процес підготовки висококваліфікованих фахівців в аспірантурі, який завершується представленням здобувачами підготованого за період перебування в аспірантурі докторського проекту та прилюдний захист його положень. Це

вихідний посил до написання статті авторами, які визначили її головною метою та завданнями провести огляд та аналіз опублікованої літератури з проблеми, визначити на її основі вузлові проблеми та сформулювати план дослідження. Це є свого роду основа для утворення план-проспекту підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – Історія України. Робоча назва теми проекту сформульована у виразі: «Сільське населення України у збереженні культурної спадщини (1918 – 1991 рр.)». Використовуваний досвід представляється підсумком і складає саму статтю.

Автори, при підготовці статті, враховували наукові надбання попередників і при викладі у разі їх використання обов'язково посилалися на них.

У цьому контексті важливо, по-перше, вказати на напрацювання доробок науково-методичної спрямованості у галузі організації наукових досліджень з гуманітарних, суспільних та історичних наук, які використовувалися авторами. Серед них особлива увага приділялася працям О.М. Бута [1], С.Е. Вожинського й Т.І. Щербак [2] та Г.Г. Кривчика [3]. Вони містять виклад положень з методики та організації наукових досліджень, висвітлюють основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках, та надають методичні рекомендації з підготовки кваліфікаційна робота з історії.

По-друге, загальна наукова література, що за своєю тематикою досить дотична до теми докторського проекту. Серед її авторів науковці Т.Г. Боряк, Р.В. Васильченко, В.В. Мічула, М.М. Руденко, О.Б. Слуцький, П.М. Тригуб та ін. Їх доробки використані в статті, процитовані і наведена у прикінцевому списку.

Основний текст.

Підготовча робота та зміст вступу. Розпочинається шляхом загального ознайомлення з опублікованими джерелами та літературою, більшість з яких є в інтернеті.

Серед цих видань у першу чергу розглядалися публікації та документи загальнодержавного значення про роль, значимість та збереження культурної спадщини України.

У доробці «Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» (2015 р.) висвітлені актуальні проблеми вивчення і збереження пам'яток історії та культури України. Розглянуті наступні питання: а) досвід та актуальні проблеми здійснення охорони пам'яток в Україні; б) науково-теоретичні основи виявлення, відбору, класифікації, збереження та суспільного використання нерухомих пам'яток культурної спадщини України, серед яких важливе місце займають пам'ятки археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, науки і техніки; в) увага привернута збереженню української культурної спадщини не тільки в самому українському суспільстві, а й за кордоном; г) узагальнений досвід і означені проблеми підготовки «Зводу», організаційні і науково-методичні засади цього масштабного проекту в сфері культури, а також регіональні аспекти створення окремих томів видання [4].

Привертають увагу інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» (автор – С. І. Кот, кандидат історичних наук, керівник Центру

досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України), датовані 18 квітня 2018 р. У матеріалах викладені змістовні тези про стан сучасного законодавства про охорону пам'яток та управління у сфері охорони культурної спадщини; визначені пам'ятки України у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Особлива увага приділена відновленню втрачених пам'яток історії та культури України, проблемам збереження пам'яток культури, переданих у користування релігійним громадам, долі пам'яток культури на тимчасово окупованих територіях АР Крим та м. Севастополя, окремих районів Донецької і Луганської областей. Значна увага приділена висновкам та рекомендаціям [5].

В аналітичній доповіді «Культурна спадщина та національна безпека (2023 р.)» розглянуті питання захисту та збереження культурної спадщини України як складник забезпечення національної безпеки української держави. Визначено, по-перше, що матеріальні та нематеріальні культурні цінності є однією з ключових основ дальшого процесу єднання, консолідації українського суспільства та формування спільної національної історичної пам'яті, зокрема щодо російсько-української війни. По-друге, розглянуто підходи ЄС, НАТО, ООН до пріоритетів політики захисту культурної спадщини та, відповідно, напрями для української держави в політиці захисту матеріальних і нематеріальних цінностей у контексті європейської, євроатлантичної інтеграції. По-третє, наголошено на проблемах захисту культурної спадщини України під час російсько-української війни: основних порушеннях з боку Росії та окупаційної влади; притягненні в майбутньому до відповідальності РФ та російських військових за воєнні злочини – знищення, незаконне вивезення культурних цінностей [6].

Практична частина означених питань знайшла місце у навчальному посібнику для студентів вищих навчальних закладів Л.М. Хрящевської «Охорона та збереження пам'яток історії та культури». Він викладений доступним чином, забезпечує легку засвоюваність матеріалу та повне вивчення при своєму використанні всього програмного матеріалу.

У посібнику: а) розглядається нормативно-правова база з дисципліни: Закон України «Про охорону культурної спадщини», Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання, Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв, архівів, які призначені для вивчення, збереження і використання пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, а також залучення громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини; б) досліджуються правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини. а) розглядається нормативно-правова база з дисципліни: Закон України «Про охорону культурної спадщини», Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання, Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв, архівів, які призначені для вивчення, збереження і використання пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, а також залучення громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини [7].

Обґрунтування актуальності дослідження базується насамперед на показі значення автентичної історико-культурної спадщини для національної ідентичності та розкриттю особливого внеску сільського населення у збереження традицій і культури. Звідсіля створюються умови для формулювання мети і завдань майбутньої наукової роботи, що визначають необхідність дослідити роль сільського населення у збереженні культурної спадщини України, та окреслюється періодизація та географічні межі вивчення.

Усі перелічені елементи носять попередній характер і будуть корегуватися у процесі поступового опрацювання матеріалів.

Автори вважають, що вибір теми та сам процес її розробки характеризується значною актуальністю. Це обумовлюється, по-перше, тими питаннями, що визначені як чернетки розділи (підрозділів) для опрацювання і виголошують змістовну сутність напрямків та шляхів висвітлення самої проблеми, яка є тісно пов'язаною в теоретичному плані з українською національною ідеєю, менталітетом, мовою та іншим духовними та матеріальними складовими культурної спадщини України. По-друге, посилюється війною, що розв'язана путінською росією і прямо спрямована на розгром та знищення української культурної спадщини. По-третє, визначений авторами сам головний, у широкому розумінні слів, «виконавець»-селянин, і є нині прямим безпосереднім захисником культурних надбань та має багатий досвід й використовує його для збереження спадщини.

Розробка структури та змісту основної частини роботи, що, як правило визначається наявністю трьох-чотирьох розділів.

Перший розділ будується на основі розгляду історіографії проблеми, характеристики джерельної бази та методології й методів проведення дослідження.

Історіографія теми дослідження являє собою один із найважливіших складових докторського проекту. При її опрацюванні буде використаний поділ усіх наукових доробок на дві групи по періоду їх оприлюднення: радянський – до 1991 року, та часів сучасної Незалежної України. Він буде у докторському Проекті включати документи державних та представницьких органів влади, наукові публікації, що близькі до проблеми проекту від монографій та статей до тез тощо і виявляти малодосліджені аспекти.

Джерельна база дослідження повинна складати архівні матеріали, етнографічні записи, усні свідчення тощо.

Методології й методів виконання загалом визначають теоретико-наукову спрямованість докторського проекту на основі загальних та спеціальних методологічних принципів, та визначають практичні способи й форми виконання дослідницької роботи. Саме вони характеризують науковість, об'єктивність тощо для отримання повноцінних практично-значимих висновків.

В історіографічному огляді серед досліджень першого періоду виокремимо для прикладу дві доробки. Це, праця О.О. Михайлова «Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929–1941 рр.)». У монографії аналізується процес культурного розвитку сільських територій в умовах соціалістичного будівництва, зокрема діяльність культурно-освітніх

установ та вплив ідеології на сільське населення[8].

Друге видання, теж монографія, належить О.Б. Слуцькому, та має назву «Культурно-освітня робота в українському селі наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття» досліджує діяльність культурно-освітніх установ на селі в період колективізації та індустріалізації, а також вплив цих процесів на культурне життя сільських громад [9].

Ці та інші роботи першого періоду, навіть з різних за темою загальної проблеми формування та збереження культурної спадщини України, видані у 1963 році, все ще переважно мають недоліки, що притаманні панувальній у суспільстві тогочася комуністичній ідеології.

Нові підходи, об'єктивної вже історії, простежуються в наукових працях істориків України сучасного періоду.

Знов таки для прикладу наведемо дисертаційну роботу Н.Л. Коваленко Н.Л. «Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області)». У дисертації на сторінках 190-195 повною мірою стверджується, що «... характерною рисою діяльності всіх культурно-просвітницьких установ в умовах тоталітарної системи стала її надмірна політизація та ідеологізація, що також проявлялося і на Житомирщині.... Однією з основних форм культурного відпочинку на селі був перегляд кінофільмів, які показували за допомогою застарілих кінопересувов. ...Поширеними в регіоні у той час залишалися позаклубні форми проведення дозвілля: вечорниці, прогулянки вулицями під гармошку, посиденьки біля водоймища... В сільських оселях області радіо з'явилося лише в 1953 р. ... Електрифікація сільської місцевості відбувалася погано....У зв'язку з нестачею шкільних приміщень та працею підлітків у колгоспах і на виробництві, в селах області запроваджувалося дво- та навіть трьохзмінне навчання... У початкових, неповносередніх та середніх сільських школах з недостатньою наповненістю учнями, класи зводили в комплекти. Гострим залишалося питання відсутності належної навчально-матеріальної бази, що призводило до погіршення якості навчання. Проблему забезпечення шкіл вчителями намагалися вирішити шляхом організації короткотермінових педагогічних курсів, мережі заочної освіти. ...Не забезпечувалося повною мірою й виконання закону про загальнообов'язкове навчання. Частина учнів не відвідувала школу через складний матеріальний стан, відсутність одягу і взуття, погодні умови, сезонне бездоріжжя тощо. Невирішеним в умовах відбудови залишалося питання організації навчання в селах дітей з фізичними і розумовими вадами та сиріт. Обмежене фінансування призводило до недостатнього розвитку сільської освітньої мережі області, а її оснащеність відставала від тогочасних потреб» [10].

Ця робота захищена у 2017 році і демонструє сучасні підходи до підготовки докторського проекту, з нею можна ознайомитися за посиланням у списку літератури до цієї статті.

Процес подальшої роботи з джерелами та літературою науково-дослідницького характеру попередників допоможе визначити наукову новизну та практичну значущість власного дослідження, якому будуть притаманні два

важливих складових елементи – внесок у збереження історичної пам'яті та популяризація культурної спадщини.

При цьому вважаємо за необхідне звернути увагу на дві важливі обставини.

По-перше, необхідно взяти за правило обов'язкове вивчення загальних положень сучасної теоретико-методологічної літератури, зокрема праць, авторами яких є відомі науковці Т.Г. Боряк [11], Ю.О. Пироженко [12] та В.М. Терещенко [13].

По-друге, при опрацюванні історіографічного підрозділу Проекту особливу увагу приділити аналізу авторефератів дисертацій за темами, що дотичні оголошеній авторами даної статті. Це буде сприяти більш конкретно-значимій роботі по визначенню актуальності, виявленню недосліджених питань та практичного власного наукового внеску в розробку проблеми.

Автореферати можуть бути доступні в архівах або бібліотеках. Ми рекомендуємо звернутися до таких ресурсів: **Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського**: має велику колекцію дисертацій та авторефератів, доступних для ознайомлення; **Українська бібліотека імені М. Максимовича**: зберігає наукові праці, включаючи дисертації; **Електронний каталог Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського**: можна здійснити пошук за ключовими словами, такими як «культурне будівництво на селі», «сільська інтелігенція», «культурна спадщина України» та аналогічних похідних; **Регіональні університетські бібліотеки**: можуть мати відповідні дисертації в своїх фондах; **Електронні бази даних**: такі платформи, як «Український індекс наукового цитування» (UkrSCI) або «Наукова електронна бібліотека України» (eLIBRARY), можуть містити електронні версії дисертацій та авторефератів. В них також для більш детального пошуку рекомендується використовувати ключові слова та фрази, пов'язані з темою, у пошукових системах цих ресурсів.

Другий та третій і четвертий розділи містять матеріали, що органічно-послідовно розкривають процес реалізації мети та завдань дисертаційного дослідження – дикторського Проекту.

У зв'язку з цим намічені питання, що становлять сутність та можливу попередню назву майбутніх розділів дисертаційного напрацювання.

1) «Сільське населення як носій автентичної культури: історико-соціальний аналіз». Його розкриття можливо розпочати та провадити з розгляду та обґрунтування цілого ряду тез, що містять загальні підходи та приклади про:

соціальну структуру села як основи збереження культури через родинні традиції, які у сільських громадах слугували основним засобом передачі знань та практик між поколіннями;

етнокультурні особливості сільської громади, які функціонували як природні осередки збереження автентичної культури через святкування традиційних обрядів, дотримання звичаїв та народної етики;

родинної пам'яті у підтримці культурних цінностей; родинна пам'ять виступає архівом для збереження фольклору, ремесел і знань про родовід, а усні історії про життя предків допомагали зберігати етнокультурну самобутність;

збереження народної творчості та ремесел і про народні ремесла як форму культурного самовираження. Зокрема, такі як вишивка, гончарство, різьбярство, були невід'ємною частиною сільського життя, зберігаючи національні особливості кожного регіону;

роль жінок у збереженні культурної спадщини. Жінки виступали головними носіями традицій у ремеслах і фольклорі, передаючи знання через родинні зв'язки;

фольклор як невід'ємний елемент сільського життя, про усну народну творчість (пісні, казки, прислів'я) сприяють передачі традицій і формуванню місцевої ідентичності;

фольклорно-ремесничі фестивалі як платформи збереження традицій, Розкривається тезою про те, що сільські громади через локальні свята відновлювали втрачені ремесничі практики та народні обряди.

Примітка до питання 1): Загальні підходи до висвітлення містяться в монографічних роботах, авторами яких є: М.Ю. Козаченко [14], Ю.В. Коновалюк [15], В.І. Маляренко [16], О.Л. Скоропадська [17], П.М. Тригуб [18], О.І. Чемерис [19],

2) «Виклики збереженню автентичності в умовах політичних змін» розкривається у таких тезах про:

політику радянської влади щодо культурної спадщини, зокрема про те, що колективізація та індустріалізація суттєво вплинули на сільське життя, зменшуючи роль традиційного господарства та культури;

ідеологізацію культури в радянський період, про те, що традиційні обряди та звичаї замінялися ідеологічними святами, такими як День колгоспника або Жовтневі свята;

спротив традицій радянській ідеології, про те, що попри тиск влади, сільські родини зберігали традиційні практики у прихованій формі (приватні свята, родинні обряди);

зв'язок між сільською та міською культурами; так, унаслідок масових міграцій, спричинених індустріалізацією, елементи сільської культури потрапляли до міського середовища, але втрачали автентичність.

Примітка до питання 2): Загальні підходи до висвітлення містяться в монографічних роботах, авторами яких є: Р.В. Васильченко [20], Л.П. Горбань [21], І.Г. Шпак [22].

3) «Сільські громади – осередки культурного відродження», як питання. може формуватися наступними тезами про:

- роль сільської інтелігенції у відродженні традицій: сільська інтелігенція, зокрема вчителі та працівники культури, організувала фольклорні колективи, майстер-класи з ремесел і тематичні виставки та у своїй діяльності зберігали місцеві пісні та обряди, записуючи виконання їх на фестивалях; роль фольклорних фестивалів як форми популяризації культури; майже хрестоматійними та по всій Україні у 60-ті – 80-ті роки розповсюдженими і підтриманими ставали приклади фестивалів типу «Червона рута» і набували чинності були важливими подіями для відновлення національної ідентичності;

- внесок сільських громад у створення локальних музеїв у пізньорадянський період у багатьох селах України на основі новоутворення або поновлення та реорганізації краєзнавчих музеїв, де зберігали предмети побуту, ремісничі вироби та фольклорні записи;
- підсилення ролі сільських громад у загальноукраїнських культурних процесах у зв'язку з підвищеним інтересом до національної ідентичності шляхом участі у створенні міжрегіональних культурних об'єднань.

Примітка до питання 3): Загальні підходи до висвітлення містяться в монографічних роботах, авторами яких є: С.А. Довгань [23], О.Ю. Калініченко [24], М.М. Руденко [25].

Додатково можлива постановка та вирішення питання про зарубіжний досвід формування та збереження культурної спадщини. У цьому сенсі є свої започаткування. Зокрема, у 2008 році світ побачила стаття дослідниці Н. Зіневич. Вона опублікована у журналі «Університет» і розповідає про проблеми збереження культурної спадщини в країнах Європи, зосереджуючись при цьому на молдавському досвіді [26].

У 2023 році відомий науковець, докторка наук Л. Сліпчишин більш докладно висвітлила цю ж проблему у статті «Сучасні підходи до збереження культурної спадщини: Зарубіжний досвід». У науковій доробці, по-перше, розглянуто сучасні підходи до збереження культурної спадщини, серед яких виокремлено ті, що є ефективними для використання в освітньому процесі. По-друге, на прикладі Японії показано основні орієнтири, використані державою для формування неперервного міжпоколінневого зв'язку, який є фундаментальним поняттям для збереження самотності японської культури. По-третє, узагальнені результати унікальних проєктів щодо збереження спадщини народних ремесел в Португалії та культурної нематеріальної спадщини фахівців, що завершили професійну кар'єру. По-четверте, зроблено висновок про важливість використання у цьому процесі можливостей цифровізації, яка дозволяє сучасними способами вивчити, зберегти і популяризувати культурну спадщину, перетворити її в новий дидактичний ресурс [27].

Вочевидь, підняті авторками проблема будуть мати велике значення не тільки для українських науковців, а в більшій мірі також для представників державних та самоврядних органів влади і управління.

Висновки

У статті, що підготована з використанням стилю складання план-конспекту, були розглянуті джерела та література, що становлять частину історіографічного погляду та містять деякі орієнтири для виявлення малодосліджених питань та проведення дискусій при обговоренні дисертаційної роботи обо окремих її розділів на різних етапах, що передують захисту і на захисті.

Значна увага приділена прив'язці праць відомих науковців з дотичних загальних проблем та визначена їх значимість до розглядаємих у статті проблем.

Надаються матеріали та частково висвітлюється процес окремих видів роботи для опрацювання тих чи інших положень дисертаційного проєкту та намічаються аспекти малодосліджених питань у цілому по визначених питаннях.

Література:

1. Бут О. М. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукового дослідження. Кваліфікаційна робота з історії». Електронне видання. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 32 с.
2. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 260 с.
3. Кривчик Г. Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках / Г. Г. Кривчик // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 12. – С. 55-61.
4. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С.І. (відповідальний редактор), Денисенко Г.Г., Івакін Г.Ю., Катаргіна Т.І., Ковпаненко Н.Г., Скрипник П.І., Тимофійко В.І., Титова О.М., Федорова Л.Д. — К.: Інститут історії України, 2015. — 486 с.
5. Про стан збереження культурної спадщини України (Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р.) — К.: Інститут історії України, 2018. — 42 с. - <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi58/0042618.pdf>.
6. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 58 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>.
7. Охорона та збереження пам'яток історії та культури: Навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти / Автор-укладач: Хрящевська Л. М. – Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2019. – 206 с.
8. Михайлов О.О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929–1941 рр.): монографія – Київ: Наукова думка, 1963. С. 5-18, 95-97.
9. Слущкий О.Б. Культурно-освітня робота в українському селі наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття: монографія. Київ: Наукова думка, 1963. 159 с.
10. Коваленко Н.Л. Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області) : дис.... канл. іст. наук : 07.00.01 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Національний університет «Острозька академія». Житомир, 2017. 261 с. URL https://www.oa.edu.ua/doc/dis/kov_A.pdf (дата звернення 07 липня 2024 року).
11. Боряк Т. Г. Культурна спадщина України: сучасні виклики та перспективи. – Київ: Інститут культурології НАН України, 2022.
12. Пироженко Ю. О. Етнокультурна ідентичність українського села: монографія. – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2020.
13. Терещенко В. М. Методологія збереження нематеріальної спадщини в сільській місцевості. – Полтава: Видавництво ПНПУ, 2019.
14. Козаченко М. Ю. Традиційне гончарство та вишивка як форми автентичної культури. – Полтава: Вид-во Полтавського національного

педуніверситету, 2023.

15. Коновалюк Ю. В. Соціальна структура села в Україні у ХХ столітті: проблеми і виклики. – Київ: Інститут історії України, 2018.

16. Маляренко В. І. Народні ремесла України: традиції та сучасність. – Чернігів: Вид-во ЧНУ, 2019.

17. Скоропадська О. Л. Фольклор сільських громад України у ХХ столітті. – Київ: Видавництво "Критика", 2022.

18. Тригуб П. М. Історико-культурні особливості українського села. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2020.

19. Чемерис О. І. Родинна пам'ять як елемент сільської культури: монографія. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2021.

20. Васильченко Р. В. Політика радянської влади щодо культурної спадщини: монографія. – Київ: НАН України, 2020.

21. Горбань Л. П. Опір сільського населення колективізації: культурний аспект. – Харків: Видавництво РАН, 2022.

22. Шпак І. Г. Ідеологізація культури сільських громад у радянський період. – Дніпро: Видавництво ДНУ, 2021.

23. Довгань С. А. Фольклорні фестивалі та традиції села в пізньорадянський період. – Львів: ЛНУ, 2021.

24. Калініченко О. Ю. Роль сільської інтелігенції у збереженні культурної спадщини. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2023.

25. Руденко М. М. Відродження традицій у пізньорадянський період: на прикладі сільських громад. – Київ: Вид-во "Академія", 2022.

26. Зіневич Н. Проблеми збереження культурної спадщини в країнах Європи. *Університет. Історія. Філософія. Філологія. Періодичне видання. Листопад-грудень*. Київ, 2008. С.80-85.

27. Сліпчишин Л.В. Сучасні підходи до збереження культурної спадщини: Зарубіжний досвід. *Актуальність збереження культурної спадщини України : зб. наук. ст. / [упор. Сліпчишин Л. В.]*. Львів : СПОЛОМ, 2023. С. 31-39.

References.

1. But O. M. *Metodychni rekomendatsiyi z navchal'noyi dystsypliny «Metodolohiya ta orhanizatsiya naukovooho doslidzhennya. Kvalifikatsiyina robota z istoriyi»*. Elektronne vydannya. Vinnytsya: DonNU imeni Vasylya Stusa, 2021. 32 s.

2. *Metodyka ta orhanizatsiya naukovykh doslidzhen' : Navch. posib.* / S. E. Vazhyns'kyi, T. I. Shcherbak. – Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2016. – 260 s.

3. Kryvchuk H. H. *Osnovni zahal'nonaukovi metody doslidzhennya v istorychnykh naukakh / H. H. Kryvchuk // Naukovo-teoretychnyy al'manakh «Hrani»*. – 2017. – Т. 20. – № 12. – С. 55-61.

4. *Kul'turna spadshchyna v konteksti «Zvodu pam'yatok istoriyi ta kul'tury Ukrayiny»* / Kot S.I. (vidpovidal'nyy redaktor), Denysenko H.H., Ivakin H.YU., Katarhina T.I., Kovpanenko N.H., Skrypnyk P.I., Tymofiyenko V.I., Tytova O.M., Fedorova L.D. — K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2015. — 486 s.

5. *Pro stan zberezheniya kul'turnoyi spadshchyny Ukrayiny (Informatsiyno-analitychni materialy do parlament's'kykh slukhan' «Stan, problemy ta perspektyvy okhorony kul'turnoyi spadshchyny v Ukrayini» 18 kvitnya 2018 r.)* — K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2018. — 42 s. - <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi58/0042618.pdf>.

6. *Kul'turna spadshchyna ta natsional'na bezpeka : analit. dop.* / [V. Potapenko, YU.

Tyshchenko, YU. Kaplan ta in.] ; za red. V. Potapenka. – Kyiv : NISD, 2023. – 58 c. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>.

7. Okhorona ta zberezhennya pam"yatok istoriyi ta kul'tury: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv zakladiv vyshchoyi osvity / Avtor-ukladach: Khryashchevs'ka L. M. – Mykolayiv: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2019. – 206 s.

8. Mykhaylov O.O. Kul'turnyy rozvytok ukrayins'koho sela v roky sotsialistychnoho budivnytstva (1929–1941 rr.): monohrafiya – Kyiv: Naukova dumka, 1963. S. 5-18, 95-97.

9. Sluts'kyy O.B. Kul'turno-osvitnya robota v ukrayins'komu seli naprykintsi 20-kh – na pochatku 30-kh rokiv KHKH stolittya: monohrafiya. Kyiv: Naukova dumka, 1963. 159 s.

10. Kovalenko N.L. Sotsial'no-ekonomichnyy ta kul'turnyy rozvytok ukrayins'koho sela naprykintsi 1943 – pershoi polovyny 1953 rr. (na materialakh Zhytomyrs'koyi oblasti) : dys.... kanl. ist. nauk : 07.00.01 / Zhytomyrs'kyy derzhavnyy universytet imeni Ivana Franka. Natsional'nyy universytet «Ostroz'ka akademiya». Zhytomyr, 2017. 261 s. URL https://www.oa.edu.ua/doc/dis/kov_A.pdf (data zvernennya 07 lypnya 2024 roku).

11. Boryak T. H. Kul'turna spadshchyna Ukrainy: suchasni vyklyky ta perspektyvy. – Kyiv: Instytut kul'turolohiyi NAN Ukrainy, 2022.

12. Pyroshenko YU. O. Etnokul'turna identychnist' ukrayins'koho sela: monohrafiya. – Kharkiv: KHNU im. Karazina, 2020.

13. Tereshchenko V. M. Metodolohiya zberezhennya nematerial'noyi spadshchyny v sil's'kiy mistsevosti. – Poltava: Vydavnytstvo PNP, 2019.

14. Kozachenko M. YU. Tradytsiyne honcharstvo ta vyshyvka yak formy avtentychnoyi kul'tury. – Poltava: Vyd-vo Poltavs'koho natsional'noho peduniversytetu, 2023.

15. Konovalyuk YU. V. Sotsial'na struktura sela v Ukraini u KHKH stolitti: problemy i vyklyky. – Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy, 2018.

16. Malyarenko V. I. Narodni remesla Ukrainy: tradytsiyi ta suchasnist'. – Chernihiv: Vyd-vo CHNU, 2019.

17. Skoropads'ka O. L. Fol'klor sil's'kykh hromad Ukrainy u KHKH stolitti. – Kyiv: Vydavnytstvo "Krytyka", 2022.

18. Tryhub P. M. Istoryko-kul'turni osoblyvosti ukrayins'koho sela. – Kharkiv: Vydavnytstvo KHNU im. V.N. Karazina, 2020.

19. Chemerys O. I. Rodynna pam"yat' yak element sil's'koyi kul'tury: monohrafiya. – L'viv: Vydavnytstvo LNU, 2021.

20. Vasyl'chenko R. V. Polityka radyans'koyi vlady shchodo kul'turnoyi spadshchyny: monohrafiya. – Kyiv: NAN Ukrainy, 2020.

21. Horban' L. P. Opir sil's'koho naseleennya kolektyvizatsiyi: kul'turnyy aspekt. – Kharkiv: Vydavnytstvo RAN, 2022.

22. Shpak I. H. Ideolohizatsiya kul'tury sil's'kykh hromad u radyans'kyy period. – Dnipro: Vydavnytstvo DNU, 2021.

23. Dovhan' S. A. Fol'klorni festyvali ta tradytsiyi sela v pizn'oradyans'kyy period. – L'viv: LNU, 2021.

24. Kalinichenko O. YU. Rol' sil's'koyi intelihentsiyi u zberezhenni kul'turnoyi spadshchyny. – Odesa: ONU im. I. I. Mechnykova, 2023.

25. Rudenko M. M. Vidrodzhennya tradytsiy u pizn'oradyans'kyy period: na prykladi sil's'kykh hromad. – Kyiv: Vyd-vo "Akademiya", 2022.

26. Zinevich N. Problemy zberezhennya kul'turnoyi spadshchyny v krayinakh Yevropy. Universytet. Istoriya. Filosofiya. Filolohiya. Periodychne vydannya. Lystopad-hruden'. Kyiv, 2008. S.80-85.

27. Slipchyshyn L.V. Suchasni pidkhody do zberezhennya kul'turnoyi spadshchyny: Zarubizhnyy dosvid. Aktual'nist' zberezhennya kul'turnoyi spadshchyny Ukrainy : zb. nauk. st. / [upor. Slipchyshyn L. V.]. L'viv : SPOLOM, 2023. S. 31-39.

Abstract. *The article deals with the method of development of a doctoral project on history. The purpose of the article provides for a review of published literature and sources, which is necessary to determine the preliminary plan of processing a doctoral project and a prerequisite for formulating nodal issues for the design of sections of future dissertation work. The presentation of the material by the authors is presented in the form and use of the style of formation of a plan-prospectus of work on scientific work. The introduction covers the fundamental state materials that rely in the purpose and content of the doctoral project. These are analytical notes of 2015 - 2023 to the state bodies regarding the protection and preservation of the cultural heritage of Ukraine, including the state created and rural population. The historiographical and meaningful components of the nodal issues of the future dissertation, which are considered as sections, are consistently substantiated.*

On the question of the second section-"Rural population as a carrier of authentic culture: historical and social analysis"-the recommended monographs, the authors of which are M.Yu. Kozachenko, Yu.V. Konovalyuk], V.I. Malyarenko, OL Skoropadskaya, P.M. Trigub, OI Chemeris.

RV Vasylichenko, L.P. Gorban, I.G. The starlings contributed to the development of general recommendations in the third section - "Challenges to preserve authenticity in the conditions of political changes".

Accordingly, the general approaches to the coverage of the fourth section "Rural Communities - Cells of Cultural Renaissance", contained in monographic works, whose authors are: c, a. Dovgan, O.Yu. Kalinichenko, M.M. Rudenko.

Key words: *Methods of development of the dissertation plan, cultural heritage of Ukraine, review of published literature and sources, rural population, development, authenticity, national idea, authors of research M.Yu. Kozachenko, Yu.V. Konovalyuk], V.I. Malyarenko, O.L Skoropadskaya, P.M. Trigub, O.I Chemeris, R.V. Vasylichenko, L.P. Gorban, I.G. W Shpak, C, A. Dovgan, O.Yu. Kalinichenko, M.M. Rudenko.*

*Стаття підготовлена в рамках Публікації окремим томом.
© Михайлюк В.П., Макаров М.В.*

УДК 001.8:167

**METHODS AND TECHNOLOGIES OF USING DOCUMENTARY SOURCES
IN HISTORY LESSONS IN SECONDARY SCHOOL****МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ НА
УРОКАХ ІСТОРІЇ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ****Makedonskiy K.V./Македонський К.В.**
*postgraduate/аспіраент.***Mykhaylyuk V.P. / Михайлюк В.П.,**
ORCID: 0000-0002-8458-0617
*d.hst.s., prof. / д.іст.н., проф..**Department of History, Archeology and Tourism of the Faculty of Law*
Кафедри історії, археології та туризму юридичного факультету
*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University:**17 John Paul II St., Kyiv, 01042**Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля:*
вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042

Анотація. У статті розглянуті актуальні питання теоретико-методологічного і практичного використання документальних джерел про вивченні історії в середній школі. Предметом дослідження постали наукові доробки істориків-методистів, досвідчених та молодих науковців, аспірантів та студентів. Огляд їх напрацювань дозволив узагальнити і структурувати матеріали.

При розгляді окремих статей з проблеми виділені ключові тези спрямувань і аналізу за методами та технологіями практичного використання. Розкрита практична значимість найбільш важливих з них.

Підкреслена значимість виділення етапів роботи з джерелами: встановлення автентичності, аналіз контексту та інтерпретацію змісту. Особлива увага приділена інноваціям, інтерактивності, мультиперспективності, цифровим джерелам і платформам тощо.

Наголошено, по-перше, на тому, що сучасний етап вивчення історії за допомогою джерел і роботи з ними потребує інноваційної ґрунтовної підготовки викладачів для роботи в умовах діджиталізації суспільства. По-друге, вказано, на необхідність врахування психолого-педагогічних особливостей сприйняття документальних джерел школярами та всіма зацікавленими у вивченні історії.

Ключові слова: документальні джерела; цифрові джерела і платформи вивчення; методи та технології використання джерел; роботи з джерелами в умовах діджиталізації суспільства; автентичність, інновація, інтерактивність, інтеграція джерел, мультиперспективність.

Вступ.

В ХХІ столітті людство продовжує вивчати та переосмислювати свою багатовікову історію, намагається засвоїти її уроки. Ґрунтуючись на досвіді минулого, також і науковці шукають відповіді та намагаються визначити найоптимальніші способи розв'язання поточних завдань. Звичайно, роль історії, як науки, безумовно зростає, адже досліджуючи її, ми отримуємо глибші знання, створюємо більш правдиві картини розвитку глобальної цивілізації та окремих народів.

Усі знання історичної науки та її досвід базується на величезній джерельній базі, опрацювання якої постійно здійснюється у відповідних профільних

установах та університетах, а результати такої роботи використовуються в навчальних закладах, зокрема і на уроках історії в загальноосвітніх школах.

Ураховуючи потребу удосконалення методології використання документальних джерел на уроках історії в процесі навчання учнів середньої школи та її актуальність в освітянському просторі, автори підготували та представляють наукову статтю. Її метою та завданнями є: проведення історико-педагогічного огляду важливих сучасних ідей теоретичного й практичного характеру, що пов'язані з визначеною темою; доповнити та систематизувати положення, висновки та практичні рекомендації попередників; сприяти публікацією поширенню наукових доробок серед науковців та широкого загалу зацікавлених.

Основний текст.

1. Теоретичні основи використання документальних джерел у навчанні історії. Вони базуються на *фундаментальних поняттях та класифікації джерел з історії*. З приводу змістовної визначеності їх сучасна історична наука, особливо джерелознавство та і сучасна гносеологія загалом, мають значні досягнення.

Останні суттєво розвивають та збагачують погляди і характеристики змісту. При цьому, по-перше, автори враховують цю обставину, однак у статті виходять з положення про те, що при викладі матеріалу можна користуватися загальноприйнятним та давно усталеним спрощеним поділом джерел на писемні, візуальні чи аудіовізуальні матеріальні й не матеріальні документальні свідчення про події минулого.

Писемні джерела включають до себе офіційні акти, листування, щоденники тощо.. Хрестоматійним у цьому відношенні є «Літопис Самовидця» [1], який являє собою важливе джерело та приклад для вивчення козацької доби.

До *візуальні джерел* відносяться карти, гравюри, картини та багато інших матеріальних предметів людського руко творення. Знов таки наочним прикладом виступає «Мапа Гійома Боплана» як джерело для уроків про Україну XVII століття [2].

Аудіовізуальні джерела включають до себе насамперед аудіо- та відеозаписи та вихідні на їх основі фотоматеріали тощо. Наприклад, фоторепортажі з подій Революції Гідності [3].

По-друге, при оцінці джерел автори виходять з положень про те, що документальні джерела забезпечують учнів первинною інформацією, яка дозволяє останнім формувати власне розуміння історичних подій. На основі роботи з джерелами учні оволодівають навичками аналізувати автентичність, об'єктивність та значущість фактів. Цей підхід, висунутий та обґрунтований сучасними дослідниками, сприяє розвитку аналітичних навичок, необхідних у сучасному світі.

Одними з найважливіших складових компонентів теоретичної основи є визначення *теоретико-методологічні підходів до роботи з документальними джерелами*. Їх використання дозволяє виділити для здійснення ключові етапи аналізу джерел: встановлення автентичності, аналіз контексту та інтерпретацію змісту. Також значимим є обґрунтування використання методу критики джерел (внутрішня та зовнішня критика), зокрема, на прикладі робіт П. Кульчицького

[4].

Важливо вказати і на необхідність врахування психолого-педагогічних особливостей сприйняття документів учнями: документальні джерела впливають на розвиток історичного мислення. Так, підготовка та демонстрація яскравих емоційно-впливових наочних джерел шляхом візуального залучення учнів, значно посилює сприйняття ними епохи та подій відповідного періоду, розвиває не тільки здатність запам'ятовувати матеріал, а й досить глибоко розбиратися у відображених подіях. Документальні джерела як носії історичної пам'яті, таким чином, є фундаментальними і для формування критичного мислення учнів.

2. Розробка та досвід інноваційних аспектів та технологій роботи з документальними джерелами висвітлено зокрема у наступних роботах, авторами яких постали:

Ю.І. Ковальов – «Інтеграція історичних документів у міждисциплінарні проекти». У роботі розглядаються способи **інтеграції історичних документів** у навчальні проекти, що охоплюють декілька дисциплін. Наприклад, аналіз листів Тараса Шевченка у поєднанні з вивченням соціально-економічної ситуації його часу або використання мап XVIII ст. для ілюстрації географічних змін, що охоплюють декілька дисциплін (історію, літературу, географію). Автор акцентує увагу на важливості міжпредметних зав'язків для формування комплексного сприйняття історичних явищ [5].

Практичне застосування: Використання документів для створення інтерактивних уроків, рольових ігор та дебатів на основі реальних історичних подій.

М.І. Козаков – «Мультиперспективність у викладанні історії».

Зміст: У книзі аналізується **концепція мультиперспективності**, яка передбачає аналіз історичних подій із різних точок зору. Наприклад, вивчення причин і наслідків Голодомору через погляди політиків, очевидців та сучасних дослідників. Автор пропонує практичні завдання, які допомагають учням сформулювати власне розуміння складних історичних подій, що передбачає аналіз історичних подій із різних точок зору. Наведено приклади використання цього підходу на уроках історії [6].

Практичне застосування: Створення завдань для аналізу контроверсійних історичних подій, таких як Голодомор чи Друга світова війна, через джерела з різних сторін конфлікту.

С.О. Мироненко – «Методика адаптації історичних джерел для школярів».

Зміст: Робота присвячена **методам спрощення складних історичних документів** для полегшення їх розуміння учнями. Зокрема, пропонується адаптація текстів таких документів, як Конституція Пилипа Орлика, шляхом скорочення тексту, використання сучасної мови та додавання пояснень до архаїчних термінів. для полегшення їх розуміння учнями. Розглянуто адаптацію мови, структури та обсягу текстів [7].

Практичне застосування: Створення навчальних матеріалів із фрагментів історичних джерел, що відповідають віковим особливостям учнів.

Г.А. Дуда – «Формування та розвиток життєвих компетенцій на уроках

зарубіжної літератури через упровадження в навчальний процес інтерактивних методів»

У методичному посібнику акцентується увага на важливості **інтерактивних технологій** у навчанні при використанні міжпредметних зв'язків. Пропонується система завдань, що сприяють розвитку літературної компетентності учнів через активну взаємодію з текстами та джерелами. Зокрема, використання інтерактивних методів, таких як дискусії, рольові ігри та проектна діяльність, допомагає учням краще розуміти та аналізувати літературні та історичні твори, розвиваючи критичне мислення та комунікативні навички [8].

Практичне застосування: Створення споріднених смислових ситуацій міжпредметного порядку.

О.М. Гриньова – «Case-study як інструмент критичного мислення»,

Зміст: Автор аналізує **метод case-study** як ефективний засіб розвитку критичного мислення на уроках історії. Наприклад, учні можуть досліджувати рішення Паризької мирної конференції 1919 року, аналізуючи їхній вплив на геополітичну карту Європи. Представлено рекомендації щодо підготовки та проведення таких завдань, як ефективний засіб розвитку критичного мислення на уроках історії. Представлено приклади роботи з реальними історичними ситуаціями [9].

Практичне застосування: Використання конкретних історичних кейсів, як-от розв'язання конфліктів між країнами, для розвитку аналітичних здібностей учнів.

О.В. Сухомлинська – «Інтеграція історії та літератури в шкільній освіті».

Зміст: У роботі розкрито підходи до **інтеграції уроків історії та літератури** для формування уявлення про епоху. Пропонуються теми міжпредметних уроків [10].

Практичне застосування: Розгляд літературних творів як історичних джерел (наприклад, «Енеїда» Котляревського для вивчення культури XVIII ст.).

І.Ю. Яременко, Т.О. Зубрій – «Цифрові платформи у викладанні історії» та «Використання платформ у навчанні історії»

Зміст: Роботи аналізують можливості **використання цифрових платформ** у викладанні історії, як-от інтерактивні карти, онлайн-архіви, віртуальні музеї [11] та містять практичні рекомендації щодо інтеграції електронних ресурсів у навчальний процес [12].

Практичне застосування: Використання платформ як джерел для створення віртуальних подорожей історичними місцями. Розглянуті можливості тестування учнів за допомогою онлайн-платформ

Особливу значимість з історії України має платформа **Архів Української революції 1917–1921 років** та з історії Європи – платформа **Europeana**.

Усі перелічені платформи придатні для створення тестів та інтерактивних завдань.

Г.О. Ковальчук – «Практичні уроки з історії».

Зміст: Посібник містить **розробки практичних уроків із використанням інтерактивних методів** різних видів джерел, і завдань для учнів старших класів [13].

Практичне застосування: Проведення інтерактивних із залученням документальних джерел.

Окремо слід виділити *Український інститут національної пам'яті: Довідник «Відкриті джерела для навчання»* [14].

Зміст: Довідник із переліком відкритих цифрових архівів, колекцій документів і медіа матеріалів, доступних для використання у викладанні історії,

Практичне застосування: Робота з онлайн-ресурсами, зокрема з архівами Революції Гідності, для підготовки до уроків та проектної діяльності учнів.

Загалом, інтерактивні методи роботи з джерелами включають до себе і є найбільш поширеними: метод рольової гри (учні досліджують документ і «перетворюються» на його автора чи свідка подій); дискусійний метод (порівняння джерел із різними поглядами на одну проблему). Найбільшу ефективність вони мають за умов: по-перше, інтеграція документальних джерел у навчальні заняття шляхом їх використання у лекціях, на семінарських заняттях, у самостійній роботі та у домашніх завданнях; по-друге, обов'язковим оволодінням використанням цифрових технологій; по-третє, забезпеченням доступності джерел як викладачам так і учням.

3. Кадри та підручники в контексті джерел з історії. На погляд авторів серед важливих можна виділити приклади наукових видань, що характеризують сучасні проблеми та потреби їх вирішення у цілому в освітянському просторі нашої держави. І присвячуються вони питанням підготовки вчителів-новаторів та, хоч це звучить досить парадоксально, і виданню підручників з історії.

І ці питання почали у повну силу ставитися саме в методичних виданнях. Наведемо приклади.

Перший приклад демонструє зміст статті «Цифрова трансформація закладів вищої освіти в умовах діджиталізації суспільства: виклики і перспективи». Її автори – Л.О. Сущенко, О.О. Андрющенко та П.Р. Сущенко зосередили увагу на розгляді цього процесу *в контексті підготовки педагогічних працівників*. У ході дослідження була проаналізована нормативна база підготовки педагогів на початку ХХІ ст. Показано, що на зламі другого та третього десятиліть державні органи стали більш продуктивніше своїми рішеннями впливати на прояв тих викликів, що стоять не тільки перед майбутніми вчителями, але й перед українським суспільством загалом. Сучасні потреби породжують невідкладність вирішення багатьох проблем.

В основі підготовки педагога, в переорієнтацію його на глибоке усвідомлення ним нових, конкурентно орієнтованих вимог до його професійної діяльності, повинні закладатися: а) готовність до максимального використання цифрових інструментів, які підвищують ефективність освітнього процесу; б) упровадження дистанційних освітніх інновацій на основі нових можливостей цифрових технологій; в) опанування нових методів викладання; г) створення діджитал-простору – середовища із потужним потенціалом забезпечення освітньої діяльності особистості.

Зокрема визначено і підкреслено, що «... успішне формування цифрової компетентності майбутніх учителів може бути ефективним за реалізації організаційно-педагогічних умов, зокрема: сукупність стійких мотивів у

майбутніх учителів, що виражають спрямованість особистості до опанування цифровою компетентністю; проектування цифрового освітнього середовища через упровадження ІКТ, спрямованого на успішне розв'язання професійних ситуацій і завдань з високою продуктивністю; організація оптимальної комунікативної взаємодії усіх учасників освітнього процесу на суб'єкт-суб'єктних засадах у діджитал-просторі».

Водночас і розвиток цифрової грамотності населення держави визначено як також пріоритетним завданням на шляху до прискореного розвитку цифрової економіки, а цифрову компетентність – одну із ключових, необхідних кожній сучасній людині для успішного конкурентоздатного життєтворення й самореалізації в цифровому соціумі [15].

Звернемо увагу і на другий приклад. Це публікація статті Н.М. Гупана «Здобутки та проблеми українського історичного підручникотворення у контексті сучасної російсько-української війни». Автор досить переконливо доводить необхідність зміни підходів до друкуванню підручників з історії. Він закликає звертати увагу рецензентів та авторів «... звертати увагу на подання автором науково достовірного змісту, що спирається на прийняті в українській історичній науці підходи, ґрунтовний опис змісту, що програма рекомендує до включення у підручник, достатність цього змісту для реалізації завдань і досягнення обов'язкових результатів у відповідності до Державного стандарту освітньої галузі. Важливим є також ініціювання Міністерством освіти круглих столів та дискусій авторів підручників і вчителів-практиків для обговорення загальних підходів до структурування й відбору історичного змісту для того чи іншого історичного курсу ...». І далі: «...важливим є підвищення відповідальності авторів/рецензентів підручника за його якість. В основному авторському тексті підручника автор повинен прагнути до максимальної об'єктивності у висвітленні історії, до наукової чесності, до відмови від замовчувань, перекручування, підміни фактів, однобічного добору інформації. Неприпустимими є висновки, не підкріплені аргументами. Сьогодні до цього переліку обов'язково треба додати повну відмову від російських наративів в історії, акцентування героїчного минулого і сьогодення України, передумов її демократичного майбутнього» [16].

Навіть наведені приклади свідчать і підтверджують актуальність питання про важливість і практичну значущість звернення до проблеми сучасної теорії, методології та технологій використання джерел з історії.

Висновки.

У статті зроблений історико-педагогічний огляд навчально-наукових публікацій з питань використання документальних джерел вивчення історії. Акцентована увага на новітніх положеннях та висновках для розробки теоретичних і практичних аспектів цього процесу.

Література:

1. Літопис Самовидця / Упоряд. І. П. Крип'якевич. – К.: Наукова думка, 2016.
2. Боплан Г. Мапи України XVII століття. – Львів: Центр Європи, 2000.

3. Світлини Майдану. Архів Революції Гідності. – К.: УІНП, 2020.
4. Кульчицький П. Історичне джерелознавство. – К.: Либідь,
5. Ковальов Ю.І. Інтеграція історичних документів у міждисциплінарні проекти. – Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021.
6. Казаков М.І. Мультиперспективність у викладанні історії. – Харків: Основа, 2020.
7. Мироненко С.О. Методика адаптації історичних джерел для школярів. – Львів: Центр інноваційної педагогіки, 2022.
8. Дуда Г.А. Формування та розвиток життєвих компетенцій на уроках зарубіжної літератури через упровадження в навчальний процес інтерактивних методів./ Методичний посібник / Г.А. Дуда; Кримне, 2023.- 64 с.
9. Гриньова О.М. Case-study як інструмент критичного мислення. – Одеса: Пальміра, 2020.
10. Сухомлинська О.В. Інтеграція історії та літератури в шкільній освіті. – Київ: Либідь, 2019.
- 11, Яременко І.Ю. Цифрові платформи у викладанні історії. – Вінниця: Нова книга, 2021.
12. Зубрій Т.О. Використання електронних платформ у навчанні історії. – Дніпро: Університетська книга, 2023.
13. Ковальчук Г.О. Практичні уроки з історії. – Київ: Генеза, 2021.
14. Український інститут національної пам'яті. Відкриті джерела для навчання [Електронний ресурс]. – URL: <https://uinp.gov.ua/>.
15. Сущенко Л.О., Андрющенко О.О., Сущенко П.Р. Цифрова трансформація закладів вищої освіти в умовах діджиталізації суспільства: виклики і перспективи. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», (2(51), 157-158, 159, 161-162.
16. Гупан Н.М. Здобутки та проблеми українського історичного підручникотворення у контексті сучасної російсько-української війни // Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. Вип. 16. С.67-72.

References.

1. Chronicle of the Self-Conscious / Compiled by I. P. Krypyakevych. – Kyiv: Naukova Dumka, 2016.
2. Boplan G. Maps of Ukraine of the 17th Century. – Lviv: Center of Europe, 2000.
3. Photos of the Maidan. Archive of the Revolution of Dignity. – Kyiv: UINP, 2020.
4. Kulchytskyi P. Historical Source Studies. – Kyiv: Lybid,
5. Kovalev Y.I. Integration of Historical Documents into Interdisciplinary Projects. – Kyiv: Publishing House “Education”, 2021.
6. Kazakov M.I. Multi-perspective in Teaching History. – Kharkiv: Osнова, 2020.
7. Myronenko S.O. Methodology for Adapting Historical Sources for Schoolchildren. – Lviv: Center for Innovative Pedagogy, 2022.
8. Duda G.A. Formation and development of life competencies in foreign literature lessons through the introduction of interactive methods into the educational process./ Methodological manual / G.A. Duda; Crimea, 2023.- 64 p.
9. Grineva O.M. Case-study as a tool of critical thinking. – Odesa: Palmira, 2020.

10. Sukhomlyn's'ka O.V. Intehratsiya istoriyi ta literatury v shkil'niy osviti. – Kyiv: Lybid', 2019.
11. Yaremenko I.YU. Tsyfrovi platformy u vykladanni istoriyi. – Vinnytsya: Nova knyha, 2021.
12. Zubriy T.O. Vykorystannya elektronnykh platform u navchanni istoriyi. – Dnipro: Universytet's'ka knyha, 2023.
13. Koval'chuk H.O. Praktychni uroky z istoriyi. – Kyiv: Heneza, 2021.
14. Ukrayins'kyi instytut natsional'noyi pam'yati. Vidkryti dzherela dlya navchann [Elektronnyy resurs]. – URL: <https://uinp.gov.ua/>.
15. Sushchenko L.O., Andryushchenko O.O., Sushchenko P.R. Tsyfrova transformatsiya zakladiv vyshchoyi osvity v umovakh didzhyalizatsiyi suspil'stva: vyklyky i perspektyvy. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: «Pedahohika. Sotsial'na robota», (2(51), 157-158, 159, 161-162.
16. Hupan N.M. Zdobutky ta problemy ukrayins'koho istorichnoho pidruchnykotvorennya u konteksti suchasnoyi rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny // Aktual'ni problemy teorii ta metodyky navchannya istoriyi: materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Zaporizhzhya, 10 travnya 2023 r.). Zaporizhzhya : Zaporiz'kyi natsional'nyy universytet, 2023. Vyp. 16. S.67-72.

Abstract. *The article considers current issues of theoretical, methodological and practical use of documentary sources on the study of history in secondary school. The subject of the study was the scientific works of historians-methodologists, experienced and young scientists, postgraduates and students. A review of their work allowed to generalize and structure the materials.*

When considering individual articles on the problem, key theses of directions and analysis by methods and technologies of practical use were highlighted. The practical significance of the most important of them was revealed.

The significance of distinguishing the stages of working with sources was emphasized: establishing authenticity, analyzing the context and interpreting the content. Special attention was paid to innovations, interactivity, multi-perspective, digital sources and platforms, etc.

It is emphasized, firstly, that the modern stage of studying history using sources and working with them requires innovative thorough training of teachers to work in the conditions of digitalization of society. Secondly, it is indicated that it is necessary to take into account the psychological and pedagogical features of the perception of documentary sources by schoolchildren and all those interested in the study of history.

Key words: *Documentary sources; digital sources and study platforms; methods and technologies for using sources; working with sources in the context of the digitalization of society; authenticity, innovation, interactivity, integration of sources, multi-perspective.*

Стаття підготована для публікації окремим томом

Стаття відправлена: 10.10.2024 р.

© Македонський К.В., Михайлюк В.П.

;

УДК 930

**PANTELEIMON KYLISH. LIFE PARTS, SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS
AND MISCALCUTIONS****ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ТА
ПРОРАХУНКИ****Osupenko I.V. /Осипенко І.В.***student of the Department of history, archaeology and tourism /**студент кафедри історії, археології та туризму**Volodymyr Dahl East Ukrainian National University**Kyiv, 17 John Paul II Street, 01042**Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,**Київ, Іоанна Павла II 17, 01042*

Анотація. У статті розглянуті особливості літературної, наукової та громадської діяльності П. Куліша, а також її вплив на українську інтелігенцію та широкий народний загал мешканців українських губерній Російської імперії. Зокрема, проаналізовано специфіку наслідків впливу наукової та письменницької діяльності П. Куліша на українську історіографічну науку та на національну свідомість українців другої половини XIX століття.

Ключові слова: П.О. Куліш, народницький рух, українська історіографія.

Вступ. Короткі відомості про історичний період діяльності П. Куліша

З 1-ї пол. 1880-х рр. в центрі уваги істориків постає проблема побутового життя українського народу. В українській історіографії виникає народницький напрям, що стає домінуючим. У працях М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова та інших дослідників український народ постає як незалежний і самостійний суб'єкт історичного процесу. При цьому наголос робиться на соціальній та побутовій історії народу, який ототожнювався головним чином із селянством. На відміну від романтичної історіографії, в методології якої переважав емоційно-психологічний підхід до минулого, принцип співпереживання, розуміння, фантазії, методологія народницької історіографії орієнтується на "об'єктивні" факти. Дослідження соціальних та побутових аспектів історичних процесів, перш за все 17–18 ст., представники цього напрямку проводили, дотримуючись принципів позитивізму, що загалом відповідало тогочасним європейським тенденціям у розвитку історичної науки. Осередками народницького напрямку були: Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1870-ті рр.), журнал "Київська старина" на чолі з О. Лазаревським (1880-ті рр.) та часопис "Основа" де головна роль і належала Кулішу як видавцю, письменнику, критику, редактору.

Основний текст. Основний науковий доробок. Беззаперечні досягнення та спірні рішення.

Пантелеймон Куліш народився 7 серпня 1819 року у містечку Воронежі Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер — Шосткинський район Сумської області).

З кінця 1830-х років Куліш став слухачем лекцій у Київському університеті (на словесному, а згодом на юридичному факультеті). Повноправним студентом він так і не став: через відсутність у документах свідчень про дворянське походження.

У той період Куліш особисто познайомився і заприятелював з видатним українським науковцем, енциклопедистом, фольклористом, істориком і філологом Михайлом Максимовичем. Професор заохочував здібного студента до літератури, збирання та дослідження фольклору.

Куліш написав у той період “малоросійські оповідання” російською мовою – “О том, от чего в местечке Воронеж высох Пешевцов став” і “О том, что случилось с козаком Бурдюгом на Зеленой неделе”, а також повість із народних переказів “Огненный змей”.

Куліш отримав посаду викладача в Луцькому дворянському училищі. Тоді він написав російською мовою історичний роман “Михайло Чарнишенко”, віршовану історичну хроніку “Україна” та оповідання-ідилію “Орися”.

Згодом письменник працював у Києві, Рівному. Коли ж журнал “Современник” почав друкувати його перший український історичний роман “Чорна рада” (1845), Куліш отримав запрошення викладати в Петербурзькому університеті.

Через два роки Петербурзька академія наук відрядила Куліша в Західну Європу вивчати слов’янські мови, історію, культуру та мистецтво.

1847 року Куліша заарештували за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Майже три місяці Пантелеймона Куліша допитували, однак жандармерія не змогла довести його участь в організації. Проте за “надзвичайні думки про важливість України” та наявність у його творах “двозначних місць, що могли вселяти в малоросів думки про право їх на окреме існування від імперії” письменник був засуджений на чотири місяці ув’язнення. Після “щирого каяття” і заступництва друзів термін скоротили вдвоє і направили на 3-річне заслання в Тулу.

Водночас саме там Куліш створив “Историю Бориса Годунова и Дмитрия Самозванца”, історичний роман “Северяки”, автобіографічний роман у віршах “Евгений Онегин нашего времени”, а ще опановував європейські мови, аби досягнути “механіку” романного мислення Вальтера Скотта, Чарльза Діккенса та інших західних письменників.

У 1857 р. Куліш відкриває власну друкарню з метою друкування і розповсюдження творів українською мовою. Друкує свої два томи „Записок о Южной Руси„ (1857), перший український історичний роман-хроніку „Чорна Рада” (1857), „Проповеди на малороссийском языке протоирея Василия Грегулевича” (1857), тощо.

У 1857 р. Пантелеймон Олександрович склав і видав українську „Грамматку”. Це стало особливою подією часу, оскільки з’явився перший підручник українською мовою для народної школи. Педагог вважав, що розпочинаючи навчання дітей слід рідною мовою, бо вона їм зрозуміла, й навчання, таким чином, ітиме легше. Крім того, він був проти навчання малих дітей за межами їхнього населеного пункту, що змушує відривати їх від сім’ї. Автор добирив матеріал для читання не випадковий, а такий, щоб мав виховний і пізнавальний зміст. Ця невеличка, на 149 сторінок, книжка цікава ще й тим, що П. О. Куліш наводить у ній свій правопис, який дещо відрізнявся від прийнятого на той час. Він дістав назву „Кулішівка” і його було покладено в основу

сучасного фонетичного українського правопису. Через чотири роки після першого видання „Грамматики” педагог-просвітник вирішив здійснити друге її видання – коротше й трошки іншого змісту, додавши наприкінці коротку історію України. Ці два підручники широко використовувалися в навчально-виховному процесі недільних шкіл у другій половині XIX ст. і взагалі відіграли велику роль у розвитку національної освіти України.

Протягом 1860-1862 рр. Куліш готує у своїй друкарні першу серію українських народних видань під загальною назвою „Сільська бібліотека”, так звані „метелики”. Протягом трьох років було видано 39 номерів цих дешевих книжок для народного читання, які склалися з творів самого П. Куліша, Т. Шевченка, Г. Квітки, Марка Вовчка, Ганни Барвінок та інших. „Метелики” створили для покоління шістдесятників можливість поширення освіти.

У 1860 р. він започатковує видання періодичного органу на українській мові-альманах „Хата” в рамках широкої громадянської акції. У 1861-1862 рр. разом з М. Костомаровим та В. Білозерським видає журнал „Основа”, який став об’єднавчим центром усіх прогресивних українських сил, що гуртувалися в Громади. Роль і значення Пантелеймона Олександровича як видавця „Основи” надзвичайні, адже він фактично перейняв на себе всю редакторську працю, правив літературний матеріал, багато писав сам, виступаючи як популяризатор-історик, літературний критик, філософ, публіцист, белетрист, поет.

У 1862 р. П. Куліш залишає „Основу”, яка через деякий час припиняє своє існування. Збанкрутувала друкарня. Валуєвський циркуляр 1863 р. припиняє активний розвиток українського культурно-просвітницького руху. Пантелеймон Олександрович залишається без роботи і матеріальних засобів. З 1864 по 1867 рр. – працює урядовцем у Варшаві, вивчає польські архіви з історії України.

Перебуваючи в Польщі, П. О. Куліш спрямовує свою діяльність на Галичину. Він активно друкувався в галицьких виданнях „Вечерниці”, „Мета”, „Правда”, вміщував там свої історичні твори: Романи „Брати” (1864), „Руїна” (1864), різного змісту статті: „Виховання дітей” (1869), „Нарис історії словесності руско-української” (1869) та інші. Пантелеймон Олександрович надсилав „соборні послання” в Галичину й Буковину, і до його голосу прислухалися як до голосу апостола українського відродження.

У 1871 р. П. О. Куліш повернувся до Петербурга, де обійняв посаду редактора „Журнала Министерства путей сообщения”. Він продовжував вивчати історію козаччини, зокрема працював над своєю „Историей воссоединения Руси”, два томи якої були надруковані в 1874, а третій у 1877 р. Перший том Б. Д. Грінченко назвав „несомненным приобретением” для української історіографії, в якому розкрито значення міського міщанського населення в минулому культурному житті України, чого досі ще ніхто не робив. Але в наступних томах цієї праці автор доводить, що всі історичні діячі України козацько-гетьманського періоду разом із Б. Хмельницьким були просто розбійниками й ворогами української культури. На його думку, українська історія того часу – це історія „украинских разбоев”. Громадскість засудила такі погляди вченого.

П.О. Куліш переживав складний період. Старше покоління українолюбців

відвернулося від нього, а для молодшого він був чужим і незрозумілим. Тоді він прилучився до архівних студій, їздив за кордон, друкував там Біблію в українському перекладі, писав і видавав свої вірші (збірка „Досвітки”, 1876).

Після Емського указу (1876) письменник-просвітник остаточно залишив державну службу і знову зосередив свою увагу на Галичині, де, як вважав, можна вести культурно-освітню діяльність в українському напрямі.

У 1881 р. Пантелеймон Олександрович виїхав до Львова. Там пройнявся ідеєю примирення галицьких поляків і українців.

Останні роки життя педагог і письменник віддав перекладацькій діяльності. Він переклав 13 драм Вільяма Шекспіра, „Дон-Жуан” і „Чайльд-Гарольда”, Джорджа Байрона, багато творів Фрідріха Шіллера, Йоганна Вольфганга Гете та Генріха Гейне. Найбільшою, колосальною працею став переклад Біблії українською мовою, яку просвітник виконував, свідомий того, що вона збагатить українську культуру.

Наприкінці життя Куліш оселився на хуторі Мотронівка Чернігівської губернії, який перейменував на честь дружини Ганнина Пустинь.

Тут він господарював, творив, зокрема, укладав зі своїх російськомовних статей і україномовних художніх творів збірку “Хуторская философия и удаленная от света поэзия” (яку після появи друком 1879 року цензура заборонила і вилучила з продажу).

Пантелеймон Куліш пішов з життя 14 лютого 1897 року в Мотронівці, де і похований.

Висновки.

Була розглянута багатогранна діяльність Пантелеймона Олександровича Куліша як педагога, письменника-просвітителя, перекладача, фольклориста, історика, мовознавця, літературознавця, критика, публіциста, видавця, громадянина що і до сьогодні не втратила актуальності, мистецької і наукової цінності. Здобутки П. О. Куліша є вагомими, адже він написав перший в українській літературі історичний роман „Чорна рада”, стояв у витоків виходу в світ першого українського часопису „Основа”, заснував в столиці Російської імперії першу українську друкарню, чим сприяв появі значної кількості українських творів та появі нових імен в літературі. Саме П. Куліш в середині ХІХ ст. став одним із зачинателів української літературної критики, першим перевів на наукову основу фольклористику, запроваджуючи стенографічну точність записів. Двома томами „Записок о Южной Руси” започаткував 12-томну енциклопедію українського фольклору та етнографії. Особливою заслугою педагога є створення оригінального українського правопису („кулішівки”) та української „Граматки”. У міру своїх сил і можливостей Пантелеймон Куліш дбав про збереження живої української мови, введення її у науковий, літературний, освітянський простір. Укладена ним українська «Граматка» та новий фонетичний правопис („кулішівка”) справили значний позитивний вплив на розвиток національної освіти в Україні. І навіть його політичні погляди дещо спотворені сміттям московського великодержавного шовінізму не можуть повністю перекрити внесок Куліша в розвиток Вітчизняних науки та культури.

Література

1. Побірченко Н. С. Куліш Пантелеймон Олександрович (1819-1897). *Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вузів*. 2005. Т. 1. С. 334–345.
2. Грінченко Б. Д. П.О. Куліш. Бібліографічний нарис. Чернігів : Типографія Губерн. земства, 1899. 45 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001613> (дата звернення: 05.12.2027).
3. Маковей О. С. Панько Олелькович Куліш. Огляд його діяльності. *Літературно-науковий вістник*. 1900. № 12. С. 150–169. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017361> (дата звернення: 06.12.2024).
4. Дорошенко Д. І. П.О. Куліш, його життя і літературно-громадська діяльність. Київ : Просвіта, 1918. 70 с.
5. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 685 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001435> (дата звернення: 11.12.2024).

Reference

1. Pobirchenko N. S. Kulish Panteleimon Oleksandrovykh (1819-1897). *Ukrainska pedahohika v personaliiakh: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vuziv*. 2005. T. 1. S. 334–345.
2. Hrinchenko B. D. P.O. Kulish. *Bibliohrafichnyi narys*. Chernihiv : Typohrafiia Hubern. zemstva, 1899. 45 s. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001613> (data zvernennia: 05.12.2027).
3. Makovei O. S. Panko Olelkovych Kulish. *Ohliad yoho diialnosti*. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. 1900. № 12. S. 150–169. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017361> (data zvernennia: 06.12.2024).
4. Doroshenko D. I. P.O. Kulish, yoho zhyttia i literaturno-hromadska diialnist. Kyiv : Prosvita, 1918. 70 s.
5. Yefremov S. O. *Istoriia ukrainskoho pysmenstva*. Kyiv : Femina, 1995. 685 s. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001435> (data zvernennia: 11.12.2024).

Abstract. *The paper examines the main ideas of Kulish as a representative and defender of the Ukrainian national idea in the context of a review of his creative scientific and public activities. Emphasis is placed on achievements and some shortcomings (errors), and its significance is assessed.*

Keywords: *P.O. Kulish, populist movement, Ukrainian historiography.*

Науковий керівник: д.і.н., проф. Михайлюк.В.П.

Стаття відправлена: 27.12.2024 р.

© Осипенко І.В.

УДК 930

CONTRIBUTION OF THE SCIENTIFIC AND TEACHING ELITE OF THE UKRAINIAN DIASPORA OF THE WESTERN UKRAINIAN LANDS TO THE PRESERVATION AND ENRICHMENT OF THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE DURING THE INTERWAR PERIOD
ВНЕСОК НАУКОВО-ВИКЛАДАЦЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗБАГАЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Sabardak Ya.V./ Сабардак Я.В.

postgraduate / аспірант

postgraduate student of the Department of history, archaeology and tourism/
аспірант кафедри історії, археології та туризму
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Kyiv, 17 John Paul II street, 01042
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
Київ, Іоанна Павла II 17, 01042

Анотація. У роботі розглядається та акцентується увага на значимості внеску істориків та науково-викладацької еліти західноукраїнських земель у контексті збереження культурної спадщини України. Період вивчення складають роки між двома світовими війнами.

Розкривається у вказаному аспекті значення діяльності Українського Вільного Університету (УВУ) та Наукового Товариства Шевченка (НТШ). Надається характеристика творчим науковим доробкам визначних діячів з істориків та представників науково-викладацького складу української національної еліти. Наведені, зокрема, головні напрямки цих наукових праць. Серед них: культурні аспекти української державності; роль української літератури та культурного руху, фольклору, мови, театрального мистецтва у формуванні національної свідомості.

Підкреслена значимість творчих доробок для сучасного переосмислення історії України, для затвердження української національної ідеї та української ментальності.

Ключові слова: культурна спадщина України; українська національна еліта; українська державність; мова; театральне мистецтво.

Вступ.

Міжвоєнний період (1918–1939) став часом складних випробувань для українського народу. По-перше, після поразки визвольних змагань 1917–1921 років Україна була поділена між кількома державами. По-друге, на українських землях (особливо в УРСР) діяла політика русифікації, що загрожувала знищенням національної ідентичності. По-третє, значна частина української інтелігенції, шукаючи нормального життя та можливості для наукової й культурної роботи за кордоном, змушена була емігрувати. По-четверте, у той час саме діаспорні історики й інтелектуали, працюючи як у наукових установах, так і в освітніх закладах, стали не тільки важливими зберігачами й популяризаторами культурної спадщини України, а й безпосередніми її збагачувачами.

Висвітлення останнього у зазначені процеси є актуальним, що посилюється навіть війною та військовим станом, у якому знаходиться наразі українське суспільство. Огляд та аналіз вузлових моментів процесів збереження та

поповнення культурної спадщини істориками та науково-викладацькою елітою на західноукраїнських землях і постало головною метою та завданнями статті, що пропонується.

Основний текст.

Процес збереження та поповнення культурної спадщини автор розглядає як досить багатоаспектний, що містить своїми складовими формування інституційної бази, визначних виконавців та учасників, наукову, освітянську, архівну діяльність та багато інших компонентів.

Інституційна база для збереження спадщини складається з науково-освітянських та просвітницьких закладів, видавничої діяльності, архівної роботи.

У цьому відношенні насамперед слід визначити діяльність Українського Вільного університету (УВУ), який був заснований у Відні на початках 1921 р. Восени 1921 р. перенесений до Праги, де проіснував до 1939 р., а після закінчення Другої світової війни відновив свою працю в Мюнхені.

Знаний дослідник історії української культури М. Семчишин наводить переконливі факти вкладу університету у збереження культурної спадщини України. Серед них виокремимо наступні: «... в роках 1921-22 нараховував він 20 професорів, у 1922-23 — 24, у 1923-24 — вже 32, а в 1938-39 — 35. Видавав університет теж свої наукові збірники та провадив обмін виданнями з Українською Академією Наук у Києві і з Науковим Товариством Шевченка (НТШ) у Львові. ... Бібліотека УВУ нараховувала приблизно 5,000 томів, а кожного семестру на цьому університеті студіювало понад 300 студентів. За перших 10 років на УВУ відбулось 88 докторизацій, а разом до 1939 р. 109 кандидатів одержало докторські дипломи» [1].

З самого початку існування УВУ в ньому було відкрито філософський і правничий факультети. Серед професорської колегії були такі визначні вчені, як історик та у минулому міністр мистецтва УНР Д. Антонович, історик і міністр закордонних справ в уряді гетьмана Павла Скоропадського Д. Дорошенко, мовознавець О. Колосса, географ С. Рудницький, викладач-мовознавець С. Смаль-Стоцький, історик і правник А. Яковлів, географ Р. Дrajнньовський та багато інших [2].

Можна констатувати, що заснування та місія УВУ, створеного у Відні та перенесеного незабаром до Праги, виявилася досить плідною. За цей період в ньому вчилася понад 12.000 студентів і викладало більше ста визначних професорів [3].

У міжвоєнний період УВУ був найвизначнішим українським вищим навчальним закладом у світі. Він став потужним центром збереження національної науки й культури. Це здійснювалося за напрямками, серед яких виокремлюються: а) видання монографій, присвячених історії та культури; б) організація лекцій і конференцій, спрямованих на популяризацію української історії; в) участь у міжнародних наукових форумах і конференціях; г) популяризація української культурної спадщини через лекції та видання іноземними мовами.

Особливе значення мала професійна діяльність в університетах Львова та

Перемишля (згідно умов у них на жаль повинні навчатися лише 5% українців) та Львівському таємному університеті. Заняття в них сприяли поширенню знань про українську культуру серед студентства.

Львівський (таємний) український університет (ТУУ) був заснований у липні 1921 року, проіснував до 1925 року. Серед викладачів університету були відомі українські вчені: І. Крип'якевич, К. Студинський, І. Фещенко-Чопівський, М. Корчинський, С. Балей, М. Возняк, М. Галушинський, Л. Білецький, Ф. Колесса, І. Зілинського, І. Свенціцький, В. Левицький, М. Чайковський, В. Охримович та інші [4]. Слід відмітити і таку обставину: викладання у Львівському університеті були насамперед спрямоване на виховання національно свідомої молоді.

Важливе місце в інституційній базі збереження спадщини належить Науковому товариству імені Шевченка (НТШ). На наш погляд можна виділити такий аспект його діяльності, як на теренах західноукраїнських земель так і в країнах далекого зарубіжжя, де були філії, як видання творів та статей й інших публікацій українських науковців. Саме це є однією зі складових визначення Наукового товариства імені Шевченка у Львові як центру дослідження української історії та культури.

Зазначимо те, що завдяки НТШ саме у Львові М. Грушевський продовжив роботу над «Історією України-Руси», підкреслюючи культурну унікальність України [5]. Також і праці І. Крип'якевича у дослідженнях «Козацька держава», у яких він розглядав не лише військові, а й культурні аспекти української державності опублікована у Львові [6].

Праці В. Кубійовича з географії та етнографії України, видані НТШ у Мюнхені, стали ключовими джерелами знань для української громади за кордоном [7].

Заслуговують на увагу і видання праць Д. Антоновича у Празі, таких як «Український театр», у якій досліджувався розвиток театрального мистецтва від княжих часів до ХХ століття та аналізувалась символічна роль театрального мистецтва у формуванні національної свідомості [8].

Роль НТШ у Західній Україні характеризується ще і тим, що воно функціонувало як неофіційна академія наук, видаючи ґрунтовні історичні, літературознавчі та етнографічні дослідження. Серед них, наприклад, багатотомні «Записки НТШ», що охоплювали питання фольклору, мови, історії мистецтва, фольклористики та етнографії [9].

Енциклопедичний характер має опубліковане у Львові двотомне видання М. Возняка «Історія української літератури». У ньому на основі узагальнень значного фактичного матеріалу проведено дослідження української літератури та культурного руху [10].

Визначене місце в інституційній базі збереження спадщини займають архіви. Так, створення архівів української історії та культури за кордоном, як приклад, архів НТШ у Сарселі (Франція), наочно демонструє важливість збереження унікальних документів, пов'язаних з українською культурою.

Висновки.

Наведені у статі положення та їх оглядовий аналіз наочно характеризує

значимість та плідність внеску науково-викладацької еліти західноукраїнських земель у збереження та збагачення культурної спадщини України у міжвоєнний період. Він сприяє відновленню національної пам'яті, а праці дослідників, зберігачів та поповнювачів постають однією з основ сучасного переосмислення української історії для затвердження української національної ідеї та української ментальності.

Література.

1. Український Вільний Університет (УВУ). Відень — Прага (За книгою «Семчишин М. Тисяча років української культури. К., 1993») <https://uaistoria.com/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82-%D1%83%D0%B2%D1%83/>
2. Пустовгар О, Відень – Прага – Мюнхен: як українці зберегли національну ідентичність: 100-річчя центру світової україністики: Український Вільний Університет <https://ukrpohliad.org/ukrayintsi-v-sviti/100-richchya-tsentru-svitovoyi-ukrayinistyky-ukrayinskyj-vilnoyj-universytet.html>
3. Відкрита Енциклопедія Миколи Мушинки. Х. Сторіччя Українського Вільного Університету <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/208871-Vidkryta-Entsyklopediia-Mykoly-Mushynky.-X.Storichchia-Ukrainskoho-Vilnoho-Universytetu>
4. Таємний український університет https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 10 т. / М. С. Грушевський. – Львів: НТШ, 1898–1936.
6. Крип'якевич І. П. Козацька держава: історичні нариси / І. П. Крип'якевич. – Львів: НТШ, 1934. – 278 с.
7. Кубійович В. М. Енциклопедія українознавства: Загальна частина / В. М. Кубійович. – Мюнхен: НТШ, 1955. – Т. 1. – 412 с.
8. Антонович Д. В. Український театр: від витоків до сучасності / Д. В. Антонович. – Прага: Видання УВУ, 1926. – 234 с.
9. Записки Наукового товариства імені Шевченка : зб. статей / НТШ. – Львів, 1920–1939.
10. Возняк М. С. Історія української літератури / М. С. Возняк. – Львів: НТШ, 1930. – Т. 1–2. – 524 с.

Reference

1. Ukrayins'kyu Vil'nyu Universytet (UVU). Viden' — Praha (Za knyhoju «Semchyshyn M. Tysyacha rokiv ukrayins'koyi kul'tury. K., 1993») <https://uaistoria.com/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82-%D1%83%D0%B2%D1%83/>

<https://ukrpohliad.org/ukrayintsi-v-sviti/100-richchya-tsentru-svitovoyi-ukrayinistyky-ukrayinskyj-vilnoyj-universytet.html>

2. Pustovhar O, Viden' – Praha – Myunkhen: yak ukrayintsi zberehly natsional'nu identychnist': 100-richchya tsentru svitovoyi ukrayinistyky: Ukrayins'kyy Vil'nyy Universytet <https://ukrpohliad.org/ukrayintsi-v-sviti/100-richchya-tsentru-svitovoyi-ukrayinistyky-ukrayinskyj-vilnoyj-universytet.html>

3. Vidkryta Entsyklopediya Mykoly Mushynky. X. Storichchya Ukrayins'koho Vil'noho Universytetu <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/208871-Vidkryta-Entsyklopediia-Mykoly-Mushynky.-X.Storichchia-Ukrainskoho-Vilnoho-Universytetu>

4. Tayemnyy ukrayins'kyy universytet <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%82-%D1%83%D0%B2%D1%83/>

5. Hrushevs'kyy M. S. Istoriya Ukrayiny-Rusy: v 10 t. / M. S. Hrushevs'kyy. – L'viv: NTSH, 1898–1936.

6. Kryp'yakevych I. P. Kozats'ka derzhava: istorychni narysy / I. P. Kryp'yakevych. – L'viv: NTSH, 1934. – 278 s.

7. Kubiyovych V. M. Entsyklopediya ukrayinoznavstva: Zahal'na chastyna / V. M. Kubiyovych. – Myunkhen: NTSH, 1955. – T. 1. – 412 s.

8. Antonovych D. V. Ukrayins'kyy teatr: vid vytyokiv do suchasnosti / D. V. Antonovych. – Praha: Vydannya UVU, 1926. – 234 s.

9. Zapyisky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka : zb. statey / NTSH. – L'viv, 1920–1939.

10. Voznyak M. S. Istoriya ukrayins'koyi literatury / M. S. Voznyak. – L'viv: NTSH, 1930. – T. 1–2. – 524 s.

Abstract. *The work examines and emphasizes the significance of the contribution of historians and the scientific and teaching elite of Western Ukrainian lands in the context of preserving the cultural heritage of Ukraine. The period of study consists of the years between the two world wars.*

The significance of the activities of the Ukrainian Free University (UUU) and the Shevchenko Scientific Society (NTSh) is revealed in this aspect. The description of the creative scientific works of prominent historians and representatives of the scientific and teaching staff of the Ukrainian national elite is given. In particular, the main directions of these scientific works are given. Among them: cultural aspects of Ukrainian statehood; the role of Ukrainian literature and cultural movement, folklore, language, theatrical art in the formation of national consciousness.

The importance of creative works for the modern reinterpretation of the history of Ukraine, for the approval of the Ukrainian national idea and the Ukrainian mentality is emphasized.

Key words. *Cultural heritage of Ukraine; the Ukrainian national elite; Ukrainian statehood; language; theatrical art.*

Науковий керівник: к.іст.н, доц. Сапицька О.М.

Стаття підготована в рамках видання статей колективом кафедри історії, археології та туризму СНУ ім. В. Даля окремим збірником журналу SWorld.

Стаття відправлена: 27.12.2024 р.

© Сабардак Я.В.

УДК 94(477) +323.1 «1921/1939»

**THE INFLUENCE OF THE SOCIO-ECONOMIC FACTOR ON
DISTINCTIVE FEATURES OF “UKRAINIZATION” IN DONBAS IN THE
20s–30s OF THE 20th CENTURY****ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЧИННИКА НА СПЕЦИФІКУ
ПРОЦЕСУ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» 20–30-Х РР. ХХ СТ. У ДОНБАСІ****Serhiienko S. Yu. / Сергієнко С. Ю.***Candidate of historical sciences (Ph.D.), Associate Professor / к.і.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-9761-0897

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,**Kyiv, Ioann Pavel II, 17, 01042**Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,**Kyiv, Ioanna Pavla II, 17, 01042*

Анотація. У статті на основі літератури, періодичних видань та архівних джерел розглянуто вплив соціально-економічного чинника на хід «українізації» у Донбасі. Зазначено, що цей чинник суттєво впливав на даний процес у регіоні. Донбас став одним з найбільших регіонів, де впроваджувався експеримент радянської модернізації. Це, без сумніву, наносило відбиток і на національну політику. Від Донбасу влада чекала, передусім, економічних успіхів, це було стратегічне завдання. В індустріальному регіоні для керівного складу «українізація» асоціювалася з другорядними справами, пріоритетним було виробництво. Особливе промислове становище Донбасу, значна урбанізація регіону, соціальний склад населення, діяльність профспілок не могли не вплинути на хід «українізації».

Ключові слова: Донбас, робітники, розвиток, «українізація».

Вступ.

Україна, як і кожна велика країна, складається з історично сформованих регіонів, що є її невід’ємними складовими. Кожен з них має свої особливості, свою специфіку, котра проявляється певним чином. Одним з таких регіонів України є Донбас. У роки проведення політики коренізації в Донбасі у 20–30-х рр. ХХ ст. відбувалися процеси, що мали потужний вплив на хід «українізації» як в регіоні, так і в цілому в Україні. В основі цих процесів лежали чинники, які визначали специфіку проведення національної політики в Донбасі. Дослідження цих чинників є актуальним, оскільки допоможе розібратися в складних обставинах процесу «українізації» 1920–1930-х років у Донбасі і дозволить використати досвід минулого в сучасних умовах.

По темі «українізації» 1920–1930-х років істориками опубліковано чимало праць. Серед них є роботи, що розглядають регіональні особливості цього процесу [1]. У той же час неповною мірою висвітлено вплив соціально-економічного чинника на хід «українізації» у Донбасі. Автор ставить за мету на основі літератури, періодичних видань та архівних джерел розглянути цей вплив.

Основний текст.

Соціально-економічний чинник, який також суттєво впливав на процес «українізації» в Донбасі, був тісно пов’язаний як з політичним, так і з етнічно-географічним. Саме стрімкий економічний розвиток сприяв швидкому заселенню території Донбасу і викликав відповідні політичні рішення. Природні багатства регіону притягували іноземний капітал. За його участю наприкінці ХІХ

століття були збудовані металургійні заводи в Маріуполі, Краматорську, Єнакієве, Алмазній, Дружківці, Макіївці; шахти у Кадіївці, Лисичанську, Горлівці; паровозобудівний завод у Луганську; скляний завод у Костянтинівці; соляні копальні у Бахмуті; содові підприємства у Лисичанську і Слов'янську. Отже, Донбас у другій половині XIX ст. стає регіоном з розвинутою важкою промисловістю – вугледобуванням і металургією.

Високий ступінь концентрації промисловості і певна технічна оснащеність підприємств прискорили процес формування робочих кадрів – шахтарів, металургів, машинобудівників та інших професій. Ті, які прибували в Донбас, осідали там, де були кам'яновугільні шахти, металургійні, металообробні й інші заводи, залізничні станції. Темпи росту чисельності робітників були вражаючими. Тільки за останні п'ять років XIX ст. їх кількість потроїлася [2, с. 38]. У 1900 році на промислових підприємствах і залізницях Донецького басейну було задіяно більше 170 тисяч людей. У подальшому відбувалося ще більше зростання чисельності робітників. У 1913 році лише на кам'яновугільних копальнях і металургійних заводах кількість робітників досягла 215 тисяч у порівнянні зі 111 тисячами у 1900 році, тобто ряди гірників і металургів майже подвоїлися. За ступенем концентрації робітників на крупних підприємствах на початок XX ст. Донбас займав одне з перших місць в Російській імперії. У 1900 р. на кожний з 12 заводів з повним металургійним циклом припадало в середньому 2420 робітників, а на один уральський завод – 1496 робітників [2, с. 38].

Якщо проаналізувати розвиток вугільної промисловості у Донбасі в другій половині XIX – на початку XX ст., то можна з впевненістю сказати, що на той час у Російській імперії у цього регіону просто не було конкурентів. У 1913 р. Донбас давав майже 87% усього видобутку вугілля й близько 50% виробництва чавуну [3, с. 59].

Отже, можна з впевненістю говорити, що Донецький басейн на рубежі XIX і XX століть вийшов на провідне місце в Російській імперії з розвитку важкої промисловості. Європейське розташування Донбасу робило його визначальним в забезпеченні потреб найбільш заселеної частини імперії і в підготовці до неминучої війни в Європі. Донбас став вугільно-металургійною та машинобудівною базою Російської імперії і це економічне становище регіону суттєво впливало на політичне життя країни. Всі політичні сили, які існували в європейській частині імперії, намагалися розповсюдити свій вплив на населення регіону.

Після приходу до влади більшовиків Донбас з його могутнім економічним потенціалом став у центрі уваги нових керівників. Ще задовго до початку жовтневої революції В. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії» зазначав, що Південь Росії порівняно з Уралом, має більш великий економічний потенціал. Під Півднем він мав на увазі і Донбас, наводив приклади постійного зростання виробництва в цьому регіоні [4, с. 493]. Революційні події завдали Донбасу дуже відчутних втрат. Видобуток вугілля зменшився з 24,8 мільйона тонн у 1917 році до 4,5 мільйона у 1920, із 63 доменних печей діяла лише одна – на Петровському заводі. Скорочувалася чисельність населення міст, наприклад

у Маріуполі в 1918 році проживало 110 тисяч чоловік, а в 1921 році – лише 30 тисяч [5, с. 119]. Звичайно, що такий стан регіону не задовольняв нову владу. В 1921 році В. Ленін наголошував, що Донбас – це основа всієї економіки [6, с. 307; 318], і майбутні успіхи відновлення важкої промисловості більшовицький вождь пов'язував саме з цим регіоном. На політичному звіті ЦК РКП(б) 27 березня 1922 року він зазначав: «Ні про яке відновлення крупної промисловості в Росії, ні про яке справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови, ... якщо ми не відновимо, не поставимо на належну висоту Донбас» [7, с. 105]. Відомий вираз В. Леніна «Вугілля – це справжній хліб промисловості» на довгі роки став гаслом господарників. Таким чином, В. Ленін пов'язував з Донбасом економічне майбутнє всієї Росії, а відтак він асоціювався у влади не з Україною, а з Росією.

Регіон завдяки своєму економічному потенціалу завжди був у центрі уваги. На другому обласному з'їзді Рад Донбасу в 1935 р. зазначалося, що Донбас є найважливішою промисловою базою великого Радянського Союзу, підкреслювалося, що від вугілля і металу Донбасу в роки реконструкції народного господарства СРСР залежали успіхи соціалістичного будівництва [8, арк. 4]. Далі на з'їзді зазначалося: «Донбас займає по всьому вуглевидобутку Радянського Союзу 60%. Вугільна промисловість є основною і провідною, – це і визначає значення Донбасу як основної і першої паливної бази країни» [8, арк. 11].

Донбас став одним з найбільших регіонів, де впроваджувався експеримент радянської модернізації. З кінця 1920-х років і до початку 1940 р. в регіоні було зведено 245 підприємств, понад 100 нових шахт. Паралельно йшла реконструкція вже існуючих підприємств. Слід зазначити, що це також наносило відбиток на національну політику. Від Донбасу влада чекала, перш за все, економічних успіхів, це було стратегічне завдання. У квітні 1928 р. Й. Сталін на пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) особливо підкреслив значення шахтарів Донбасу, він навів наступний приклад: один з функціонерів їздив у Донбас і безпосередньо під землею розпитував шахтарів про умови їх праці. Й. Сталін із задоволенням підкреслив: «Показово, що не один із шахтарів не вважав необхідним скаржитися на умови» [9, с. 60]. Хоча відомо, що шахтарський труд – один з найтяжчих і найнебезпечніших у промисловості. Й. Сталіну дуже сподобався настрій донбаських шахтарів і він сказав, що вони «не просто робітники, а герої» [9, с. 61]. Таке відношення до Донбасу збереглося і в подальші роки.

В індустріальному регіоні для керівного складу «українізація» асоціювалася з другорядними справами, пріоритетним було виробництво. Що стосується рядових працівників промислового сектору, то в більшості своїй вони на перше місце ставили вирішення матеріальних проблем, таких, як отримання житла, влаштування домашнього побуту, матеріальне забезпечення своєї родини тощо. Як казав один із службовців у 1930 році: «Якщо ми українізуємось, сало, масло та інші продукти від цього не подешевшають» [10].

Швидкий економічний розвиток сприяв стрімкому збільшенню населення Донбасу. У 1897 р. тут нараховувалося 1 мільйон 670 тисяч людей, а в 1926 р. – 2 мільйони 971 тисяча. До 1939 року населення Донбасу збільшилося до 4

мільйонів 940 тисяч [11, с. 81]. Як зазначалося вище, кількість робітників регіону постійно зростала. У 1926 р. їх нараховувалося вже 461,9 тис., а в 1933 р. їх кількість сягнула 1 мільйона 413 тисяч [2, с. 249]. Це була приблизно третина всіх робітників України [12, с. 322]. Отже, на відміну від інших регіонів України, де переважало селянство, Донбас став одним із перших, де основною домінуючою силою став робітничий клас. Але в Донбасі цей клас мав свої особливості. Як зазначає один із сучасних фахівців, в історії Донецького регіону можна прослідкувати головну його ідею – прагнення матеріального достатку. Населення регіону, як вже зазначалося, формувалося за рахунок переселенців з різних територій. Вони були представниками різних народів з різними традиціями, культурою і рівнем освіти. Їх завжди об'єднувала одна думка – «тут можна добре заробити» [13]. До речі, саме з такою думкою прибув у Донбас з Орловщини молодим хлопцем О. Стаханов. Його метою було побільше заробити, щоб підняти своє розорене господарство в рідному селі. У своїх мемуарах він прямо писав, що «хотів побільше заробити і тим наблизити своє повернення додому» [14, с. 25]. Але О. Стаханов так і не повернувся до рідного села, як і десятки тисяч інших заробітчан, які й склали основу робітничого класу Донбасу. Їх утримувало на місці матеріальне благополуччя, особливо в порівнянні з селом, де з кінця 1920-х рр. почалася масова колективізація і різко впав матеріальний достаток селян.

Слід відмітити, що у 1926 році в складі робітників Донбасу нараховувалося 51% росіян, 40% українців, 9% представників інших національностей. Кількість робітників-українців зростала і згідно з даними вибіркового дослідження за 1934 рік їх вже було 52,6%, росіян – 41,5%, інших національностей – 5,9% [2, с. 255]. Але є приклади того, що робітники-українці русифікувалися, цьому сприяло як відповідне оточення, так і дії влади, яка без особливого ентузіазму ставилася до проведення «українізації» [15, арк. 79].

Відзначимо ще один важливий момент, який впливав на «українізацію» в регіоні – це швидка урбанізація. У 1913 році питома вага міського населення складала 8,1%, а в 1926 воно зросло до 33%. [16, с. 7]. Якщо подивитися статистичні дані по Донбасу за цей рік, то можна побачити, що в окружних містах регіону більшість мешканців склали росіяни. В Артемівську налічувалося 50,85% росіян, українців – 21,52%; у Луганську – 63,36% і 21,44% і в Сталіно – 63,09% і 6,88% відповідно. Виключенням можна вважати лише Старобільськ, де налічувалося 92,33% українців і 4,86% росіян, але місто було на той час зовсім невелике – 6 тисяч 410 мешканців [17, арк. 44]. Зважаючи на те, що «українізація» в регіоні йшла з чималими потугами, можна з впевненістю говорити, що навіть коли міста поповнювалися українцями, багато з них підпадали під російський вплив і переходили на російську мову спілкування. Сучасні дослідження доводять, що урбанізація виявилася одним із знарядь радянської та русифікації населення України, оскільки саме в містах відбувався процес штучного створення нової спільноти – радянського народу – на основі російської культури та мови. З розвитком процесів індустріалізації й урбанізації промислове місто починає відігравати роль генератора специфічної міської «пролетарської» культури, яка звідси розповсюджувалася по невеличких

містечках і селах [18, с. 12]. Слід лише зазначити, що міста Донбасу зростали дуже відчутно. Якщо загалом по Україні міське населення з 1926 по 1939 р. збільшилося з 18,6% до 36,2% [18, с. 12], то в Донбасі до 1940 року воно складало 60% [11, с. 82], тобто з 1913 по 1940 рік збільшилося більше, ніж у сім разів.

Ще коли В. Ленін розпочинав нову економічну політику (НЕП), він наголошував, що потрібно переглянути відношення робітничого класу до селянства, що в селянській країні потрібен цілий ряд особливих перехідних заходів, які зовсім непотрібні в країнах розвинутого капіталізму, де наймані робітники у промисловості і сільському господарстві являють величезну більшість [19, с. 57-58]. Не можна за короткий строк переробити економічну базу дрібного землеробства. Спроби більшовиків перевести сільське господарство на колективну основу закінчились провалом. Над цими спробами, визнавав В. Ленін, селяни «сміються або ж злословлять» [19, с. 60]. Щоб перевести сільське господарство на колективні рейки, потрібні десятиліття. В. Ленін повинен був визнати, що якщо не вдалося швидко і прямо здійснити перехід до нового ладу, то більшовики все-рівно своє візьмуть через перехідні заходи [19, с. 72]. У склад цих перехідних заходів поряд з НЕП ввійшла і коренізація. Це поєднання було не випадковим. НЕП означав, що комунізм у тому вигляді, в якому він задумувався Леніним, не міг бути здійсненим «кавалерійським наскоком», тобто відразу. Вождь більшовиків зрозумів, що потрібно було відступити, накопичити сил для нового удару по «старому світу». Політика ж коренізації була проявом неможливості негайно здійснити злиття націй у наднаціональну спільноту, що передбачалося комуністичною теорією. Головним гальмом злиття націй, на думку більшовиків, виступало селянство, яке класики комунізму відносили до дрібної буржуазії, що мусила зникнути як клас, а її повинен був замінити сільський пролетар-робітник. Але для цього також потрібен був час і перехідні заходи. Саме таким перехідним заходом стала коренізація – підтримка культури корінної нації з метою залучення на сторону більшовиків, перш за все, селянства і національної інтелігенції.

Донбас, як високоіндустріальний регіон, на відміну від сільськогосподарських регіонів України, добре вписувався в марксистську схему переходу до комунізму. Специфіка Донбасу була і в тому, що тут зосереджувався найбільший прошарок робітничого класу, який згідно теорії марксизму, не мав вітчизни, тобто вважався теоретиками комунізму наднаціональною спільнотою. До того ж вельми значну частину робітників Донбасу склали етнічні росіяни, національні проблеми яких були фактично вирішені. Тому тут відступ від марксистських схем у вирішенні національного питання вважався не таким необхідним. У Донбасі можна було обійтися і без загравання з українськими національними силами. Однак, Донбас входив в Україну і офіційно говорити, що тут не потрібна «українізація», було незручно, а головне не вигідно, оскільки у керівництві КП(б)У були сильні особистості, які могли стати противниками Й. Сталіна у разі, якщо він, як фактичний лідер держави, почне відкрито гальмувати «українізацію» в Донбасі.

Значний вплив на прояви специфіки процесу «українізації» надавала діяльність профспілок. Англійський історик Е. Карр зауважує, що перевага серед

робітників великоруського елемента з самого початку зробила профспілки могутнім об'єднуючим чинником на великоруській основі. Цікаво, що на I Всеросійському з'їзді профспілок (січень 1918 р.) говорилося про донецьких робітників як про невід'ємну частину російського робітництва [20, с. 292]. Коли ж у квітні-травні 1919 р. у Харкові відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд профспілок, то він прийняв рішення про створення Південного бюро Всеросійської Центральної ради профспілок, тобто відверто визнав, що є російською структурою. На з'їзді навіть була заслухана доповідь про роботу Всеросійської ради профспілок. З'їзд відмежувався від Всеукраїнської Центральної ради профспілок. Таким чином, нові радянські профспілки на території України були загоном російських профспілок. Коли ж з боку України була висунута вимога про створення окремої організації українських профспілок чи особливого статусу для них у всеросійській організації, то Всеросійська центральна рада профспілок твердо виступила за «єдність і централізм». Але ця єдність, як відмічає Е. Карр, «означала організацію під переважно великоруським контролем» [20, с. 293]. Правда, у листопаді 1924 р. було створено Всеукраїнську раду профспілок як організацію українських робітників, але вона також залежала від Москви.

Вже у березні 1922 р. у політичній доповіді з'їзду більшовиків В. Ленін прямо вказав, маючи на увазі відступ до НЕП, «відступити в порядку, точно визначити межу відступу і не піддаватися паніці – це саме головне» [21, с. 89]. Тобто НЕП задумувалася як маневр, потрібний для накопичення сил для нового удару по ринковій економіці. Виданий у 1938 р. «Короткий курс історії ВКП(б)», який особисто редагував Й. Сталін, наголосив: «Троцькісти та інші опозиціонери вважали, що неп є тільки відступом... Це було дуже шкідливе антиленінське тлумачення непу. В дійсності ж, вже через рік після введення непу, на XI з'їзді партії, Ленін заявив, що відступ закінчився і висунув гасло «Підготовка наступу на приватно-господарський капітал» [22, с. 245]. Той же «Короткий курс» відверто пояснював, для чого був потрібний НЕП: «відступити тимчасово ближче до свого тилу, перейти від штурму до більш тривалої осади фортеці, щоб, накопичивши сили, знову почати наступ» [22, с. 245].

Коренізація була прив'язана до нової економічної політики і була точно таким же відступом, після чого повинен був розпочатий тотальний наступ. Розгорнутий наступ у напрямку економіки розпочався наприкінці 1920-х років, майже одночасно розпочався наступ і на процес «українізації», але специфікою Донбасу було те, що тут наступ на «українізацію» розпочався раніше, ніж наступ на ринкову економіку.

Специфіку Донбасу визначав і численний корпус інженерно-технічних працівників, який був сформований в основному за часів Російської імперії і «українізація» для нього була не більш, ніж чудернацька вигадка нової влади, що намагалася втілити в життя явно утопічні теорії. Тут необхідно також врахувати, що інженерно-технічні працівники Донбасу не приймали участі, за рідким виключенням, в Українській національно-демократичній революції і становленні української державності. Влада УНР фактично не розповсюджувалась на Донбас, влада ж П. Скоропадського (Українська

Держава) проіснувала всього декілька місяців і була пов'язана з окупаційним режимом Німеччини і Австро-Угорщини. Встановлення влади УСРР для них асоціювалося з радянською владою в Москві. Тому, звичайно, інженерно-технічні працівники Донбасу не сприймали «українізацію» як життєву необхідність.

Специфікою Донбасу був і значний розвиток залізничного транспорту. Щільна сітка залізниць (а щоб це визначити, не потрібно багато часу, досить глянути на мапу України і відразу кидається в очі густота ліній залізниць саме в Донбасі) також вплинула на процес «українізації». З утворенням СРСР всі залізниці офіційно перейшли у підпорядкованість Москви і «українізація» залізничного персоналу якщо і торкнулася, то лише формально. А загін залізничників, на відміну від інших регіонів України, складав значну частину дієвого населення Донбасу.

До економічного чинника також слід віднести побутові умови життя міських робітників. Селянин не мав такого побуту, який був у містах. Разом з путівкою в міське життя сільські бідняки отримували куток у комунальній квартирі або ліжко в гуртожитку, гарантовану роботу і оплату, деякі комунальні зручності, яких в селі не було. Крім того, з'являвся вільний час для дозвілля. Український селянин пристосовувався до більш якісного міського побуту і разом з тим до міської мови, котра, як правило, була російською.

Слід відзначити ще один особливо важливий момент, який теж відносився до соціально-економічного чинника. Будь-яка реформа, перш за все, потребує грошей, а країна в зазначений період була зовсім небагатою, в той час як «українізація» потребувала значних коштів і особливо в зрусифікованому Донбасі, їх за умов індустріалізації дуже бракувало і, звичайно, що йшли вони, насамперед, у сферу промисловості, а не на культурні потреби.

Висновки.

Отже, соціально-економічний чинник мав значний вплив на хід «українізації» в Донбасі, був одним із наріжних каменів специфіки цього процесу. Концентрація промислових робітників у регіоні була найбільшою в Україні, що робило визначальною роль даного класу не тільки в соціально-економічному, а і в культурному житті. А оскільки правляча партія докладала всіх зусиль для того, щоб «пролетарі всіх країн єдналися», то донбаський пролетаріат розглядався як частка російського пролетаріату, а економіка Донбасу – як складова російської економіки. Вираз В. Леніна: «Вугілля – це справжній хліб промисловості» був пущений в обіг не заради красивого слова. На той час це була істина. Донбас давав значну частину вугілля та металу для підприємств СРСР і був фундаментом всієї радянської промисловості. Особливе промислове становище Донбасу, значна урбанізація регіону, соціальний склад населення не могли не вплинути на хід «українізації». Свою роль в цьому процесі грали і профспілки, які діяли зрештою під контролем ЦК РКП(б).

Соціально-економічний чинник прямо залежав від особистостей, що складали населення регіону і мали визначений життєвим шляхом певний світогляд, що спонукав їх до тих чи інших дій у соціальному та економічному просторі.

Надалі слід розглянути дії інших чинників, що впливали на процес «українізації» 1920–1930-х років у Донбасі.

Література.

1. Нечипоренко З.В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Черкаси, 2006. – 20 с.; Анпілогова Т.Ю. Українізація Донбасу 20-х рр. ХХ ст.: особливості й проблеми впровадження / Т.Ю. Анпілогова // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Шевченка. – 2008. – № 15. – С.130-137; Павленко В. Діяльність міських культурно-освітніх закладів на півдні України в період «українізації» (20-і роки ХХ ст.) / В. Павленко // Scriptorium Nostrum. – 2016. – №1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=scno_2016_1_10 та ін.
2. История рабочих Донбасса. В двух томах / Гл. ред. Ю.Ю. Кондуфор. – Т.1. – Київ: «Наукова думка», 1981. – 328 с.
3. Радянська енциклопедія історії України в 4 томах. – Т.2. – Київ: АН УРСР, 1970.
4. Ленин В.И. Развитие капитализма в России / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва: Политиздат, 1975. – Т.3. – 792 с.
5. Донеччина. Перехрестя цивілізацій. Книга перша / ред. В.І. Мозговий. – Донецьк: ТОВ «Діапрінт», 2007. – 160 с.
6. Ленин В.И. О внутренней и внешней политике республики / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва: Политиздат, 1977. – Т.44. – 726 с.
7. Ленин В.И. Политический отчет Центрального комитета РКП(б) 27 марта 1922 г. / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва: Политиздат, 1978. – Т.45. – 730 с.
8. Державний архів Донецької області. – Ф.Р-2794. – Оп.2 – Спр.1а.
9. Сталин И.В. Шахтинское дело / И.В. Сталин // Сочинения. – Москва: Политиздат, 1949. – Т.11. – 382 с.
10. За украинизированный аппарат // Диктатура труда. – 1930. – №155 (липень).
11. Книга о Донбассе. Природа. Люди. Дела. – Донецьк: «Донбас», 1977. – 319 с.
12. Історія Української РСР. У восьми томах десяти книгах. – Т.6. – Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941) / Відп. ред. П.П. Гудзенко. – Київ: Наукова думка, 1977. – 544 с.
13. Морозов О. «Кропива ти моя, кропива...» // Українська правда. – 18 серпня 2010 [Електронний ресурс] / О. Морозов. – URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2010/08/18/5309662/>
14. Стаханов А.Г. Жизнь шахтерская / А.Г. Стаханов. – Київ: Издательство политической литературы, 1975. – 214 с.
15. Державний архів Луганської області. – Ф.Р-243. – Оп.1. – Спр.147. –

Арк.79.

16. Лаврів П.І. Історія Південно-Східньої України / П.І. Лаврів. – Київ: «Українська Видавнича Спілка», 1996. – 208 с.

17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2249. – Арк.44.

18. Гогохія Н.Т. Українське радянське місто 1929-1938 рр.: історико-соціальний аналіз: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський національний університет ім. В.Даля / Н.Т. Гогохія. – Луганськ, 2003. – 20 с.

19. Ленин В.И. Доклад о замене разверстки натуральным налогом / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва: Политиздат, 1977. – Т.43. – 562 с.

20. Карр Э. История Советской России. Кн.1: Том 1 и 2. Большевицкая революция 1917-1923 / Э. Карр. – Москва: Прогресс, 1990. – 768 с.

21. Ленин В.И. Политический отчет Центрального комитета РКП(б) 27 марта 1922 г. / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва: Политиздат, 1978. – Т. 45. – 730 с.

22. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс. – Москва: Политиздат, 1953. – 352 с.

References.

1. Nechyporenko Z.V. Regionalni osoblyvosti polityky korenizaciji (ukrajinizaciji) v USRR. Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata istorychnykh nauk. – Cherkasy, 2006. – 20 s.; Anpiloghova T.Ju. Ukrajinizacija Donbasu 20-kh rr. XX st.: osoblyvosti j problemy vprovadzhennja / T.Ju. Anpiloghova // Visnyk Lughansjkogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu im. T.Shevchenka. – 2008. – №15. – S.130-137; Pavlenko V. Dijalnistj misjkykh kuljturno-osvitnykh zakladiv na pivdni Ukrajinu v period «ukrajinizaciji» (20-i roky XX st.) / V. Pavlenko // Scriptorium Nostrum. – 2016. – №1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=scno_2016_1_10 ta in.

2. Istorija rabochih Donbassa. V dvuh tomah / Gl. red. Ju.Ju. Kondufor. – Т.1. – Kyiv: «Naukova dumka», 1981. – 328 s.

3. Radjansjka encyklopedija istoriji Ukrajinu v 4 tomakh. – Т.2. – Kyiv: AN URSR, 1970.

4. Lenin V.I. Razvitie kapitalizma v Rossii / V.I. Lenin // Polnoe sobranie sochinenij. – Moskva: Politizdat, 1975. – Т.3. – 792 s.

5. Donechchyna. Perekhrestja cyvilizacij. Knygha persha / red. V.I. Mozghovyj. – Donecjk: TOV «Diaprint», 2007. – 160 s.

6. Lenin V.I. O vnutrennej i vneshnej politike respubliki / V.I. Lenin // Polnoe sobranie sochinenij. – Moskva: Politizdat, 1977. – Т.44. – 726 s.

7. Lenin V.I. Politicheskij otchet Central'nogo komiteta RKP(b) 27 marta 1922 g. / V.I. Lenin // Polnoe sobranie sochinenij. – Moskva: Politizdat, 1978. – Т.45. – 730 s.

8. Derzhavnyj arkhiv Donecjkkoji oblasti. – F.R-2794. – Op.2 – Spr.1a.

9. Stalin I.V. Shahtinskoe delo / I.V. Stalin // Sochinenija. – Moskva: Politizdat, 1949. – Т.11. – 382 s.

10. Za ukrainizirovannyj apparat // Diktatura truda. – 1930. – №155 (lipen').

11. Kniga o Donbasse. Priroda. Ljudi. Dela. – Doneck: «Donbas», 1977. – 319 s.

12. Istorija Ukraïns'koï RSR. U vos'mi tomah desjati knigah. – Т.6. – Ukraïns'ka RSR u period pobudovi i zmicnennja socialistichnogho suspil'stva (1921-1941) / Vidp. red. P.P. Gudzenko. – Kyiv: Naukova dumka, 1977. – 544 s.

13. Morozov O. «Kropyva ty moja, kropyva...» // Ukraïnsjka pravda. – 18 serpnja 2010 [Elektronnyj resurs] / O. Morozov. – URL: <http://www.pavda.com.ua/rus/articles/2010/08/18/5309662/>
14. Stahanov A.G. Zhizn' shahterskaja / A.G. Stahanov. – Kyiv: Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1975. – 214 s.
15. Derzhavnyj arkhiv Lughansjkoji oblasti. – F.R-243. – Op.1. – Spr.147. – Ark.79.
16. Lavriv P.I. Istorija Pivdenno-Skhidnjoji Ukraïny / P.I. Lavriv. – Kyiv: «Ukraïnsjka Vydavnycha Spilka», 1996. – 208 s.
17. Central'nyj derzhavnyj arkhiv ghromadsjkykh ob'jednanj Ukraïny. – F.1. – Op.20. – Spr.2249. – Ark.44.
18. Ghoghokhija N.T. Ukraïnsjke radjansjke misto 1929-1938 rr.: istoriko-social'nyj analiz: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Skhidnoukraïnsjkyj nacional'nyj universytet im. V.Dalja / N.T. Ghoghokhija. – Lughansjk, 2003. – 20 s.
19. Lenin V.I. Doklad o zamene razverstki natural'nym nalogom / V.I. Lenin // Polnoe sobranie sochinenij. – Moskva: Politizdat, 1977. – T.43. – 562 s.
20. Karr Je. Istorija Sovetskoj Rossii. Kn.1: Tom 1 i 2. Bol'shevistskaja revoljucija 1917-1923 / Je. Karr. – Moskva: Progress, 1990. – 768 s.
21. Lenin V.I. Politicheskij otchet Central'nogo komiteta RKP(b) 27 marta 1922 g. / V.I. Lenin // Polnoe sobranie sochinenij. – Moskva: Politizdat, 1978. – T. 45. – 730 s.
22. Istorija Vsesojuznoj Kommunisticheskoy partii (bol'shevikov). Kratkij kurs. – Moskva: Politizdat, 1953. – 352 s.

Abstract. *The article studies the influence of the socio-economic factor on distinctive features of “Ukrainization” in Donbas based on literature, periodicals, and archival sources. It is noted that this factor significantly influenced “Ukrainization” in the region. Donbas became one of the largest regions where the experiment of Soviet modernization was implemented. That undoubtedly had an impact on national policy. First of all, the authorities expected economic success from Donbas; it was a strategic task. The authorities considered “Ukrainization” as a secondary affair, since production was the priority in the industrial region. As for ordinary workers in the industrial sector, most of them focused primarily on the solution of material problems, such as obtaining houses and setting them up, material support of their families, etc.*

The paper emphasizes that “Ukrainization” was influenced by rapid urbanization in the region. Modern research shows that urbanization proved to be one of the tools of Sovietization and Russification of the population of Ukraine, as it was in the cities where the process of artificially creating a new community of the Soviet people took place based on Russian culture and language. The activities of trade unions operating under the control of the Central Committee of the RCP(b) had a significant impact on the distinctive features of “Ukrainization” in the region. The specific features of Donbas were determined by a large number of engineers and technicians, which was formed mainly during the Russian Empire. “Ukrainization” was nothing more than a fiction of the new government for them.

The author came to the conclusion that the socio-economic factor had a significant impact on the course of “Ukrainization” in Donbas, was one of the cornerstones of the distinctive features of this process. The concentration of industrial workers in the region was the highest in Ukraine, which presupposed the determining role of this class not only in socio-economic but also in cultural life. Since the ruling party made every effort to ensure that ‘proletarians of all countries united’, the Donbas proletariat was seen as part of the Russian proletariat, and the economy of Donbas was considered a component of the Russian economy. Donbas provided a significant part of coal and metal for Soviet enterprises and was the foundation of the whole Soviet industry. The special industrial situation of Donbas, significant urbanization of the region, the social composition of the population, the activities of trade unions could not help but influence the course of “Ukrainization”.

Key words: *Donbas, workers, development, “Ukrainization”.*

УДК 930

**VOLODYMYR ANTONOVYCH: THE PATH TO THE BOSOM OF THE
FOUNDERS OF THE UKRAINIAN HISTORICAL SCHOOL**
**ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ: ШЛЯХ У ЛОНО ФУНДАТОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ**

Тkachenko V.R. / Ткаченко В.Р.

*Student the Faculty of Law / студент юридичного факультету
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65000
Odesa I. I. Mechnykov National University
Odesa, Vsevoloda Zmiyenka street, 2, 65000*

Анотація: У статті розглянуто життя та діяльність Володимира Боніфатійовича Антоновича як одного з визначних науковців української історіографії. Прослідковується становлення та розвиток його особистості та формування світоглядних засад. Показано специфіку його наукового підходу, новаторські методологічні прийоми, діяльність з організації української історичної школи. Відстежено вектори розробки В. Антоновичем системного підходу до джерелознавчого дослідження та залучення потенціалу спеціальних історичних дисциплін, результатом чого стало формування документалістики як нового типу наукової діяльності істориків. Особливу увагу приділено особливостям становлення його української самоідентифікації та відображення основних засад народницького руху в науковій діяльності як ключової підвалини еволюції української національної ідеї в контексті розвитку історичної науки в Україні в другій половині ХХ століття. Визначено виключний внесок В. Антоновича на формування української історичної школи та подальшого розвитку вітчизняної історіографії.

Ключові слова: українська історична школа, В.Б. Антонович, народницьких рух, українська історіографія, українська національна ідея.

Вступ

Розгляд розвитку української історичної науки передбачає звертання до періоду другої половини ХІХ ст., тому що саме ця доба відома піднесенням значення історичного знання в суспільстві, а також остаточним становленням та розвитком української національної ідеї. Крім того, значна еволюція історичної науки в Україні відбувалася в контексті організації і розвитку перших українських наукових шкіл. Серед них особливе місце займає українська історична школа, однією з найвизначніших постатей якої був Володимир Антонович, тому що саме вона стала фундаментом для створення дослідницької системи науки, підготовки теоретичної бази та концептуального змісту історії.

Актуальність дослідження полягає в тому, що Володимир Антонович є однією з ключових фігур у становленні й діяльності української історичної школи. При цьому важливо дослідити не лише основні тези, що дослідник проводив у науковій творчості, а й його шлях становлення як історика, формування його особистості як провідника української національної ідеї та її обґрунтування в науковому контексті. Крім того, важливо висвітлення ролі та внеску В. Антоновича в становленні історіографічних підходів в Україні, та поширення його ідей, що продовжують бути фундаментом наукової діяльності істориків, в тому числі, на сучасному етапі. Це загалом і визначає мету статті, що пропонується автором.

Основна частина

Володимир Боніфатійович Антонович народився 18 (06) січня 1834 року у м. Махнівка (нині - с. Комсомольське Козятинського району Вінницької області) у родині збіднілих польських шляхтичів. На думку дослідника В.Ю. Харченка, вже період дитинства та середовище, в якому він зростав, мали початковий вплив на подальше становлення його світоглядних основ, пов'язуючи це з тим, що саме тоді «були вже закладені певні підвалини культурної орієнтації та етичних принципів, поки на рівні дитячих вражень, які, однак, були переведені згодом через горнило практичного досвіду та наукового обґрунтування» [1, с. 41].

Вищу освіту майбутній видатний дослідник отримав одразу в двох сферах – у 1855 р. ним був закінчений медичний факультет Київського університету, а вже в 1860 р. здобуває спеціальність на історико-філологічному факультеті тієї ж альма-матер, дійшовши до ступеня кандидата історико-філологічного факультету.

В контексті цього дослідження варто також відзначити його участь у таємній організації, Тройницькій спілці, що була створена при університеті на хвилі опозиційних настроїв, передусім, серед польського населення – передусім, через просування в ній ліберальних засад та виступи за звільнення селян від залежності [2].

Серед постатей, що справили вплив на Антоновича в період навчання в університеті, можна виділити Л. Совінського, З. Мілковського, А. Петкевича та А. Ролле. Останній навчався на медичному факультеті, але В. Антонович саме з ним налагодив найбільш тісний зв'язок в контексті цікавості до історії українського народу, тому що саме він мав широкі знання з історії рідного краю. Сам же Ролле пізніше згадував, що Володимир Боніфатійович вже в період навчання на медичну спеціальність проявляв неабияку зацікавленість саме українською історією – «національними питаннями, соціально-економічним становищем селян-кріпаків та їх взаємовідносинами до поміщиків» [3, с. 351].

У 1860-1865 рр., стається низка визначних подій в розвитку Антоновича як дослідника з української історії та суспільно-політичного діяча: вступ до «хлопоманів» та Київської (старої) громади, з подальшою просвітницькою роботою громадівців, публікація першої історичної праці від 1863 року - вступної розвідки «О происхождении казачества», початок діяльності в «Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів» при канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, більш відомій як Археографічна комісія. Крім того, Антонович відвідував Санкт-Петербург, де опублікував дві свої полемічні праці за матеріалами розвідок. Таким чином, вже з перших років наукової та просвітницької діяльності В. Антоновича спостерігається багатогранність його починань. Виокремимо основні етапи та прояви наукової та викладацької кар'єри дослідника: багаторічна робота головним редактором Археографічної комісії; викладацька діяльність, як офіційна, так і приватна; історико-археографічна діяльність та розробка теоретичних підвалин української історичної науки та публікація наукових праць.

Якщо звернутися до наукового доробку Володимира Боніфатійовича, то

більше за все в ньому є праць з історії України, зокрема, «Про походження козацтва», «Про гайдамацтво», «Київ та його доля і значення з XIV до XVI ст.». Логічним є також наявність значного масиву досліджень джерелознавчого характеру та праці з архівами, наприклад, «Исследования о козачестве по актам с 1500 по 1648 год», «Последние времена казачества на правой стороне Днепра: по актам с 1679 по 1716 год», «Археологические находки и раскопки в Киеве и Киевской губернии в течение 1876 г.», багатотомний «Архів Південно-Західної Росії», «Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей» тощо.

Визначну роль В. Антоновича в становленні та розвитку української історичної науки підкреслювали ще його сучасники. Так, у 1878 р. вийшла стаття О. Єфименко «Литературные силы провинции. В. Антонович», де на основі аналізу наукового доробку вченого вона констатує: «Україна... здобула в ньому для себе вірного сина, чесного робітника. Він зробив для неї набагато більше, ніж багато з її кровних синів» [4].

Формування світоглядного виміру Антоновича мало власну специфіку та низку характерних рис. Багато з них виділяв учень Володимира Боніфатійовича, М.С. Грушевський. Він, зокрема, зазначав, що Антонович мав українську національну ідею за провідну в своїй науковій та суспільній діяльності, а його патріотизм був побудований на демократичних, гуманістичних засадах і відрізнявся щирістю. Водночас він вказував, що Антоновичу були неприємні будь-які насильницькі заходи, навіть в контексті поширення націоналізму, він не терпів шовіністичних настроїв, та вважав, що не має бути панування одного народу над іншими та поневолення першими других, в тому числі стосовно українців на українських землях.

Пізніше дослідники відзначають свого роду «моральне старіння» такого підходу та його роль як одного з мінусів української історичної школи того часу загалом: «Київська історична школа» Антоновича, так і не сформулювала свою, чітко виражену концепцію національного історичного процесу, обмежившись лише народницькими мотиваціями на ґрунті обов'язків української інтелігенції щодо простого люду. Між тим політизація процесу українського національного Відродження вимагала не спорадичних кроків, а рішучих дій у справі створення національної ідеології та історичної доктрини» [5, с. 378].

Учні Антоновича та пізніші представники української історичної школи також позитивно ставляться до внеску дослідника в науку. Так, на думку С. Томашівського, «.. протягом останніх трьох поколінь має українська суспільність трьох найвизначніших істориків: Миколу Костомарова, Володимира Антоновича і Михайла Грушевського; в тому порядку йде зріст української історичної науки, а одночасно з тим політичне й національно-культурне дозрівання українського народу» Інший учень Антоновича, В. Доманицький, підкреслює авторитет вчителя в українському суспільстві: «для всіх він був щирим порадиником, добрим товаришем, шанованим і улюбленим учителем» [6, с. 61].

Особливий інтерес викликає специфіка української національної ідеї, яка була сформована в світогляді Антоновича, а також контекст її становлення.

Найголовніше – це факт свідомого переходу дослідника від самоідентифікації польського шляхтича, яким він був за походженням, до українця, яким він себе відчував. Про це він говорить, і в праці «Моя сповідь»: «Я дійсно «перевертень»... Волею долі я народився на Україні шляхтичем... і довго розділяв всі станові та національні упередження людей, серед яких я виховувався; але коли прийшов для мене час самоусвідомлення... я побачив, що його положення є моральною безвихіддю... як би я не був спалюваний шляхетським вихованням, звичками та мріями, мені легше було з ними розпрощатися, ніж з народом, серед якого я виріс, який я знав» [7, с.88-89].

Зв'язок з українським народом Антонович, очевидно, поклав у основу свого світогляду, тому що саме народний елемент часто розглядався ним як ключовий: «у своїй знаменитій «Сповіді», в наукових працях виклав концепцію української історії як історії народних мас, простих людей». Цікаво також зазначити, що він активно використовував в своїх наукових працях терміни «Україна», «український», і в порівнянні з поняттями «малоросійський», «Малоросія» перших було значно більше.

Окремої уваги заслуговують погляди В. Антоновича щодо «недержавності» українського народу.

Сучасний дослідник М. Гедін пояснює це рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, що були притаманні уявленню В. Антоновича. До них віднесені: «... Вчений завжди народ, народну активність та самоорганізацію В. Антонович ставив вище за державу. ... В. Б. Антонович захоплювався анархічними поглядами П.-Ж. Прудона, зокрема ідеєю «антиполітичного» характеру організації ідеального суспільства, в якому замість політики існує наукова організація суспільного життя... Вчений дотримувався етнокультурної теорії нації Й. Гердера, яка не вважала головним політичний чинник формування та функціонування національних спільнот». Поряд з цим М. Гедін підкреслює велику значимість такого чинника, який впливав зі статусу В. Антоновича як держслужбовця. Вказане надало можливість дійти М. Гедіну висновку: «В. Б. Антонович дійсно не був завзятим прихильником української незалежної держави., ... схилився до федеративного устрою південнослов'янських народів, при цьому категорично відкидав будь-який політичний союз з поляками і росіянами. В той же час зауважимо, що ці погляди В. Б. Антонович, відстоював перебуваючи в статусі законотворця імперії, на відміну від того ж М.С.Грушевського, що працював в умовах руйнації імперської [8].

Однак цей фактор не означає нежиттєздатність або фальсифікацію щирості патріотизму Антоновича та прагнення його зробити життя українців кращим. Специфіка його націоналістичного світогляду полягає в тому, що він вибирав інші методи та цілі: «У складних суспільно-політичних умовах урядових гонінь на українство професор зумів знайти канали поширення української ідеї, яка лише формувалася у XIX ст... Неоціненна роль В. Б. Антоновича у сприйнятті його студентами ідей українофільства... Учений запропонував нові підходи до вивчення націй. В. Б. Антонович продовжив легітимацію національної історії, в тому числі захист прав народу на певну територію, питання давності походження та самого існування етносу, окремішність українців від росіян і поляків в історії,

культури та мові тощо» [9, с. 259].

Сучасні історики традиційно відзначають Антоновича як визначну постать вітчизняної історіографії, а також позиціонують його як фундатора української історичної школи та документалістики як підходу до наукового дослідження.

Головним у його діяльності, що характеризує новий її етап, постав внесок В. Антоновича у становлення та розвиток української історичної школи. Ця неформальна організація, що з'явилася на базі Київського університету, але значно поширилася за його межі, сприяла появі не лише теоретичної бази для української історіографії, а й тих, хто її створював в подальшому поряд з самим Антоновичем – саме йому належить значний внесок у вихованні плеяди видатних дослідників української історії. Визначальною заслугою дослідника в даному контексті була не лише підготовка наукових кадрів, але також створення системи ідейної мотивації, привнесення фактору дослідницької думки, вироблення своєрідної парадигми української національної історії [10, с. 3-4].

По-перше, В. Антонович насамперед зробив значний внесок у розробку та розповсюдження в наукових дослідженнях нових історичних джерел. Серед них видання 13 томів «Архива». Більшість томів він особисто редагував. Цінність цих праць полягає не лише у викладі та дослідженні змісту опублікованих актів, але й у висвітленні історії їхньої появи та написанні пояснюючих коментарі них.

По-друге, важливо відзначити майстерність різних, зокрема, системного підходу до опрацювання джерел, що була притаманна В. Антоновичу і заклалася в його другій, докторській дисертації: так, деканом історичного факультету В. Іконниковим, який рецензував роботу, було відзначено, що ця праця Володимира Боніфатійовича має в основі багатий джерельний фундамент і позиціонується ним як видатне наукове дослідження свого часу [11, с. 27].

По-третє, визначною рисою наукової спадщини В. Антоновича є також його підхід до використання нових методів у дослідження та критичному осмисленні джерел. На думку багатьох дослідників, помітне значення для вироблення нахилу до поглибленого дослідження джерел мали його медична освіта, знання анатомії, природний педантизм і пунктуальність. Особливо це позначилося на вивченні ним археологічних пам'яток, використанні методів антропології і палеонтології.

По-четверте, саме В. Антоновичу належить пріоритет в обґрунтуванні проблема визначення достовірності джерел та виявлення підроблених документів потребувала від дослідника знань в експертизі цінності документів. З цього приводу слід вказати на позитивну оцінку цієї діяльності як прижиттєвих аналізів, так і сучасних тверджень. Зокрема, це стосується: а) вимоги приділенню уваги теоретичним аспектам роботи з історичними документами крізь призму використанні аналітичного підходу до розгляду джерел у всій їхній сукупності; б) необхідності застосування наукової класифікації джерел (критеріями вважав локальність походження (українські чи зарубіжні) та сутність (нарративні чи актові) а також сутності (актові або нарративні). Саме за внесок в розробку аналізу джерельної бази Антоновича дослідники вважають ключовим рушієм в закріпленні традиції документалізму в українській історіографії [12, с. 100].

По-п'яте, значним вкладом розробок В. Антоновича було обґрунтування та застосування міждисциплінарного підходу до архівознавства, як суміжної з джерелознавством. дисципліни. Звідсіля випливає і висновок про значимість міждисциплінарного підходу Антоновича для вивчення та аналізу окремих тем з історії України.

По-шосте, можна акцентувати увагу й на тому, що незважаючи на початкове визначення школи Антоновича як «обласної», коло проблем, до яких виявлявся науковий інтерес у її представників, є значно ширшим.

Нарешті, по-сьоме, розгляд новаторства української історичної школи в становленні та розвитку історіографії загалом та внеску В. Антоновича зокрема неможливий лише в контексті аналізу використаних методологічних засад. Не менш суттєвою роль дослідника у еволюції народницького руху, в тому числі в історичній науці. На думку Я. Калакури, Антонович є «двигуном народницького руху, що суттєво впливав на розвиток історичної науки, українознавство взагалі, на утвердження народницького напрямку в українській історіографії, на формування історичної і національної свідомості українського суспільства» [13, с. 96-97].

Висновки

Володимир Антонович є однією з найвидатніших фігур в українській історіографії та автором фундаменту історичної науки в Україні. Його багатогранна наукова робота охоплює широке коло тем та проблем, в тому числі тих, що до нього не були в центрі уваги дослідників. Специфікою наукової методології Антоновича, яка стала характерною для представників створеної ним української історичної школи: системний підхід до залучення джерельного матеріалу, глибоке занурення в тему, відмова від узагальненого підходу до розгляду історії України на користь більш вузької проблематики, народницькі засади та аналіз історії українського народу в контексті становлення та розвитку національної ідеї.

Щирий патріотизм та успішне впровадження і збереження засад української національної ідеї в науковій та суспільній діяльності Антоновича видається більш цінним через складності геополітичного становища України як у його прижиттєвий період, так і на сучасному етапі.

Література:

1. Харченко В.Ю. Громадсько-політична діяльність Володимира Антоновича. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kharchenko_Vadym/Hromadsko-politychna_diiálnist_Volodymyra_Antonovycha.pdf? (дата звернення: 02.12.2024).
2. Богдашина О.М. Роль В.Б. Антоновича у формуванні та поширенні української національної ідеї. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/13398-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-26364-1-10-20190719.pdf>
3. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х томах. Київ, 1997. Т. 1.
4. Слюдикова Т. Документи державних архівів м. Києва: до біографії Володимира Антоновича. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6->

2006/12.pdf (дата звернення: 02.12.2024).

5. Кіян О.І. Володимир Антонович як історик й основоположник Київської історичної школи в українській історіографії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0508U000186>.

6. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х томах. Київ, 1997. Т. 1. 447 с.

7. Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995. С. 88-89.

8. Гедін М.С. Погляди В. Б. Антоновича на процеси державотворення України. URI: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/5243>.

9. Богдашина, О. М., Китиченко, Т. С. Роль комунікативних практик В. Б. Антоновича у формуванні власної наукової школи (кінець 70-х – 80-ті рр. ХІХ ст.) // Дриновський збірник. 2019. Т. 12. С. 251-260.

10. Кіян О. І. Володимир Антонович як історик й основоположник київської історичної школи в українській історіографії другої половини ХІХ - поч. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Олександр Іванович Кіян ; Ін-т історії України НАН України. К., 2008. 36 с.

11. Ульяновський В. Син України. В. Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ : Заповіт, 1995.

12. Калакура Я. Українська історіографія на переломі: від методологічного монізму до європейських орієнтирів : монографія / Ярослав Калакура. К.: ВПЦ «Київський університет», 2022. 464 с.

13. 6. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. К.: Генеза, 2004. 496 с.

Reference:

1. Kharchenko V.YU. Hromads'ko-politychna diyal'nist' Volodymyra Antonovycha. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kharchenko_Vadym/Hromadsko-politychna_diialnist_Volodymyra_Antonovycha.pdf? (data zvernennya: 02.12.2024).

2. Bohdashyna O.M. Rol' V.B. Antonovycha u formuvanni ta poshyrenni ukrayins'koyi natsional'noyi ileyi. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/13398-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-26364-1-10-20190719.pdf>

3. Syn Ukrayiny: Volodymyr Bonifatiyovych Antonovych: U 3-kh tomakh. Kyuyiv, 1997. Т. 1.

4. Slyudykova T. Dokumenty derzhavnykh arkhiviv m. Kyueva: do biohrafiiyi Volodymyra Antonovycha. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6-2006/12.pdf> (data zvernennya: 02.12.2024).

5. Kiyani O.I. Volodymyr Antonovych yak istoryk y osnovopolozhnyk Kyuyivs'koyi istorychnoyi shkoly v ukrayins'kiy istoriohrafiiyi druhoyi polovyny KHKH – poch. KHKH st. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0508U000186>.

6. Syn Ukrayiny: Volodymyr Bonifatiyovych Antonovych: U 3-kh tomakh. Kyuyiv, 1997. Т. 1. 447 с.

7. Antonovych V.B. Moya spovid'. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory. K., 1995. S. 88-89.

8. Hedin M.S. Pohlyady V. B. Antonovycha na protsesy derzhavotvorennya Ukrayiny. URI: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/5243>.

9. Bohdashyna, O. M., Kytychenko, T. S. Rol' komunikatyvnykh praktyk V. B. Antonovycha u formuvanni vlasnoyi naukovoyi shkoly (kinets' 70-kh – 80-ti rr. KHKH st.) // Drynovs'kyu zbirnyk.

2019. Т. 12. С. 251-260.

10. Kiyani O. I. Volodymyr Antonovych yak istoryk y osnovopolozhnyk kyyivs'koyi istorychnoyi shkoly v ukrayins'kiy istoriohrafiiy druhoiy polovyny KHIKH - poch. KHKH st. : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stup. d-ra ist. nauk : spets. 07.00.06 "Istoriohrafiiya, dzhereloznavstvo ta spetsial'ni istorychni dystsypliny" / Oleksandr Ivanovych Kiyani ; In-t istoriiy Ukrayiny NAN Ukrayiny. K., 2008. 36 s. 11. Ul'yanovs'kyy V. Syn Ukrayiny. V. B. Antonovych. Moya spovid'. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory. Kyyiv : Zapovit, 1995.

12. Kalakura YA. Ukrayins'ka istoriohrafiiya na perelomi: vid metodolohichnoho monizmu do yevropeys'kykh oriyentyriv : monohrafiiya / Yaroslav Kalakura. K.: VPTS «Kyyivs'kyy universytet», 2022. 464 s.

13. 6. Kalakura YA. S. Ukrayins'ka istoriohrafiiya: Kurs lektsiy. K.: Heneza, 2004. 496 s.

Abstract: *The article examines the life and work of Volodymyr Bonifatiiyovych Antonovych as one of the prominent scholars of Ukrainian historiography. The formation and development of his personality and the formation of worldview principles are traced. The specifics of his scientific approach, innovative methodological techniques, and activities in organizing the Ukrainian historical school are shown. The vectors of V. Antonovych's development of a systematic approach to source research and the involvement of the potential of special historical disciplines are traced, which resulted in the formation of documentary studies as a new type of scientific activity of historians. Special attention is paid to the peculiarities of the formation of his Ukrainian self-identification and the reflection of the main principles of the populist movement in scientific activity as a key foundation for the evolution of the Ukrainian national idea in the context of the development of historical science in Ukraine in the second half of the twentieth century. The exceptional contribution of V. Antonovych to the formation of the Ukrainian historical school and the further development of national historiography is determined.*

Key words: *Ukrainian historical school, V.B. Antonovych, populist movement, Ukrainian historiography, Ukrainian national idea.*

Науковий керівник: д.і.н., проф. Михайлюк В.П.

Стаття відправлена: 28.12.2024 р.

© Ткаченко В.Р.

УДК 930

LEVKO LUKIANENKO: A SIGNIFICANT LEADER IN THE HISTORY OF UKRAINIAN DISSENTANCE AND THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО: ВАГОМИЙ СЛІД У ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ІНАКОМИСЛЕННЯ ТА БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Shepilov G. / Шепілов Г.

*student of the Department of history, archaeology and tourism /
студент кафедри історії, археології та туризму
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Kyiv, 17 John Paul II Street, 01042*

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
Київ, Іоанна Павла II 17, 01042*

Анотація. У роботі розглянуто передумови та основні етапи життєвого шляху Левка Лук'яненка, українського правозахисника, політичного діяча та одного з провідників національно-визвольного руху в умовах радянського тоталітаризму. Проаналізовано особливості його діяльності та боротьби за права людини і незалежність України в умовах радянської влади. Визначено основні етапи його політичного розвитку, від участі в дисидентському русі до активної діяльності на державному рівні після проголошення незалежності України.

Ключові слова: Радянська Україна, УГГ, Левко Лук'яненко, УРСС, СРСР, УРП.

Вступ.

Радянський період в історії України у контексті викладу статті, що пропонується автором та на його думку, щонайменше позначається насамперед двома важливими ознаками. По-перше, це час насадженого українському суспільству особливого змісту існування, який, на наш погляд характеризується ознаками дуже загального та не зовсім прийнятних українцями визначеннями типу «радянський народ» та похідними від них. По-друге, це якраз і породжувало виникнення спротиву цьому «існуванню», що поступово від різних, навіть побутових, проявів, набувало організаційних форм і оволодівало свідомістю суспільства. Провідниками цього процесу поставали окремі люди, діяльність та велич яких, а особливо визнання цього, за часту розкривалася нажалі вже після їх залишення життя.

Однією з таких постатей, яка своїм життям та діяльністю сприяла як розвитку української національної ідеї та втіленню її за радянські часи та вже й в години започаткування Незалежності України наприкінці ХХ століття є Левко Лук'яненко. Оглядовий огляд цього та його визначення автором й постало цілєю статтю.

Основна частина.

Боротьба Левка Лук'яненка в умовах Радянської України має свої унікальні особливості, які можна простежити при аналізі суспільно-політичних подій, що відбувалися з 1950-х років. Особлива увага приділялася формуванню національної свідомості серед молоді, що Лук'яненко прагнув досягнути через освітні ініціативи та ідеологічну просвіту. Важливими подіями стали його участь у створенні Української робітничо-селянської спілки та діяльність у складі Української Гельсінської групи, які виступали платформою для захисту прав людини та вираження національних прагнень.

Також слід враховувати, що національно-демократичний рух, у якому Лук'яненко брав активну участь, посилювався в період Хрущовської відлиги, коли виникла можливість для культурного відродження, зокрема через літературні та культурні дискусії, які сприяли розвитку національної свідомості серед українців. Водночас у періоди активних репресій та обшуків 1960-х і 1970-х років Лук'яненко залишався одним із символів спротиву, незважаючи на арешти та тривале перебування в ув'язненні.

Особливий розвиток його політичної діяльності припав на 1980-ті роки, коли період перебудови та гласності дозволив активніше поширювати ідеї незалежності. Це стало кульмінацією багаторічної боротьби Лук'яненка, який зробив вагомий внесок у національно-демократичний рух, що згодом привів Україну до здобуття незалежності у 1991 році.

Левко Лук'яненко народився 24 серпня 1928 року в селі Хрипівка, що в Городнянському районі Чернігівської області, в сім'ї селян Грицька та Наталки Лук'яненків. Його мати походила з козацького роду Скойбидо, що мало великий вплив на формування національної свідомості Левка ще з дитячих років[4]. З раннього віку він багато читав і дедалі більше замислювався над долею українського народу. У 1944 році, коли Левку було лише 15 років, його мобілізували на фронт, адже він не зміг документально підтвердити свій справжній рік народження — 1928. Він служив у різних місцях, зокрема в Австрії та на Кавказі, в таких містах, як Орджонікідзе та Нахичевань. У 1951–1953 роках Лук'яненко вступив до комсомолу, а потім і до лав партії. Однак, розчарувавшись у радянській ідеології, він поступово змінив свої погляди. З 1953 року він навчався на юридичному факультеті Московського університету імені Ломоносова, де вів активну громадську діяльність. Але згодом він дійшов до висновку, що цей шлях не сприяє справжньому визволенню його народу, і відмовився від публічної громадської активності[1]. Після цього Лук'яненко вирішив зосередитися на підпільній боротьбі, прагнучи вільної та незалежної України.

У вересні 1958 року Левка Лук'яненка направили за розподілом на посаду штатного пропагандиста райкому партії в Радехівський район Львівської області, куди він переїхав разом із дружиною. Його робота вимагала частих поїздок по селах району, де він безпосередньо бачив, як людей насильно об'єднували в колгоспи та ліквідували невеликі хутори, що мали свою історію та традиції. Свідком цього тиску і знищення українського села, Лук'яненко зрозумів, що офіційна пропаганда не відображає інтересів народу. Разом із однодумцями Степаном Віруном і Василем Луцьківим він вирішив заснувати підпільну організацію — Українську робітничо-селянську спілку (УРСС)[2]. Ця партія ставила за мету боротьбу за незалежність України і захист прав селянства, яке потерпало від репресивної радянської системи. З 1959 року Левко Лук'яненко працював у сфері адвокатури в Глинянському районі Львівської

7 листопада 1960 року у Львові відбулася перша, організаційна зустріч членів підпільної групи, під час якої було обговорено проєкт програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС). Оскільки програма виявилася надто радикальною і прямолінійною, учасники вирішили її знищити. До

наступної зустрічі, запланованої на 22 січня 1961 року, Левкові Лук'яненку доручили підготувати новий, більш поміркований варіант програми. Однак 21 січня 1961 року органи КДБ здійснили арешти ключових членів групи: Івана Кандиби, Степана Віруна, Василя Луцьківа, Анатолія Любовича та самого Лук'яненка. Незабаром після цього були затримані й інші учасники, зокрема Іван Кіпиш та Іван Боровницький.

У травні 1961 року Львівський обласний суд виніс суворий вирок: Левка Лук'яненка засудили до страти за статтями 56 частини 1 та 64 Кримінального кодексу УРСР. Обвинувачення ґрунтувалося на змісті первинного варіанту програми УРСС. Його звинувачували в «антирадянській діяльності», зокрема у тому, що він з 1957 року нібито виношував ідею відокремлення УРСР від СРСР, підривав авторитет КПРС та критикував теорію марксизму-ленінізму. Через 72 дні після вироку Верховний Суд змінив смертний вирок на 15 років ув'язнення. Іншим членам групи призначили різні терміни ув'язнення від 10 до 15 років[3].

Левко Лук'яненко відбував покарання в таборах Мордовії, а з 1967 року три роки провів у Владимирській в'язниці, після чого його знову повернули до Мордовії. У 1966 році в табори почала прибувати нова хвиля політичних в'язнів – шістдесятників, які активно боролися з адміністрацією за дотримання прав в'язнів. Лук'яненко брав активну участь у цих акціях, що привернули до нього увагу. Щоб ізолювати найактивніших, їх перевели до таборів у Пермській області. У 1974 році Чусовський районний суд засудив Лук'яненка та ще двох організаторів страйку до тюремного ув'язнення у Владимирській в'язниці. 10 грудня 1975 року, в День прав людини, Лук'яненко разом із іншими оголосив голодування. У цей день його перевели до Чернігівської тюрми, де він залишався до кінця терміну[2]. Після звільнення Лук'яненко оселився в Чернігові, де не зміг знайти роботу за спеціальністю та працював електриком в обласній дитячій лікарні. 9 листопада 1976 року, на запрошення Миколи Руденка, Левко Лук'яненко приєднався до Української Гельсінкської групи (УГГ) і висловив свою підтримку всім її ініціативам. Однак через рік, у грудні 1977 року, Левко Лук'яненко був заарештований за звинуваченням в "антирадянській агітації та пропаганді". 20 червня 1978 року його засудили на 10 років позбавлення волі і 5 років заслання. Йому закидали не тільки участь в Українській Гельсінкській групі, а й виготовлення та розповсюдження статей самвидаву, таких як "Рік свободи", "Зупиніть кривосуддя", "Проблеми інакодумства в СРСР" та інші. Під час слідства він оголосив голодування на знак протесту, відмовився свідчити у справі та подав заяву про відмову від радянського громадянства. Лук'яненко відбував покарання в таборі особливого суворого режиму в селі Сосновка в Мордовії. Там, разом з іншими політв'язнями, він продовжував боротьбу, готуючи та передаючи на Захід інформацію. У лютому 1980 року всіх в'язнів особливого режиму, в тому числі Левка Лук'яненка, перевели до спеціально збудованої тюрми в селі Кучино Пермської області, що знаходилася за 200 метрів від 36-ї зони.

13 грудня 1986 року Лук'яненка з Кучино перевезли до Пермської пересильної тюрми, а звідти в Чернігівську, де з ним понад місяць "працював" слідчий КДБ. Потім його повернули в Кучино. 8 грудня 1987 року Лук'яненка

етапували на заслання до села Березівка Парабельського району Томської області. Перебуваючи на засланні, у березні 1988 року його заочно обрали головою Української Гельсінкської групи, яка влітку 1988 року була перетворена в Українську Гельсінкську спілку (УГС). Указом Президії Верховної Ради від 30 листопада 1988 року Левка Лук'яненка помилували, і він вийшов на свободу після заслання. На початку 1989 року він повернувся до України.

У квітні 1990 року, на установчому з'їзді Української гелсінкської спілки, його обрали головою новоствореної Української республіканської партії (УРП). У березні того ж року Лук'яненка обрали депутатом Верховної Ради України першого скликання від Залізничного виборчого округу № 196 (Івано-Франківська область). Саме він, у своєму зошиті, 23 серпня підготував проект Акту проголошення незалежності України, який був затверджений 24 серпня 1991 року. Спочатку документ мав іншу назву — універсал, але її змінили, щоб комуністична більшість не відмовилася голосувати через зв'язок із часами Центральної Ради Михайла Грушевського. Тому також було прибрано з проекту формулювання "відновлення державності", замінивши його на "проголошення"[1].

З кінця 80-х років Левко Лук'яненко розпочав літературну діяльність. Протягом свого життя він написав безліч книг. Найвідомішою його працею початку 90-х стала книга "Сповідь у камері смертників", в якій він описав свою боротьбу за незалежність України. Серед інших його робіт варто відзначити: "Що далі?", "Сповідь у камері смертників", "За Україну, за її волю...", "Вірую в Бога і в Україну", "Не дам загинути Україні!", "Народження нової ери", "У країні кленового листка", "Національна ідея і національна воля", "Незнищеність", "Де ти, доле України?", п'ятитомник "З часів неволі", а також численні статті. У 2016 році Лук'яненко отримав Шевченківську премію за 13-томну книгу "Шлях до відродження", написану протягом 27 років[1].

У травні 1992 року Левко Лук'яненко склав свої повноваження депутата та залишив пост голови Української Республіканської Партії у зв'язку з призначенням Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді. У листопаді 1993 року, не погоджуючись із політикою уряду України, він подав у відставку і повернувся на батьківщину. На II з'їзді Асоціації дослідників голодоморів в Україні, що відбувся у 1994 році, Лук'яненка обрали головою організації. З 1996 до 2000 року він обіймав посаду почесного голови. Левко Лук'яненко також став народним депутатом України V скликання від "Блоку Юлії Тимошенко", зайнявши 6 місце в списку. Він очолив підкомітет з питань жертв політичних репресій Комітету з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, але згодом склав депутатські повноваження через поважний вік. 16 квітня 2013 року він ухвалив рішення піти у відставку з посади голови Української Республіканської партії, залишившись її почесним головою. Згодом вийшов з партії. Після складання мандату він значною мірою вже не брав активної участі у політиці. Левко Лук'яненко помер 7 липня 2018 року.

Після здобуття незалежності Лук'яненко став автором тексту Акту про незалежність, який ухвалили 24 серпня 1991 року, та залишався активним в українській політиці, зокрема як депутат та голова Української республіканської

партії. Проте з часом він поступово відійшов від політичної діяльності, зосередившись на просвітницькій і літературній роботі. Його численні твори та спогади стали важливим свідченням епохи, передаючи цінності, за які він боровся.

Висновки.

Отже, Левко Лук'яненко є символом незламності й боротьби за національну ідентичність, права людини і незалежність України. Його життя – це історія відданості ідеалам свободи, що спонукали його виступити проти радянської системи. Попри те, що він починав кар'єру в радянських структурах, Лук'яненко швидко розчарувався у пропагованих ідеях і обрав шлях інакомислення. Він заснував Українську Робітничо-Селянську Спілку, вступив до Української Гельсінкської групи, виступав проти режиму навіть у таборах, де писав і розповсюджував заборонені матеріали, що висвітлювали порушення прав людини.

Використані джерела

1. Левко Лук'яненко – вічний революціонер, «батько незалежності». Кременчуцька міська централізована бібліотечна система для дорослих. URL: <https://cbsbook.com.ua/vidznachaemo/2033-levko-lukyankenko-vchniy-revolyuconer-batko-nezalezhnost.html> (дата звернення: 12.12.2024).

2. Карасик С. Лук'яненко Левко Григорович. *Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей*. URL: <https://museum.khpg.org/1113915328> (дата звернення: 12.12.2024).

3. Позняк-Хоменко Н. В. Із когорти Праведників: Левко Лук'яненко. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/iz-kogorty-pravednykiv-levko-lukyankenko> (дата звернення: 07.12.2024).

4. Федько Т. С. Левко Лук'яненко – дисидент-правозахисник, державний та громадсько-політичний діяч. Бібліографічний огляд літератури. *Головна. Віртуальний бібліограф. ХОУНБ ім. О. Гончара*. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/levko-lukyankenko.htm> (дата звернення: 07.12.2024).

5. Шаповал Ю. І. Лук'яненко Левко Григорович. *Інститут історії України Національна академія наук України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Lukyankenko_L_G (дата звернення: 07.12.2024).

Reference

1. Levko Lukianenko – vichniy revoliutsioner, «batko nezalezhnosti». Kremenchutska miska tsentralizovana bibliotечna systema dlia doroslykh. URL: <https://cbsbook.com.ua/vidznachaemo/2033-levko-lukyankenko-vchniy-revolyuconer-batko-nezalezhnost.html> (data zvernennia: 12.12.2024).

2. Karasyk S. Lukianenko Levko Hryhorovych. Dysyidentskyi rukh v Ukraini: Virtualnyi muzei. URL: <https://museum.khpg.org/1113915328> (data zvernennia: 12.12.2024).

3. Pozniak-Khomenko N. V. Iz kohorty Pravednykiv: Levko Lukianenko. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/iz-kogorty-pravednykiv-levko-lukyanenko> (data zvernennia: 07.12.2024).

4. Fedko T. S. Levko Lukianenko – dysydent-pravozakhysnyk, derzhavnyi ta hromadskopolitychnyi diiach. Bibliohrafichniy ohliad literatury. Holovna. Virtualnyi bibliohraf. KhOUNB im. O. Honchara. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/levko-lukyanenko.htm> (data zvernennia: 07.12.2024).

5. Shapoval Yu. I. Lukianenko Levko Hryhorovych. Instytut istorii Ukrainy Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Lukyanenko_L_G (data zvernennia: 07.12.2024).

Abstract. *The work examines the prerequisites and main stages of the life path of Levko Lukyanenko, a Ukrainian human rights defender, politician and one of the leaders of the national liberation movement under Soviet totalitarianism. The peculiarities of his activity and struggle for human rights and the independence of Ukraine in the conditions of Sovietization are analyzed. The main stages of his political development are defined, from participation in the dissident movement to active activity at the state level after the declaration of Ukraine's independence.*

Keywords: *Soviet Ukraine, UGG, Levko Lukyanenko, USSR, USSR, URP.*

Науковий керівник: д.і.н., проф. Михайлюк.В.П.

Стаття відправлена: 27.12.2024 р.

© Шепілов Г.

MILITARY SYMBOLS OF THE ARMED FORMATIONS OF THE CARPATHIAN SICH AND THE UPA

ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА БОЙОВИХ ЗАГОНІВ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ТА УПА

Zolkin D.O. / Золкін Д.О.

m.s./ студент магістратури

Sapytska O.M. / Сапицька О.М.

c.h.s., as. prof. / к.і.н., доц.

ORCID: 0000-0001-9197-9952

V.Dahl East Ukrainian National University,

Kyiv, Ioanna Pavla II St., 17, 01042

Східноукраїнський національний університет ім.В.Даля,

м.Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042

Анотація. У статті розглядається військова символіка бойових загонів Карпатської Січі та Української Повстанської Армії. Відзначено, що, увібравши у своєму розвитку традиції УГА та УСС, військових формувань УНР, військова символіка формувань Карпатської України набула цілком завершеного та самостійного вигляду. Свою унікальну символіку мали і бойові загони Української Повстанської Армії. В її основі став самотній стиль головного творця військових символів повстанських загонів Ніла Хасевича, який активно використовував козацьку символіку та державно-національні символи – жовто-синій прапор та тризуб. Головним стягом УПА став червоно-чорний. В умовах відсутності власної державності України в роки панування комуністичного режиму символіка повстанців виконувала свої представницькі функції.

Ключові слова: українська військова символіка, національна ідентичність, символи військових формувань, історія символіки, військові традиції, збройні сили України, військова культура, національна свідомість, Українська Повстанська Армія, Карпатська Січ

Вступ.

Військова символіка є важливим елементом культурної спадщини, яка відображає історичні процеси, суспільно-політичні події та світогляд українського народу. Вивчення її історії дозволяє простежити формування національної ідентичності та самоусвідомлення.

У контексті відродження національних традицій і утвердження незалежної української держави, вивчення військової символіки сприяє збереженню історичної пам'яті та популяризації національних символів.

У період військових конфліктів та боротьби України за суверенітет і територіальну цілісність значення символів, таких як прапори, герби, емблеми та інша військова атрибутика, значно зростає. Вони виконують роль не лише розпізнавальних знаків, а й об'єднують військових і цивільних, зміцнюють патріотичний дух.

Питання виникнення та еволюції української військової символіки, попри її важливість та актуальність, тривалий час залишалося недостатньо дослідженим і мало фрагментарний характер. До початку ХХІ століття ця тема здебільшого привертала увагу лише у вигляді окремих, несистемних публікацій, які торкалися окремих аспектів військової символіки українських збройних формувань. Ситуація кардинально змінилася після 2014 року, коли науковий інтерес до цієї проблематики значно зріс. Крім того, значний внесок зробили

численні інші дослідження автора та діяльність першого військово-історичного музею Збройних Сил України, що сприяли систематизації знань і популяризації цієї важливої тематики.

В історіографії української військової символіки все ж виділяються окремі періоди, коли інтерес до цієї тематики помітно зростає. Зокрема, це стосується періоду Української революції 1917–1921 років, коли точилася боротьба за державну незалежність України, а також початкового етапу незалежності України у 1990-х роках. Проте, навіть у часи активної боротьби за українську державність, вагомих наукових праць, присвячених військовій символіці, майже не було. Вони почали з'являтися лише пізніше, у міжвоєнний період, переважно в еміграційних колах. Їх авторами найчастіше ставали колишні військовослужбовці, учасники бойових загонів УПА та Карпатської Січі, які намагалися зберегти й передати історичну пам'ять про українську військову символіку наступним поколінням.

Основний текст.

В історії військової символіки українського війська тематика символів армії Карпатської України є, мабуть, найменш вивченою та дослідженою темою. Певні матеріали можна віднайти у державному архіві Закарпаття, проте наукові публікації та ґрунтовні історичні розвідки на цю тему трапляються украї рідко. Разом з тим, як зазначають деякі дослідники, саме цей період в історії розвитку української символіки є дуже важливим, оскільки пояснює та трактує застосування, зокрема, багатьох елементів українського військового однострою.

Отож, згідно Сен-Жерменського мирного договору, територія Закарпаття увійшла після розпаду Австро-Угорської імперії до Чехословаччини на правах автономного краю під назвою «Підкарпатська Русь». Власне ж назва «Карпатська Україна» була запропонована і введена А. Волошиним у грудні 1938 року. Саме у той період, коли Чехословаччина опинилася на межі системної кризи та згодом була поділена А. Гітлером, на території Закарпаття на базі спортивного та пожежного рухів постають перші військові формування під назвою Організація народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС)[1].

Організація мала власний статут, затверджений Міністерством внутрішніх справ уряду Підкарпатської Русі 10 листопада 1938 року. Як зазначає дослідник військової символіки цього періоду О. Пагіря, статут чітко регламентував право носити однострій та відзнаки. Воно надавалося лише дійсним членам організації, які пройшли тримісячний військовий вишкіл, склали січову присягу й отримали січову виказку — офіційний документ, що засвідчував проходження військової підготовки.

У той же час, у листопаді 1938 року, командант Організації Народної Оборони Карпатської Січі (ОНОКС) Дмитро Климпуш затвердив проєкт одностроїв і відзнак для рядового та старшинського складу Карпатської Січі. У проєкті враховувалися всі деталі однострою: шапка-мазепинка, кітель, сорочка, плащ, штани та чоботи для рядового і старшини. Також були розроблені проєкти відзнак на шапку та рукава для різних посад і звань, включно з гуртковими, провідниками, кошовими, членами Ради, членами Команди, командантами, а також для старшого січовика, десятника, чотаря, сотника й отамана.

Основним кольором однострою був сіро-зелений, що мало забезпечувати практичність і зручність у польових умовах. Важливою вимогою при створенні січового однострою було його кардинальне відрізнення від кольорів, особливостей крою та системи відзнак, які використовувала чехословацька армія. Це підкреслювало національну окремішність Карпатської Січі й забезпечувало ідентичність її бійців.

Такий підхід до розробки однострою і відзнак був частиною загальної стратегії створення національної військової формації, яка мала свої особливості та символіку, що вирізняли її з-поміж інших військових організацій того часу.

Проте за указом А. Волошина ці вимоги були дещо змінені. Так, зокрема, було заборонено членам ОНОКС ходити зі закритими комірами, а тільки із відкритими, як у пластунів, також заборонено нагрудні кишені та інші специфічні ознаки мундирів чехословацької армії – очільник Карпатської України хотів, щоб однострій членів ОНОКСу максимально відрізнявся від одностроїв вояків чехословацької армії.

Специфічною ознакою уніформи членів ОНОКСу була шапка-мазепинка, яка мала, втім, свої унікальні обриси та ознаки. Так, у ній прироблялися довгі навушники, шкіряний ремінець поверх дашка з двома пряжками. А замість кокарди на шапці пришивали жовто-сині стрічки. Проте згодом стрічки прибрали, оскільки було введено єдину систему розпізнавання у вигляді нашивок на знімних погонах із золотистими кантами різної форми та довжини в залежності від роду військ та чину і рангу.

Взагалі така форма одягу вояків Карпатської Січі, особливо відкриті коміри, сорочки із краваткою, шапка-мазепинка тощо, надавали одностроям дуже елегантного та водночас завершено-акуратного вигляду. Тому їх відносять до самотутніх та цілком самостійних видів військової символіки українського війська.

Перші однострої нового зразка були виготовлені у березні 1939 року у кількості 150 одиниць для членів ОНОКСу у Хусті, а вже через кілька тижнів кількість повністю обмундированих вояків Карпатської Січі становила більше 300 осіб. Проте кількість вояків невпинно зростала, тому одностроїв не вистачало, і чимало січовиків були вдягнені наполовину в цивільне або змішаний варіант форми. Цей й не дивно, оскільки, наприклад, на момент II з'їзду Карпатської Січі у Хусті кількість січовиків налічувала понад 10 тис. вояків [2].

Окремо слід зазначити, що існував і жіночий тип покрою військової уніформи Карпатської Січі. Так, до однострою так званої «Жіночої Січі» входили шапка-мазепинка без дашка, сорочка з краваткою, китель з нижніми кишенями, шкіряний ремінь, довга (нижче колін) спідниця, колготи і туфлі. Жінки не мали старшинських звань і не використовували відзнак. У зв'язку з тим, що в «Жіночій Січі» ще більше відчувалася нестача повного комплексу уніформи, більшість жінок, як вказує О. Пагіря [3], ходила в цивільному вбранні, або так, як і чоловіки, використовували лише окремі елементи військового однострою – шапки-мазепинки, спідниці, сорочки з краваткою чи кителі.

Взагалі, незважаючи на офіційний єдиний прийнятий тип військової уніформи для вояків Карпатської Січі, не існувало єдиної централізованої

системи їх виготовлення, тому при виготовленні кожної окремої партії форма одностроїв дещо змінювалася. Так, наприклад, дашки шапок-мазепинок могли виготовлятися чи з дерева, чи з пластмаси, а кольори могли бути як сіро-зеленими, так і сіро-голубими.

Чимало запозичила Карпатська Січ у УСС та УГА стосовно військових звань та командирських посад. Цьому є просте пояснення – більшість керівних посад у Карпатській Січі займали колишні офіцери чи вояки УНР та УГА.

До речі, у Карпатській Січі не практикувалося встановлення особистих військових нагород чи відзнак, проте існували так звані котильони – особливі нагрудні значки, які вказували на приналежність їх власника до певної військової частини (окружної команди). Що цікаво, вони також слугували як обереги, оскільки їх виготовляли жінки в урочисто-мистецькому стилі, з різноманітними оздобами та візерунками. Ця практика застосування котильонів потім знайшла своє поширення і в армії УПА[4].

Згодом, у 1969 році, до 30-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України, Центральний Провід Братства Карпатських Січовиків у Торонто, очолюваний учасником боїв за незалежність Карпатської України Степаном Росохою, випустив Хрест карпатських січовиків. Автором цієї відзнаки став Юрій Подлуський. Основою символу пам'ятної відзнаки став трилистий хрест срібного кольору з тонким золотим обрамленням, який відображав традиційні народні уявлення українців про форму тризуба, поширені на Закарпатті до початку ХХ століття. У центрі хреста розміщено герб Карпатської України, а над щитом герба зображено тризуб святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. На зворотному боці щита розташовано напис: «Карпатська Січ 1938 – 1939» та зображення шапки-мазепинки.

Отож у питаннях створення та функціонування військової символіки армія Карпатської України Карпатська Січ увібрала кращі риси військової символіки УГА, УСС та УНР, водночас зберігши кращі мотиви та елементи інших армій і водночас розробивши власні унікальні традиції, зокрема – самобутні шапки-мазепинки та унікальні медальйони-котильони.

Не менш важливим етапом розвитку української військової символіки є період визвольної боротьби вояків УПА в ході та після завершення II світової війни. УПА послідовно, твердо та рішуче обстоювала ідею національної та державної незалежності України, знищення іншоземних загарбників та створення власної держави.

Отож процес створення власної символіки вояків УПА розпочинається фактично зі створення самої організації. Після об'єднання загонів «Поліської Січі» Т. Бульби-Боровця з вояками УПА-Північ на теренах Костопільщини, Сарненщини та Березнівщини Рівненської області та Олевщини Житомирської області постають перші загони УПА. Першим постав загін Остапа (С. Качинського) у жовтні 1942 року на Поліссі, а вже у листопаді 1942 року з'являється нова сотня УПА під командуванням Довбешки-коробки (Г. Пекрегійняк). Через деякий час УПА поширює свій вплив на Правобережжя, Галичину, Прикарпаття та Західну Волинь.

У зв'язку з територіальним розширенням діяльності УПА та створенням

двох нових військових груп — УПА-Захід і УПА-Південь, на базі Краєвого військового штабу Проводу ОУН було сформовано Головну команду УПА з Головним військовим штабом у її структурі. Восени 1943 року за рішенням Головного Командування УПА заснували посаду Головного Командира УПА. Цю посаду обійняв Роман Шухевич (псевдонім — Тарас Чупринка), спочатку у званні підполковника, а з 22 січня 1946 року, відповідно до постанови УГВР, у званні генерала.

Головною особливістю військової символіки УПА є те, що вона створювалася стихійно паралельно із розбудовою своєї організаційної структури та рангової ієрархії. Відразу ж згадується цікавий факт – усі члени проводу ОУН та вище керівництво УПА були ідейними борцями за волю України та її незалежність, тому системно відстоювали застосування таких символів державності, як тризуб та синьо-жовтий прапор. Але цікавий факт – основним бойовим стягом УПА стає червоно-чорний прапор, а не жовто-синій[5].

Цей факт намагалися пояснити у свій час чимало дослідників. Так, ще у радянську добу відомий український історик В. Сергійчук висунув тезу про те, що червоно-чорний прапор УПА «до жовто-блакитного ніякого відношення не має». Однак, зважаючи на те, що свою працю історик опублікував ще у радянські часи, коли про українську національну символіку годі було й писати, а дослідження військової символіки України взагалі не велось[6].

Натомість С. Музичук та І. Марчук, на системному дослідженні яких «Українська Повстанча Армія» будується уся робота сучасних дослідників вказаного періоду, посилаються на відомості дослідника в еміграції М. Климишина, який стверджував про обов'язкове застосування тризуба та синьо-жовтого кольору у стрічках та стягах ще при створенні Револьюційним проводом ОУН у 1940 році проекту однострою для військових та поліції майбутньої української армії. Але факти, зібрані цими дослідниками, не проливають світло на остаточне вирішення вищезгаданого питання про колір бойового прапора УПА[7].

До кінця 1943 року бійці Української Повстанської Армії не мали стандартизованої уніформи — використовувалися як цивільний, так і військовий одяг. Вбрання повстанців відрізнялося і за кольорами. На початкових етапах формування більшість воїнів носила цивільний одяг. Згодом, за свідченнями С. Музичука, значного поширення набули трофейні військові однострої різних армій: польські, німецькі, угорські, чеські, словацькі, румунські, італійські, а подекуди навіть англійські та американські. Трофейні шапки переробляли на мазепинки, а радянські кашкети — на петлюрівки, додаючи тризуби. Символіка підрозділів УПА формувалася стихійно, але часто спиралася на геральдичні традиції конкретного регіону. Це підтверджує, зокрема, стилізоване зображення герба Полісся (тура) на шапковій відзнаці одного з підрозділів.

Проте усе ж існували єдині вимоги до певних елементів військової символіки, в першу чергу для розрізнення військ та розпізнавання за принципом «свій – чужий». Так, зокрема, обов'язковою вимогою було прикріплення до головних уборів – шапок-мазепинок чи петлюрівок – зображень у вигляді тризубів різного розміру, стилю. Інша вимога – наявність шкіряного реміня з

тризубом. Як вказує В. Манзуренко, вперше вони з'явилися на однострої української поліції Генерал-губернаторства у 1940 – 1941 рр., а в Повстанській армії почали використовуватися вже з перших місяців її існування. Що цікаво, ці ремені та самі пряжки були в принципі різними – і перероблені з радянських чи німецьких, і вирізані з металевих листів, і вилиті чи витиснені із гільз, і перероблені з чужих тощо[8].

Також примітною особливістю військової символіки окремих загонів УПА стало використання елементів регіональної символіки при формуванні одностроїв. Так, наприклад, були випадки нашивок у вигляді національних кольорів Волині чи зубчатки Галичини, нарукавники у вигляді щитка з тризубом чи нагрудні значки тощо.

Мало відомо про нагородну систему УПА з огляду на історичні обставини. Проте відомо, що вони точно існували й відрізнялися за своїм походженням – за військовою доблесть у бою, за поранення та за працю на благо українського війська. Як стверджують О. Круковський, С. Пахолко, Я. Семотюк, перші нагороди з'являються у січні 1944 року, про що свідчить наказ Головного Командира УПА Р. Шухевича від 27 січня 1944 року [9].

Цим указом було запроваджено систему нагород, яка включала Золоті, Срібні та Бронзові Хрести Бойової Заслуги, а також Золоті, Срібні та Бронзові Хрести Заслуги. Першою відзнакою нагороджували виключно вояків УПА. Згодом, 6 червня 1948 року, за постановою Української Головної Визвольної Ради, була встановлена медаль «За боротьбу в особливо важких умовах». Автором усіх цих нагород став видатний художник-графік Ніл Хасевич, який був пристрасним борцем за свободу України у складі УПА. Він також створив численні листівки, агітаційні матеріали та плакати, що розповідали про боротьбу УПА[10].

Як стверджує дослідник О. Кучерук, при виготовленні відзнак вносилися зміни і реальні нагороди дещо відрізняються від запроєктованих. Н. Хасевич ілюстрував майже усі видання УПА Північ, випущені в умовах підпілля. Уперше його проекти відзнак та нагород УПА були опубліковані 1952 року у Філадельфії (США) в альбомі «Графіка в бункерах УПА»[11].

Нагороди, встановлені наказом Р. Шухевича, як стверджує Я. Семотюк, виготовлялися у Мюнхені. Окрім суто військових нагород, до системи військових відзнак належав знак приналежності до УПА. Його вручали як військовим, так і цивільним особам, які брали безпосередню участь у бойових діях, підпільній діяльності або сприяли розвитку УПА. Відзнака виконана у формі ромба, в центрі якого зображено давній український меч, спрямований вістрям угору. На лезі меча розташована стрічка з написом «За народ». Уздовж верхніх граней ромба нанесено написи «За Україну» та «За волю». Нижче стрічки розміщено аббревіатуру «УПА», де літера «П» інтегрована в композицію меча[12].

Проте на практиці тільки одна партія нагород змогла дістатися з-за кордону до загонів УПА, оскільки уже на початку 1950-х рр. чекісти НКВС та регулярна радянська армія повністю блокували останні загони повстанців і тільки одній групі вдалося пробитися до В. Кука. Згодом в архівах КДБ було знайдено деяку

кількість цих нагород, здобутих чекістами після вбивства відомого командира в одній з його криївок у 1954 році. Ці артефакти зберігаються сьогодні у Львівському історичному музеї[13].

Так, зокрема, Хрест бойові заслуги УПА має форму прямого козацького хреста з трьома елементами ромбовидної форми на верхньому та бокових кінцях розміром 27 на 27 мм. Знизу хреста розміщувалися два перехрещені мечі, причому вістрям униз, що є ще однією загадкою, адже направлені вниз мечі символізують мирні, а не ворожі наміри. В залежності від класу та звання вояка хрести мали відмінності у кольорі та кількості зірочок на колодці. Сам знак Хреста виконаний у формі хреста-меча, у центрі якого розміщувався малий герб УНР в обрамленні червоного кольору.

Разом з тим документальних свідчень про те, що вояки УПА були нагороджені тією чи іншою відзнакою, немає, як і немає їх на світлинах, що дійшли до наших днів. Дослідники вказують, що цьому може бути дві основні причини – або нагороджені вояки намагалися не «світити» свої нагороди, оскільки про це могли взяти радянські спецслужби, або ж тих, хто носив такі відзнаки, могли вважати за більшовицьких розвідників, оскільки КДБ для надання своїм агентам більшої значимості намагалися «нагородити» їх відзнаками повстанців.

В історії військової символіки української армії етап визвольних змагань УПА прийнято називати стилем УПА, чи «стилем Ніла Хасевича». Головними елементами цього стилю є хрест з рівними боками, давньоруські схрещені мечі, козацькі зірки, що у свою чергу, як відзначає В. Карпов, свідчить про спадковість традицій військової символіки.

Висновки.

Аналіз джерел та наукової літератури дозволив встановити, що українська військова символіка розвивалася на основі давніх традицій і постійно збагачувалася новими елементами, що відображали політичні та суспільні зміни. Від княжих тамг, тризуба й інших знаків Київської Русі до гербів козаків та символів українських військових формувань різних історичних періодів, кожен символ відображав прагнення до незалежності, сили та незламності.

Сучасна українська військова символіка є продовженням цієї багатотисячолітньої традиції. Вона не лише втілює військову спадщину, а й стає потужним засобом єднання українського народу та підтримки патріотичного духу. Відновлення та популяризація традиційних символів поряд із створенням нових є свідченням живучості ідентичності, яка є важливою складовою сучасного українського суспільства.

Важливе значення для сучасності мала військова символіка Карпатської Січі. Увібравши у своєму розвитку традиції УГА та УСС, військових формувань УНР, військова символіка формувань Карпатської України набула цілком завершеною та самостійного вигляду. Особливої уваги потребують шапка-мазепинка та котильони військ Карпатської Січі на суто національних ознаках.

Свою унікальну символіку мали і бойові загони Української Повстанської Армії. В її основі став самобутній стиль головного творця символів повстанських загонів Ніла Хасевича, який активно використовував козацьку символіку та

державно-національні символи – жовто-синій прапор та тризуб. Тому в умовах відсутності власної державності в роки панування в Україні комуністичного режиму символіка повстанців виконувала свої представницькі функції.

Література:

1. Гломозда К. Відзнаки українського війська доби Визвольних змагань / К. Гломозда // Історія українського війська (1917 – 1995) / упор. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996
2. Крип'якевич І. П. Українське військо: нарис історії. — Львів: Каменяр, 1992. — 504 с.
3. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України / О. Пагіря. – К. : Темпора, 2010. – 152 с.: іл
4. Мицик Ю. З історії прапора Українських Січових Стрільців / Ю. Мицик // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2002. – Ч. 27.
5. Скрипник Г. А., Сумцов П. С. Українська народна символіка. — К.: Наукова думка, 1997. — 360 с.
6. Лазаренко В. Знак «Доблесть і честь». Становлення та розвиток відомчої нагородної системи Міністерства оборони України / В. Лазаренко // Нумізматика і фалеристика. – 2012. – № 1 (61).
7. Музичук С. Мазепинка / С. Музичук // Однострій : [український військово-історичний журнал]. – 2009. – № 9.
8. Манзуренко В. Загадка української фалеристики: невідомі українські відзнаки / Віталій Манзуренко // Військово-історичний альманах. – 2004. – Ч.2 (9).
9. Круковський О. Українська фалеристика (із фондів Львівського історичного музею) / О. Круковський, С. Пахолко. – Львів: Априорі, 2011. – 120 с.: іл
10. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Пам'ятки України. – 1989. – Ч. 3.
11. Кучерук О. Маловідомі документи з історії відзнаки УНР Хрест Симона Петлюри / Олександр Кучерук // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч.1(6).
12. Семотюк Я. Українські військові нагороди / Я. Семотюк. – 2-ге вид., доп. – Торонто, 2004. – 64 с.
13. Карпов В. Військова символіка держави / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 296 с.; іл.

***Abstract.** The article examines the military symbols of the combat units of the Carpathian Sich and the Ukrainian Insurgent Army. It is noted that, having absorbed in its development the traditions of the UGA and USS, the military formations of the UNR, the military symbols of the formations of Carpathian Ukraine acquired a completely complete and independent appearance. The combat units of the Ukrainian Insurgent Army also had their own unique symbols. It was based on the original style of the main creator of the military symbols of the insurgent units, Nil Khasevych, who actively used Cossack symbols and state and national symbols - the yellow-blue flag and the trident. The main banner of the UPA became red-black. Therefore, in the absence of their own statehood, the symbols of the insurgents performed their representative functions.*

Keywords: *Ukrainian military symbols, national identity, symbols of military formations, history of symbols, military traditions, armed forces of Ukraine, military culture, national consciousness, UPA, Carpathian Sich*

Стаття відправлена: 2024 р.
© Золкін Д.О., Сапицька О.М.

**APPLICATION OF THE NEWEST TECHNOLOGIES IN
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN UKRAINE**
**ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ АРХЕОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ В УКРАЇНІ**

Ivanenko R.I. / Іваненко Р.І.

m.s./ студент магістратури

Sapytska O.M. / Сапицька О.М.

s.h.s., as. prof. / к.і.н., доц.

ORCID: 0000-0001-9197-9952

V.Dahl East Ukrainian National University,

Kyiv, Ioanna Pavla II St., 17, 01042

Східноукраїнський національний університет ім.В.Даля,

м.Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042

Анотація. У роботі наводяться приклади використання новітніх технологій в сучасній археології України. Зазначено, що це відкриває широкі перспективи для розвитку археології та збереження історико-культурної спадщини України. Інтеграція передових методів дослідження, аналізу та презентації археологічних даних дозволяє не лише підвищити ефективність та точність наукових досліджень, але й зробити археологію більш доступною та зрозумілою для широкої громадськості. Водночас, важливо забезпечити баланс між впровадженням інноваційних технологій та збереженням традиційних методів археологічних досліджень, які залишаються незамінними для розуміння контексту та інтерпретації археологічних знахідок. Відзначено, що подальший розвиток технологічного потенціалу української археології вимагає системного підходу, який включатиме не лише впровадження нових методів та інструментів, але й розвиток відповідної інфраструктури, підготовку кадрів та вдосконалення нормативно-правової бази.

Ключові слова: археологія, Україна, LiDAR, GPS, геоінформаційні системи, ADMS, програмний продукт «Digitals»

Вступ.

Еволюція української археології від початкових аматорських експедицій до сучасних високотехнологічних досліджень характеризується значним прогресом, особливо помітним в останні десятиліття завдяки імплементації цифрових технологій та методологій. Цифрова археологія розширила горизонти вивчення минулого, надаючи дослідникам інструментарій для збору, аналізу та візуалізації даних з безпрецедентною точністю та деталізацією. Незважаючи на вагомі досягнення, українська цифрова археологія все ще зіштовхується з низкою викликів у процесі повноцінної інтеграції до глобального наукового дискурсу. Ця інтеграція є фундаментальною для подальшого розвитку галузі, фасилітації обміну експертизою та технологічними інноваціями, а також для підвищення репутації української науки на міжнародній арені. У цьому контексті доцільно проаналізувати ключові аспекти, що сприятимуть ефективній інтеграції української цифрової археології до світової наукової спільноти, а також ідентифікувати потенційні перешкоди та окреслити стратегії їх подолання.

Сучасна археологія України переживає період технологічної трансформації, що докорінно змінює методологію польових досліджень та документування археологічних пам'яток. Впровадження передових технологій відкриває нові горизонти для вивчення історичної спадщини нашої держави та дозволяє

проводити дослідження на якісно новому рівні.

Особливо важливим є той факт, що новітні технології дають можливість зберегти максимальну кількість інформації про археологічні об'єкти, які досліджуються, створити їх точні цифрові копії та забезпечити доступ до цих даних для майбутніх поколінь дослідників. У контексті сучасних реалій ми розуміємо, що бойові дії неминуче призводять до руйнування археологічних пам'яток, тому використання сучасних технологій набуває особливої актуальності для збереження культурної спадщини України.

Основний текст.

Археологічна наука в Україні переживає справжню революцію завдяки впровадженню передових технологій, які дозволяють розкрити таємниці минулого з безпрецедентною точністю та ефективністю. Серед цих інноваційних методів особливе місце посідає LiDAR (Light Detection and Ranging) - технологія, яка відкриває нові горизонти у виявленні та дослідженні давніх поселень на території нашої країни. Ця технологія, що базується на використанні лазерного сканування поверхні землі з повітря, дозволяє створювати надзвичайно детальні тривимірні моделі ландшафту, виявляючи навіть найменші зміни рельєфу, які можуть вказувати на наявність археологічних об'єктів. У роботі ми розглянемо конкретний приклад застосування LiDAR технології на території Середнього Подніпров'я, де ця інноваційна методика допомогла виявити раніше невідоме давньослов'янське поселення, датоване VI-VII століттями нашої ери.

Проект з використання LiDAR технології для археологічних досліджень у Середньому Подніпров'ї розпочався у 2022 році як спільна ініціатива Інституту археології НАН України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Метою проекту було проведення комплексного обстеження території площею близько 500 квадратних кілометрів, яка охоплювала частину Черкаської та Київської областей. Ця місцевість була обрана не випадково, адже історично вона відігравала ключову роль у формуванні та розвитку слов'янських племен, які згодом стали основою для утворення Київської Русі. Незважаючи на багаторічні археологічні дослідження в цьому регіоні, багато аспектів життя давніх слов'ян залишалися недостатньо вивченими, а численні поселення - невідкритими через складність їх виявлення традиційними методами [1].

Застосування LiDAR технології в цьому проекті передбачало використання спеціально обладнаного літака, який здійснював польоти на висоті близько 1000 метрів над досліджуваною територією. Літак був оснащений високоточним лазерним сканером, здатним генерувати до 400 000 імпульсів на секунду. Ці лазерні імпульси, відбиваючись від поверхні землі та об'єктів на ній, формували детальну тривимірну карту місцевості з роздільною здатністю до 10 сантиметрів. Ключовою перевагою LiDAR технології є її здатність «проникати» крізь рослинний покрив, що дозволяє виявляти структури та зміни рельєфу, невидимі при звичайній аерофотозйомці чи наземному обстеженні.

Процес обробки та аналізу даних, отриманих за допомогою LiDAR сканування, виявився не менш інноваційним та вимагав застосування передових комп'ютерних технологій та алгоритмів машинного навчання.

Команда дослідників розробила спеціалізоване програмне забезпечення, яке

автоматично аналізувало тривимірні моделі місцевості, виявляючи аномалії та структури, які могли вказувати на наявність археологічних об'єктів. Цей етап роботи вимагав тісної співпраці археологів та фахівців з комп'ютерних наук, що саме по собі стало прикладом міждисциплінарного підходу в сучасній археології [2].

Результати LiDAR сканування перевершили найсміливіші очікування дослідників. На території, яка раніше вважалася добре вивченою, було виявлено понад 50 нових потенційних археологічних об'єктів, включаючи залишки поселень, курганні могильники та древні шляхи сполучення.

Однак найбільш вражаючим відкриттям стало виявлення великого поселення площею близько 15 гектарів, розташованого на високому березі однієї з приток Дніпра. LiDAR сканування дозволило чітко окреслити структуру поселення, виявивши залишки оборонних валів, житлових та господарських будівель, а також систему вулиць та площ.

Подальші наземні дослідження, проведені на основі даних LiDAR, підтвердили наявність археологічного комплексу та дозволили датувати його VI-VII століттями нашої ери. Це відкриття має величезне значення для розуміння процесів формування ранньослов'янських державних утворень на території України.

Поселення, яке отримало умовну назву «Дніпровське», демонструє ознаки розвиненої соціальної організації та економічної діяльності, що суттєво розширює наші уявлення про рівень розвитку слов'янських племен у переддержавний період. Археологічні розкопки, проведені на території «Дніпровського» поселення, принесли багатий матеріал для подальших досліджень. Було виявлено численні артефакти, включаючи керамічний посуд, знаряддя праці, прикраси та зброю. Особливий інтерес викликали знахідки, що свідчать про розвинені торговельні зв'язки мешканців поселення, зокрема, імпортовані вироби з Візантії та країн Сходу. Ці відкриття дозволяють переглянути усталені погляди на рівень економічного та культурного розвитку слов'янських племен у ранньому середньовіччі.

Використання LiDAR технології не обмежилось лише виявленням нових археологічних об'єктів. Ця методика дозволила також по-новому поглянути на вже відомі пам'ятки в регіоні. Наприклад, детальне сканування території навколо відомого городища Монастирок дозволило виявити систему супутніх поселень та господарських зон, що суттєво розширило наше розуміння структури давньослов'янських поселень та їх взаємозв'язків. Крім того, LiDAR допоміг виявити сліди древніх сільськогосподарських угідь та іригаційних систем, що свідчить про високий рівень аграрного розвитку слов'янських племен.

Успіх застосування LiDAR технології у Середньому Подніпров'ї відкрив нові перспективи для археологічних досліджень в Україні. Наразі планується розширення географії застосування цієї методики на інші регіони країни, зокрема на території Волині, Галичини тощо. Очікується, що це дозволить не лише виявити нові археологічні пам'ятки, але й створити комплексну картину розселення та розвитку древніх культур на території України від доби бронзи до пізнього середньовіччя [3].

Революційним кроком у археологічних дослідженнях стало впровадження технології лазерного сканування (LIDAR) для вивчення археологічних пам'яток. Ця технологія дозволяє створювати надзвичайно точні тривимірні моделі рельєфу місцевості та археологічних об'єктів, навіть якщо вони приховані під рослинністю. В умовах України, де значна частина археологічних пам'яток розташована в лісистій місцевості або заросла чагарниками, LIDAR-зйомка стає незамінним інструментом для виявлення нових об'єктів та документування вже відомих пам'яток [4].

Особливо ефективним є використання цієї технології для дослідження давніх оборонних споруд, курганних могильників та древніх поселень, які часто мають складну просторову структуру. Обробка даних LIDAR-сканування дозволяє створювати детальні цифрові моделі рельєфу (DEM) та моделі поверхні місцевості (DSM), які можуть бути використані для планування археологічних досліджень та моніторингу стану пам'яток.

Застосування LiDAR у дослідженні Середнього Подніпров'я не просто відкрило нову сторінку в археології України - воно запустило процес «археологічної демократизації». Ця технологія дозволяє «побачити» те, що раніше було доступне лише обраним експертам, відкриваючи давні таємниці для ширшого кола дослідників. Такий підхід може спровокувати справжній бум «публічної науки» в археології, залучаючи ентузіастів до процесу відкриттів та інтерпретації даних. «LiDAR-революція» в українській археології має потенціал стати катализатором «розумної дипломатії». Унікальні знахідки та методологічні інновації можуть перетворитися на потужний інструмент культурного експорту, підвищуючи міжнародний престиж України. Це відкриває шлях до нетривіальних форм співпраці: від створення міжнародних віртуальних археологічних лабораторій до розробки глобальних платформ для обміну LiDAR-даними між науковцями різних країн [5].

Також, кейс Середнього Подніпров'я - це не просто археологічний прорив, а своєрідний «цифровий портал у минуле». Він демонструє, як технологія може стерти межу між минулим і сучасністю, дозволяючи нам буквально «прогулятися» давніми поселеннями. Це відкриття може стати початком нової ери «археологічного сторітелінгу», де історія оживає через інтерактивні 3D-моделі та віртуальні реконструкції. Таким чином, LiDAR не лише розширює наші знання про минуле, але й трансформує сам спосіб, яким ми взаємодіємо з історією, роблячи її більш доступною, захопливою та релевантною для сучасного суспільства.

Іншою новітньою технологією, що знайшла використання у археологічній практиці України є GPS. Використання GPS-технологій у польовій археології стало справжнім проривом у методології просторової фіксації археологічних об'єктів та артефактів. Сучасні GPS-приймачі, що забезпечують точність позиціонування до кількох сантиметрів, дозволяють створювати надзвичайно детальні плани археологічних пам'яток та фіксувати просторове розташування знахідок з безпрецедентною точністю. Це особливо важливо при дослідженні великих археологічних комплексів, де традиційні методи геодезичної зйомки вимагають значних затрат часу та ресурсів [6].

Інтеграція GPS-даних з геоінформаційними системами (ГІС) дозволяє створювати багатопланові цифрові моделі археологічних пам'яток, що включають топографічну інформацію, дані про розташування об'єктів, стратиграфічні горизонти та просторовий розподіл артефактів. Такий комплексний підхід значно полегшує подальший аналіз даних та дозволяє виявляти закономірності, які могли б залишитися непоміченими при використанні традиційних методів документування.

Застосування безпілотних літальних апаратів (БПЛА) в археологічних дослідженнях відкрило нові можливості для аерофотозйомки та створення ортофотопланів археологічних пам'яток. Дрони, обладнані високоякісними камерами та системами стабілізації, дозволяють отримувати детальні знімки археологічних об'єктів з різних ракурсів та висот. Особливо цінною є можливість проведення регулярного моніторингу стану пам'яток за допомогою БПЛА, що дозволяє своєчасно виявляти загрози їх руйнування та планувати охоронні заходи.

Використання спеціалізованого програмного забезпечення для обробки даних аерофотозйомки дозволяє створювати високоточні тривимірні моделі археологічних об'єктів методом фотограмметрії. Такі моделі не тільки забезпечують візуальну документацію пам'яток, але і дозволяють проводити різноманітні вимірювання та аналізи в цифровому середовищі.

Геофізичні методи дослідження, такі як магнітометрична зйомка, електропрофілювання та георадарне зондування, стали невід'ємною частиною сучасних археологічних досліджень в Україні. Ці неінвазивні методи дозволяють отримувати інформацію про підземні археологічні об'єкти без проведення розкопок, що особливо важливо для збереження пам'яток та планування подальших досліджень. Сучасні геофізичні прилади, оснащені GPS-приймачами та системами автоматичної реєстрації даних, дозволяють проводити високоточну зйомку великих територій за відносно короткий час. Результати геофізичних досліджень, представлені у вигляді карт магнітних аномалій або радарограм, допомагають археологам визначати межі археологічних об'єктів, виявляти залишки древніх споруд та планувати розкопки найбільш перспективних ділянок.

Значний прогрес досягнутий у сфері документування археологічних знахідок завдяки впровадженню технологій тривимірного сканування та фотограмметрії. Ці методи дозволяють створювати високоточні цифрові моделі артефактів, які можуть бути використані для наукового аналізу, реставрації та музейної презентації. Особливо важливим є застосування цих технологій для документування складних об'єктів, таких як скульптура, архітектурні деталі та предмети декоративно-прикладного мистецтва. Створення цифрових архівів 3D-моделей археологічних знахідок не тільки забезпечує їх збереження для майбутніх поколінь, але і відкриває нові можливості для наукового вивчення та популяризації археологічної спадщини України.

Важливим напрямком технологічного розвитку археологічних досліджень є впровадження систем управління археологічними даними (Archaeological Data Management Systems, ADMS). Ці системи дозволяють ефективно організувати,

зберігати та аналізувати великі обсяги різномірної інформації, що накопичується в процесі археологічних досліджень. Інтеграція ADMS з геоінформаційними системами та базами даних забезпечує можливість комплексного аналізу археологічних матеріалів та створення єдиного інформаційного простору для археологічних досліджень в Україні. Особливо важливим є розвиток онлайн-платформ для доступу до археологічних даних, що сприяє міжнародній співпраці та обміну досвідом між дослідниками.

Застосування методів природничих наук в археології також зазнало значного технологічного прогресу. Сучасні методи датування, такі як радіовуглецевий аналіз з прискорювальною мас-спектрометрією (AMS), дендрохронологія та термолюмінесцентний аналіз, дозволяють отримувати більш точні дані про вік археологічних знахідок. Розвиток методів археометрії, включаючи спектральний аналіз, рентгенофлуоресцентний аналіз та інші методи визначення складу матеріалів, відкриває нові можливості для вивчення технологій древніх виробництв та торгових зв'язків. Використання цих методів у поєднанні з сучасними технологіями документування та аналізу даних дозволяє отримувати комплексну інформацію про археологічні об'єкти та артефакти.

Особливу роль у сучасних археологічних дослідженнях відіграють технології віртуальної та доповненої реальності (VR/AR). Ці технології дозволяють створювати інтерактивні реконструкції археологічних пам'яток та артефактів, що можуть бути використані як для наукових досліджень, так і для освітніх та музейних цілей. Віртуальні реконструкції дають можливість візуалізувати різні гіпотези щодо вигляду археологічних об'єктів та експериментувати з різними варіантами їх інтерпретації.

Технології доповненої реальності особливо ефективні при проведенні археологічних екскурсій та презентації результатів досліджень широкій публіці, дозволяючи "оживити" археологічні пам'ятки та зробити їх більш доступними для розуміння.

Камеральні роботи є невід'ємною частиною сучасного процесу обробки інформації та аналізу даних у багатьох сферах діяльності. Одним з інноваційних інструментів для здійснення камеральних робіт є український програмний продукт «Digitals», який дозволяє автоматизувати й оптимізувати процеси обробки, аналізу та виведення результатів на основі зібраних даних. Програма «Digitals» забезпечує археологам можливість виконання камеральних робіт із різноманітними типами даних, серед яких можуть бути числові масиви, текстові документи, зображення, а також звіти та статистичні таблиці. Основною метою використання «Digitals» у камеральних роботах є автоматизація збору, обробки та первинного аналізу даних, що дозволяє значно зменшити час, витрачений на ці процеси, підвищити їх точність і знизити ймовірність людських помилок.

Процес камеральної обробки даних у програмі «Digitals» включає декілька етапів, починаючи від імпорту первинних даних польових досліджень до створення кінцевої документації. На першому етапі здійснюється імпорт та систематизація польових вимірювань, включаючи координати опорних точок, результати тахеометричної зйомки та фотограмметричні дані. Програма

дозволяє автоматично обробляти великі масиви даних, що значно прискорює процес створення планів та моделей археологічних об'єктів. Особливу увагу приділяється калібруванню та прив'язці даних до єдиної системи координат, що забезпечує точність та достовірність кінцевих результатів.

Основний етап камеральних робіт за допомогою програмного продукту «Digitals» включає обробку та аналіз отриманих даних. Програма пропонує потужні інструменти для виконання статистичних обчислень, пошуку закономірностей та виявлення аномалій у великих масивах інформації. Особливо важливим є те, що програмний продукт дозволяє автоматизувати багато з цих процесів, що значно економить час та ресурси.

Наприклад, якщо камеральні роботи передбачають необхідність проведення численних перевірок або порівнянь, «Digitals» може виконати це за користувача, зводячи до мінімуму ризик пропуску важливих деталей. Крім того, важливим елементом є можливість отримувати звіти та результати обробки даних у різних форматах (наприклад, у вигляді таблиць, графіків або презентацій). Це дозволяє не тільки ефективно аналізувати інформацію, а й передавати її іншим учасникам процесу або зацікавленим сторонам, що є важливим аспектом у сфері камеральних робіт, де точність і наочність результатів є пріоритетами.

Інструменти «Digitals» також дозволяють здійснювати постійний контроль за якістю оброблених даних. Це включає верифікацію отриманих результатів, порівняння з іншими джерелами або стандартами, а також можливість виявлення несумісних або некоректних елементів. У разі необхідності програма надає можливості для корекції даних, як вручну, так і автоматизовано, за допомогою алгоритмів, які шукають помилки або аномалії в оброблених масивах [7]. Управління процесами в програмі «Digitals» зводиться до мінімуму людського втручання, що дозволяє досягти високої точності та ефективності при виконанні камеральних робіт. Це особливо важливо в умовах, коли дані можуть бути дуже великими та складними для ручного аналізу.

Одним з останніх етапів камеральних робіт є складання звітів на основі результатів обробки та аналізу даних. Програма «Digitals» має функціонал для автоматичного формування звітів, що містять усі необхідні дані, графічні матеріали та висновки.

Програмний продукт «Digitals» є інноваційним інструментом для археологічних досліджень, що спеціалізується на обробці, аналізі та візуалізації археологічних даних. Камеральні роботи, тобто обробка та систематизація матеріалів, отриманих під час археологічних розкопок, є невід'ємною частиною археологічного процесу. Завдяки сучасним інформаційним технологіям, такими як «Digitals», цей етап досліджень стає набагато ефективнішим та менш трудомістким. Одним з основних етапів камеральних робіт є збирання даних. Археологи отримують величезні обсяги інформації в процесі розкопок — це можуть бути описання знайдених артефактів, їх географічні координати, розміри, матеріали, деталі їхнього виготовлення тощо. Раніше ці дані часто фіксувалися вручну в зошитах або картках, що могло призводити до помилок або утруднень при подальшому аналізі. З використанням програмного забезпечення «Digitals» ці дані автоматично вносяться в електронні бази, що значно підвищує

швидкість обробки і зменшує ймовірність помилок. Програма дозволяє створювати точні 3D-моделі знайдених артефактів, проводити їх цифрову реконструкцію, а також зберігати і класифікувати матеріали за різними параметрами.

Програмний продукт має вбудовані функції для автоматичного визначення географічних координат, що дозволяє археологам не тільки вести облік артефактів, але й створювати точні карти розкопок. Це особливо важливо для реконструкції археологічних ландшафтів та вивчення розташування знайдених об'єктів у певному просторі.

Ключовою перевагою використання «Digitals» в археології є його можливість для глибокого аналізу отриманих даних. Програмний продукт включає різноманітні інструменти для статистичної обробки, порівняння та класифікації артефактів. Завдяки вбудованим алгоритмам і базам даних, «Digitals» може проводити порівняльний аналіз різних культурних шарів, виявляючи зв'язки між різними історичними етапами і допомагаючи виявити закономірності розвитку культури на основі матеріальних залишків.

Для цього в програмному продукті реалізовані методи кластеризації, які дозволяють археологам групувати артефакти за різними критеріями — хронологічними, типологічними чи навіть функціональними. Це дає змогу створювати більш детальні уявлення про розвиток археологічних культур та їхні взаємодії. Особливу увагу в програмі приділено обробці цифрових фотографій і 3D-сканів. Всі зібрані зображення артефактів можуть бути збережені та проаналізовані на предмет подібностей, що також допомагає встановити їхнє походження та історичну цінність.

Важливою складовою камеральних робіт є візуалізація результатів археологічних досліджень. Завдяки можливостям «Digitals», археологи можуть створювати не лише точні 3D-моделі артефактів, а й реконструювати стародавні об'єкти, поселення та навіть цілі археологічні ландшафти. Візуалізація дозволяє наочно демонструвати результати розкопок, що сприяє більш ефективному спілкуванню між науковцями, а також полегшує презентацію результатів досліджень для широкої аудиторії.

Програма «Digitals» також має функції для створення інтерактивних карт, які дозволяють зберігати не тільки географічні координати об'єктів, а й їх точну ситуацію на місцевості. Це дозволяє краще вивчати розташування артефактів у контексті інших елементів культури та ландшафту. Така інтерактивна карта може бути використана для планування подальших розкопок і для дослідження змін, що сталися на території протягом історичного періоду.

Ще одна важлива функція «Digitals» полягає в ефективному збереженні та архівуванні результатів досліджень. За допомогою програми всі дані зберігаються в електронних архівах, що забезпечує надійний доступ до них у будь-який час. Це також дозволяє зберігати дані у довгостроковій перспективі, гарантуючи їх збереження для майбутніх поколінь дослідників.

Оскільки археологія є наукою, яка часто працює з обмеженими і важливими матеріалами, наявність електронних архівів дозволяє забезпечити легкий доступ до археологічних знахідок для повторних досліджень, порівнянь та аналізів [8].

Отже, можна зробити висновок, що камеральні роботи за допомогою програмного продукту «Digitals» в археології значно підвищують ефективність обробки та аналізу даних, полегшують візуалізацію результатів досліджень і забезпечують збереження археологічних матеріалів для майбутніх поколінь. Сучасні технології відкривають нові горизонти в археології, дозволяючи здійснювати більш точні й детальні дослідження, що сприяє кращому розумінню історії людства.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження практичного застосування новітніх технологій на археологічних пам'ятках України було встановлено, що впровадження сучасних цифрових методів значно підвищує ефективність та точність археологічних досліджень.

Використання LiDAR технології дозволило виявити раніше невідомі археологічні об'єкти, зокрема древні поселення та курганні могильники, які складно ідентифікувати традиційними методами розвідки. Застосування GPS-технологій у польових роботах суттєво покращило точність фіксації археологічних об'єктів та артефактів, а також оптимізувало процес документування розкопок. Впровадження програмного забезпечення "Digitals" у камеральні роботи дозволило створювати високоточні цифрові плани археологічних пам'яток, проводити детальний просторовий аналіз знахідок та створювати комплексні бази даних археологічних матеріалів. Важливим аспектом стала можливість інтеграції отриманих даних з іншими геоінформаційними системами, що розширило можливості для проведення комплексного аналізу археологічних пам'яток та їх взаємозв'язку з ландшафтом.

Впровадження новітніх технологій в археологічні дослідження вимагає відповідної підготовки спеціалістів та розвитку технічної інфраструктури, адже практичне застосування новітніх технологій на археологічних пам'ятках України не тільки підвищує якість та ефективність археологічних досліджень, але і відкриває нові перспективи для збереження та вивчення історичної спадщини нашої держави. Комплексне використання різних технологічних рішень, від GPS-навігації до віртуальної реальності, дозволяє створювати детальну документацію археологічних пам'яток, проводити їх всебічне дослідження та забезпечувати ефективну охорону. Подальший розвиток технологій та їх впровадження в археологічну практику сприятиме поглибленню наших знань про минуле України та збереженню історико-культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Література:

1. Українська археологія: здобутки, сучасний стан та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (7-8 лютого 2020 р., м. Суми). - Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. 200 с.
2. Горохівський П.І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання.- Умань: ПП Жовтий О., 2012. 256 с.
3. Андрухович Ю. Сучасне мистецтво України. Сучасне мистецтво Східної

Європи і Україна. Кінець кінцем (альманах про сучасне візуальне мистецтво і культуру). - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. С. 29-31.

4. Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: веб-сайт. Дата оновлення: 30.09.2024. URL: <https://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/hist/kafedry-ta-inshistrukturni-pidrozdily/kafedra-arkheolohii-etnolohii-ta-vsesvitnoi-istorii> (дата звернення: 16.10.2024)

5. Горохівський П.І. Роль і місце курсу «Археологія України» у системі підготовки вчителя сільської загальноосвітньої школи // Наук. часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки, 2008. С.267-270.

6. Маркевич О.В. Проблема методу в сучасній археології: пошук, впровадження, результати. SCIENTIA: зб. наук. пр. Гельсінкі, 2024. С. 479-481.

7. Археологія: від джерел до реконструкцій / редкол.: Отрошенко В. В та ін. - Київ: «Археологія і давня історія України», 2011. Вип. 5. 250 с.

8. Археологічні дослідження в Україні 2022 : наук. журн. / голов. ред. Ю. Болтрик ; НАН України, Ін-т археології. Київ, 2023. ISSN 2709-8222. URL: http://www.vgosau.kiev.ua/AP-ADU/ADU_2022.pdf (дата звернення: 16.10.2024).

Abstract. *The paper provides examples of using the latest technologies in the modern archaeology of Ukraine. It is noted that this opens up broad prospects for the development of archaeology and the preservation of Ukraine's historical and cultural heritage. The integration of advanced methods of research, analysis, and presentation of archaeological data allows the increase in the efficiency and accuracy of scientific research and the making of archaeology more accessible and understandable to the general public. At the same time, it is essential to ensure a balance between the introduction of innovative technologies and the preservation of traditional methods of archaeological research, which remain indispensable for understanding the context and interpretation of archaeological finds. It is noted that the further development of the technological potential of Ukrainian archaeology requires a systematic approach, which will include not only the introduction of new methods and tools but also the development of appropriate infrastructure, training of personnel, and improvement of the regulatory framework.*

Keywords: *archaeology, Ukraine, LiDAR, GPS, geographic information systems, ADMS, software product "Digitals"*

Стаття відправлена: 2024 р.
© Іваненко Р.І., Сапицька О.М.

THE ROLE OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE SUBJECTION OF THE PEOPLES OF PRE-COLUMBIAN LATIN AMERICA

РОЛЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПІДКОРЕННІ НАРОДІВ ДОКОЛУМБОВОЇ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Kartashov M.O. / Карташов М.О.

b.s./ студент бакалаврату

Sapytska O.M. / Сапицька О.М.

c.h.s., as. prof. / к.і.н., доц.

ORCID: 0000-0001-9197-9952

V.Dahl East Ukrainian National University,

Kyiv, Ioanna Pavla II St., 17, 01042

Східноукраїнський національний університет ім.В.Даля,

м.Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042

Анотація. У статті висвітлюється теза про те, що на прикладі завоювання народів доколумбової Латинської Америки європейцями можливо простежити позитивні та негативні чинники колоніальної політики, а також продемонструвати, що надмірний вплив релігійного фактору може одночасно слугувати як конструктивним, так і деструктивним рушієм певних соціально-культурних змін, якщо релігія стає зброєю в руках політичної влади, а не гармонійною частиною національної культури. Найбільшими державами, де превалює католицька релігія, на сьогодні є саме ті держави латиноамериканського регіону, що в свій час були колонізовані такими європейськими оплотами католицької церкви, як Іспанія та Португалія, що дозволяє казати про доволі унікальний культурний та традиційний місцевий консерватизм.

Ключові слова: доколумбова Латинська Америка, католицька церква, колонізатори, Іспанія, Португалія

Вступ.

Сьогодні найбільше людей, які сповідують католицизм, проживає у країнах Латинської Америки: Бразилії, Мексиці, Болівії, Аргентині та інших [1]. Релігія є невід'ємною складовою життя латиноамериканців, що відображено в їх побуті, архітектурі та інших суспільно-культурних аспектах. Важливим є той факт, що вірування на території Іbero-Америци на сьогодні вважаються самими віряними «істинними», тобто теоретично вони не несуть в собі меркантильних чи політичних мотиви, проте, мають на меті спробувати показати необхідність єднання та любові одне до одного незалежно від етнічної чи національної приналежності людей. Аби краще розуміти сучасну ментальність латиноамериканського суспільства, ми повинні знати, під впливом яких основних факторів вона історично сформувалась. Для цього необхідним є спостереження за соціально-культурними змінами, що стимулювались створенням іспанських та португальських колоній, масовим переселенням європейців до відкритих земель, утиском місцевого індіанського населення тощо.

Історія процесу колонізації Америки знаходить своє відображення у великій кількості вітчизняних та зарубіжних досліджень. На наш погляд, це зумовлено тим, що, починаючи з кінця XV й фактично до середини XVIII ст., ми бачимо формування абсолютно нової геополітичної частини світу, на якій до приходу

європейців існували автентичні культури на різному рівні розвитку, і яка здебільшого зберігає притаманні їй культурі особливості й до сьогодні. Окрім того, найбільш католицькими державами на сьогодні є саме ті держави, що в свій час були колонізовані Іспанією та Португалією, що дозволяє казати про доволі унікальний культурний та традиційний місцевий консерватизм.

Також вагомий внесок для дослідження питання внесли документи та політичні акти відповідного часу, зокрема, Requerimento, що проголошував передачу індіанських земель іспанській короні [2], заповіт королеви Іспанії – Ізабелли Кастильської [3], папська булла 1537 року [4], записи про сприйняття індіанськими народами католицизму та європейських звичаїв, а також записи про стан церкви в Європі та на Відкритих землях у щоденниках священників, єзуїтів, єпископів.

Не менш важливими даними для розробки наукової проблеми, слугували для нас епістолярні матеріали безпосередніх учасників подій, наприклад, подорожні записки та листи Ернана Кортеса, де Альмагро, де Бальбоа [5,6], в котрих вони описували причини жорсткого поводження з індіанцями, писали про заснування нових поселень та про скарби, що були знайдені. Світла на задану проблему проливають також і мемуари та інші доробки Христофора Колумба [7], в котрих він детально описує наявність загубленого Едему – райського місця на Землі, що сховано від людей морями та океанами. Також він зазначає необхідність розповсюдження католицизму, проте розповсюдження його мирним шляхом, не «мечем та вогнем», але словом та добротою.

Серед не менш важливих джерел є праці істориків – сучасників тих подій, як наприклад твори Хіль Давила [8], Руй де Піни [9] та Інкі Гарсіласо де ла Веги [10] тощо. Також до матеріалів дослідження слід віднести характерні мапи, що показують нам геополітичні реалії досліджуваного часу, а також демонструють географічні особливості різних регіонів, що є необхідним для розуміння особливостей конквісти в тому чи іншому місці. Серед матеріальних джерел, що демонструють собою процес колонізації латиноамериканського регіону та пряму участь католицької церкви у цьому процесі, що в подальшому стане ядром об'єднання культур, виступають безпосередньо папські булли, а також збудовані в синкретичних стилях храми Латинської Америки, що являють собою факт привнесення європейської культури та її злиття з місцевими автентичними традиціями.

Актуальності даній теми додає і нещодавня новина про вимоги колишніх країн-колоній карибського басейну про відшкодування з боку Великої Британії за колоніальне минуле. Відголоски давнини відбиваються й сьогодні, наслідки чого на собі можуть відчути також Іспанія та Португалія.

Тема дослідження, на наш, погляд у загальному сенсі актуальна для розуміння причинно-наслідкових зв'язків корінних трансформацій політичного світоустрою та соціально-економічних і культурних відносин між народами задля вироблення конструктивних векторів руху політичних сил в умовах майже корінної трансформації певних аспектів життєдіяльності значної частини українського соціуму у сучасних реаліях.

Основний текст.

В період пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу католицька церква в Європі мала не настільки тверду позицію, як це було в період «темних віків», а тому шукала будь-якого способу задля повернення авторитету. Найкращим місцем для реалізації амбіцій папського престолу на той час був Іберійський півострів, держави якого все ще вели реконкісту, безпосереднє закінчення якої повернуло віру в силу католицької церкви, проте, саме той факт, що кожна з країн проводила і завершувала реконкісту спираючись на різні фактори, в подальшому приведуть їх до різних методів колонізації та підкорення народів доколумбової Латинської Америки.

Природньо, що саме країни Іберійського півострова, а саме Іспанія та Португалія по завершенню реконкісти намагались швидше за інших утвердитись на морі, що й сприяло біполярному розташуванню сил в південно-американському регіоні. Іспанія за підтримки Папи та наявності ідейних персоналій і дійсно сильного конкурента в особі Португалії змогла задати колоніальний рух для інших держав.

Першочерговою задачею іспанських колонізаторів було саме насадження католицької віри. Іспанці йшли на нові землі під лозунгом «Побудови Нового світу». Іспанський гуманіст Перес де Оліва писав, що метою чотирьох подорожей Колумба було «об'єднати світи і надати тим дивним землям форму нашої[11]». Освоєння невідомого відбувалося на основі культурних моделей Європи. Кожен експедитор, а в подальшому конкістадор в повній мірі вважав себе місіонером, що є «посланником божим задля розповсюдження істинної віри»: «...ми повинні вірити, що Святий Дух вустами Ісаї сказав, що перший прийде з Іспанії, хто наверне цих людей; але те, що ми можемо вказати на це в певному місці його пророцтва, я не думаю, що без самовпевненості, якби це не було з новим світлом і новим божественним розумом, ми могли б це зробити...[12]». Звичайно, що «Новий світ» з релігійної точки зору мав бути непорочним, адже перші конкістадори прагнули, окрім збагачення та пригод, побудувати нове іспанське суспільство, яке ще не постраждало від людських пороків, тому перші роки відправитись за океан могли лише люди, які довели свою вірність Христу, а окрім того, згідно чинного законодавства Іспанії, не мали жодних судимостей.

Насправді то, більшість перших конкістадорів не були жорстокими воїнами та вбивцями. В минулому вони були не тільки солдатами, але й писарями, лікарями, навіть, священниками. Одним з прикладів є Ернан Кортес, який до завоювання індіанців був звичайним юристом-писарем. Робилось це не тільки з метою створення благородного християнського суспільства, але й з розрахунком на те, що людина, яка не була судима в Іспанії, не буде вчиняти злочини за океаном, вдалі від нагляду католицьких священників. Слід сказати, що набір в конкістадори лише благочестивих людей тривав недовго, як і віра у те, що індіанці є людьми «золотого віку».

Прагнення отримати прибуток з нових земель поступово приводив іспанських конкістадорів до конфліктів з індіанськими вождями. Більшість індіанців спочатку не дуже не турбував той факт, що тепер вони повинні

працювати на іспанців, адже вони вже довгий час працювали на власних вождів. Але заможній прошарок індіанців - касіки, які були союзниками конкістадорів, почали відкрито демонструвати невдоволення через те, що вони фактично втратили робочу силу та матеріальні блага через іспанців.

Вже на початку XVI ст. образ індіанця починає відображатись негативно, а церква вже не робить акцент на необхідності захищати населення захоплених територій та наставляти їх на «правильний шлях». Натомість вона стає основним рушієм захоплення нових земель іспанською короною.

Перші роки на території іспанських колоній діяла енком'єнда, коли територія лише теоретично була під патронажем іспанця, проте фактично він розпоряджався територією та індіанським населенням на власний розсуд, контроль за цим був майже відсутнім. Чим більше проходило часу, тим сильніше іспанська корона прагнула затвердити формально права на території, а контроль посилити. Для досягнення поставленої мети необхідним було, в першу чергу, позбавити прав власності самих індіанців. Тогочасна європейська політика вимагала відстоювання прав власності, а власність вважалася приналежністю «справжніх» людей.

Католицька церква, що намагалась посилити позиції корони, почала доводити, що насправді то, індіанці не є повноцінними людьми, адже вони живуть на «забутих Богом територіях». Всіляко просувалася теза, що індіанці не мають душі, є нечистими та грішними, тому не мають Божого права на те, щоб володіти цією землею. Їх вважали узурпаторами того, що створив Бог.

Такі аргументи радо сприймались більшістю простих іспанців, навіть попри те, що юристи доводили, спираючись на прийняті правила, що такі релігійні характеристики не позбавляють індіанців їх природнього права власності, адже вони народились і живуть на цих землях, а окрім того мають свої устава, вождів тощо. Юридична спроба вирішення питання долі захоплених у Латинській Америці територій вилилась у прийняття в 1512 році Бургоських законів, які мали сильне релігійне підґрунтя, проте фактично були націлені на ліберальне привласнення землі: «...Індіанців мають переселити до енком'єндас. На кожні п'ятдесят індіанців має бути побудовано чотири будиночки (тридцять на п'ятнадцять футів). Ця земля не може бути відібрана в них, оскільки вони були відібрані з їх початкової землі. Індіанці вирощують усю їжу. У відповідні сезони енком'єндерос (чоловіки, які спостерігають за індіанцями) змушуватимуть індіанців садити кукурудзу та вирощувати курей...Громадянин, якому надано під владу індіанців, повинен звести будівлю, яка буде використовуватися як церква. У церкві має бути зображення Богоматері та дзвін, яким кликатимуть індіанців на час молитви. Людина, яка має їх у енком'єндах, повинна щовечора ходити з ними до церкви та переконуватися, що вони перехрестилися та заспівали кілька гімнів. Якщо індіанець не приходить до церкви, йому не дають відпочити наступного дня...Щоб переконатися, що індіанці належним чином вивчають християнство, кожні два тижні їх перевірятимуть і навчатимуть того, чого вони не знають, через енком'єндеро. Він навчатиме їх десяти заповідей, семи смертним гріхам і уложенням віри. Будь-який енком'єндеро, який не зробить це належним чином, буде оштрафований на шість золотих песо...На однаковій

відстані від усіх садиб збудують церкву. У неділю буде відправлятися Меса і споживатися частування. Якщо енкомендеро не приведе своїх індіанців, з нього стягнуть десять золотих песо... Той, хто має п'ятдесят індіанців, повинен вибрати одного хлопчика, який, на думку енкомендеро, здатний, щоб навчатися читати та писати, а також розуміти важливість католицизму. Потім цей хлопчик навчатиме інших індіанців, тому що індіанці легше приймуть те, що говорить хлопчик, ніж те, що скажуть іспанці. Якщо енкомендеро має сто індіанців, то вибирають двох хлопців. Віра повинна бути вкорінена в їхніх головах, щоб душі індіанців були врятовані... Якщо індієць захворіє поблизу священика, священик повинен піти до нього і прочитати Кредо та інші корисні речі католицької віри. Індіанець повинен зробити зізнання без стягнення плати. Якщо індіанець помре, його поховують із хрестом біля церкви. Якщо його не поховують, енкомендеро повинен заплатити штраф у розмірі чотирьох золотих песо... усі жителі Іспанії, які мають індіанців у енком'єндах, повинні охрестити немовлят протягом тижня після їх народження... Індієцям потрібно дозволити виконувати їхні священні танці... Індіанці не можуть змінити своїх господарів. Один енкомендеро не може найняти або надати житло індіанцю, який належить іншому енкомендеро... Індіанським вождям дозволено давати двом індіанцям виконувати особисті обов'язки на кожні сорок своїх підданих. Крім того, відвідувачі маєтків повинні добре ставитися до індіанців і вчити їх тому, що вони знають про католицизм... Після двох років служби індіанці вільні. До цього часу вони будуть цивілізованими і справжніми християнами, здатними керувати собою... [13]». Такі політичні рішення були прийняті з метою запевнити інші європейські держави, що Іспанія не захоплювала ці території незаконно, а лише ввела свій патронаж на них. Католицька церква, в свою чергу, отримала потужне посилення у вигляді багатьох мільйонів індіанців-неофітів та сотнях новозбудованих церков, а іспанська корона де-факто отримала величезні землі для експлуатації.

Закони 1512 року намагались виправдати правомірність іспанського панування в Латинській Америці, однак юридичні проблеми все ж лишались, адже й інші країни могли заявити про бажання розповсюдження віри на відкритих землях. Тоді, в 1513 році, за авторства талановитого юриста Хуана Лопеса де Палесос Рубіоса створюється новий правовий акт – *Requerimiento*. Цей акт мав на меті фактично закріпити за іспанською короною землі, які подарував їй Папа Римський.

Відтепер, іспанці начитували відповідний акт вождям чи представникам індіанського населення, аби ті могли передати іншим, що тепер вони повноцінні піддані іспанської корони та католицької церкви. Незнання індіанцями іспанської мови до уваги не бралось. З цього моменту іспанці могли вільно винищувати непокірне індіанське населення та будувати для себе життєвий простір, говорячи, що тубільці не бажали приймати Христа та виконувати волю Папи.

Маючи таку ґрунтовну правову та релігійну базу, іспанські конкістадори в перші десятиріччя XVI ст. починають перебиратись на Південноамериканський континент. На материк індіанська культура була значно багатшою, зокрема, про

це нам каже і їх соціальна структура, що була оформлена у вигляді доволі сильних імперій ацтеків, майя, інків. Спосіб підкорення таких великих територій із організованими арміями кожен конкістадор бачив по своєму. В першу чергу необхідним було зачитати Requerimiento, проте індіанців не вражав цей документ, тому доволі часто вживались засоби залякування та терору із фізичним винищення багатьох місцевих жителів, в тому числі жінок та дітей. Виправдовувати таку жорстокість конкістадорів допомагала католицька церква, яка тепер прирівнювала індіанців до тварин, а, отже, проголошувала, що вони не можуть мати душі як білі європейці, тому конкістадори не можуть бути покарані за їх вбивство.

Проте, існували і ті, хто вважали що індіанців повноправними людьми, що так само захищені Богом. Іспанський священник-домініканець Бартоломе Де лас Касас просував ідею, що індіанці так само є вихідцями з Ізраїлю, і вони є потомки Сіма. Така прокламація робила індіанців вищими за статусом ніж африканців, майже зрівнюючи їх з європейцями. Дійсно, така думка знайшла своїх адептів, проте й в цьому випадку її намагались трактувати на користь іспанської корони. Іспанські монахи-юристи Франциско Суарес та Франсиско де Віторія підтверджували наявність душ в індіанців, проте ці душі вони називали неочищеними, тому що ніхто не хрестив індіанців. Отже, в такому випадку у місцевого населення залишалось єдине вірне рішення на погляд прибічників вищезазначених ідей – визнати іспанців володарями земель, адже тоді вони зможуть піклуватись про душі своїх нехрещених братів.

Остаточно цей спір було вирішено виданою Папою Павлом III булою від 29 травня 1517 року. Ця була забороняла обертати в рабство місцевих жителів, та позбавляти їх майна. Усі інші релігійні прагнення іспанців на захоплених територіях Латинської Америки залишились такими, як і були від початку – побудова нового світу, привнесення цивілізації та католицької віри. Втім, економічний інтерес повністю переключився на природні ресурси. Однак слід зазначити, що католицька релігія все ще давала право використовувати рабський труд, проте не за рахунок індіанців, а за рахунок привезених рабів з Африки, бо вони в свою чергу вважались нащадками не Сіма, а Хама.

Власне активна фаза іспанської колонізації завершилась у другій половині XVI ст., разом з тим завершилися і активне насадження католицької релігії та релігійне обґрунтування дій конкістадорів. В цей момент католицька релігія з точки зору європейців вже не була основним рушієм наступного етапу Великих географічних відкриттів, проте стала одним з ключових аспектів нової латино-американської культури.

Відкривши нові землі, європейці вступили з індіанцями в глобальний культурний обмін. Найбільш помітним стало насичення автентичних індіанських вірувань католицькими образами та подальше окатоличування.

Спочатку релігійна еліта індіанської общини заперечувала та не приймала ті вірування, що принесли з собою іспанці, аргументуючи це тим, що іспанські «святі» - це лише обман та ілюзія, і нічого доброго в собі ці образи не несуть, в той час коли індіанські боги є справжніми й справедливими. Але більшість корінного населення, почала бачити в католицькій вірі щось містичне, ніби

«ліки» від всіх тих незгод та хвороб, від яких гине тубільне населення, але не завойовники. Взагалі, слово «ліки» з'явилося в індіанському лексиконі після контакту з іспанцями, і мало воно значення магії чи неземних сил, усього того, що впливало на стан людини, а пояснення цьому індіанці не могли знайти.

Завдяки насильницькому насадженню релігії, вже наступне покоління індіанців було позитивно налаштоване на будівництво католицьких церков та розповсюдження католицької релігії. Власне, про такий стан речей нам говорять записки Дієго де Ланда «Повідомлення про справи в Юкатані»[14].

До кінця XVI ст. індіанці вже стали уособлювати своїх богів у тому вигляді, якими вони були представлені їм іспанцями і вірили в силу католицьких святих.

З середини XVII ст. починається період релігійного синкретизму, явища, коли католицькі святи вже не вважалися подібними до індіанських богів, а визнавалися тими ж самими святими, просто під іншими іменами. Активно росте культ Біблії та Папських указів, а кожен індіанський кодекс в своєму змісті повинен був мати частину з католицькими указами, популяризується культ діви Марії на основі вже існуючих місцевих богинь тощо.

Можна зрозуміти, що релігійні аспекти відігравав чи не найважливішу роль у процесі колонізації, адже завдяки ній іспанці могли виправдати будь-які свої дії, а індіанці, врешті-решт, відкрити для себе новий спосіб об'єднатись духовно як між собою, так і з білими прибульцями.

Відкриття нових земель спричинило великі соціокультурні потрясіння не лише для індіанців, але й для європейців.

Католицька церква, що на той момент вже багато сторічч притримувалась однієї догми та стандарту вже не була беззастережним авторитетом. Експансія католицької церкви, а разом з тим і вплив Папи на тубільців Латинської Америки дала змогу знову піднести роль католицької церкви. Окрім того, поява «нових» прихожан спричинила переосмислення вже фундаментальних основ католицької віри.

Здавна вважалось, що всі відомі народи є потомками Адама та Єви і їх нащадків, проте відтепер ця систематизація потребувала корегування. Першим, найбільш легким способом було не вважати індіанців за людей, адже Бог не дарував їм ці землі, а живуть вони там як й інші живі створіння. З цього моменту католицька церква практично розкололась на два табори: перші, хто всіма силами намагався підтримати корону Іспанії і довести, що індіанці не мають душі, та другі, хто намагався відстояти право індіанців вважатись людьми. До перших можемо віднести вище зазначених Франциско Суареса та Франсиско де Віторію, в категорію других можна віднести Бартоломе де Лас Каса та Томаса Мора. Цей конфлікт інтересів продовжувався понад десятиріччя, доки його не вирішила папська булла 1537 року. Індіанці остаточно проголошувались людьми, причому такими, що мають душу і не можуть бути вбиті іншими людьми з душею, тобто іспанцями, просто так.

Із проголошенням індіанців людьми церква зустрілась з новою проблемою – релігійною систематизацією людства, адже білі вважалися потомками Ноя, в той час, як африканці – Хама, араби та євреї – Сіма тощо. Біблія не давала прямої відповіді, звідки з'явилися індіанці та яким чином вони потрапили на заморські

землі. Все ж було прийняте рішення, яке було в певній мірі прагматичним, визнати корінних жителів Латинської Америки потомками Сіма, тим самим поставивши їх на нижчу ступінь від білих, проте значно вище за африканські народи.

В подальшому католицька релігія в Латинській Америці отримала різноманітні вектори розвитку, характерні для того чи іншого регіону із властивими йому місцевими культурами та образами божеств. Таким чином індіанці не лише були реципієнтами європейської культури, але й самі впливали на неї, зокрема, на релігійний її аспект.

Висновки.

Процес колонізації Латинської Америки – це історична подія, яка мала глибокі та довгострокові комплексні наслідки. Католицька церква давала поштовх до колонізації все більшої кількості територій у регіоні, виходячи, передусім, із своїх власних тогочасних інтересів найбільшого феодала та землевласника Європи під прикриттям постулату «розповсюдження істинної віри».

Вагомим фактором в процесі колонізації Латинської Америки було становище католицької церкви, що вже доволі тривалий час мусила боротись із світськими монархами те, аби її слово було останнім в геополітичному житті Європи. Прагнення поновити свій авторитет сприяло певним релігійним переосмисленням дійсності. Після завершення першого етапу завоювання територій латиноамериканського регіону, подальші дії іспанської корони були націлені на збагачення та стабільність королівської казни, і окатоличування індіанців мало при цьому суто прагматичну мету.

Досліджуючи розвиток індіанців в умовах відсутності цивілізації рівня тогочасної Європи, можна побачити поступове наростання напруженості між корінним населенням та білими прибульцями, але в той же час доколумбова культура тубільців трансформувалась та вилилась в окрему, нову гілку католицької релігії, поєднуючи вже існуючі та принесенні особливості. На кінець XV – початок XVI сторіччя індіанці не були об'єднаною силою, кожне плем'я мало свої інтереси та сфери впливу, тому ми бачимо наявність лише фактично трьох могутніх держав та постійних конфліктів і громадянських війн на теренах Центральної та Південної Америки. Як наслідок привнесення західноєвропейської культури, в індіанській общині почався процес повільного прийняття насаджуваних культів та вірувань. Хоч цей процес був не дуже швидким та більшою мірою жорстоким, проте він започаткував розвиток абсолютно нової традиційної сфери в житті мешканців Латинської Америки.

Зокрема слід зазначити і зворотній імпульс, що дали католицькій церкві народи відкритих земель. Саме існування незазначених в Біблії народів змусило католицьку церкву пережити новий розкол, адже були ті, хто намагався відстояти природне право індіанців бути людьми, в той час як інші усіма силами намагались позбавити індіанців жодного права зватись людьми. Таким чином, ми бачимо перехід до нового періоду розвитку в історії церкви та релігійної думки Західної Європи внаслідок вже першого етапу Великих географічних відкриттів.

Саме вплив та роль релігійного аспекту у масштабній колонізації невеликою спільнотою європейців великих територій на інших континентах показує нам, що завжди є той чинник, що може стати фактором як добровільного, так і примусового об'єднання зовсім різних народів, традицій та формацій.

Література:

1. Religion in Latin America (Report) // URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2014/11/13/religion-in-latin-america/>
2. Juan Lopez de Palacios Rubios. "Requirimiento, 1513". Indiana University. Archived from the original on June 17, 2019. // URL: www.indiana.edu
3. Testamento de la Señora Reina Católica Doña Isabel, hecho en la villa de Medina del Campo, a doce de octubre del año 1504. // URL: <https://docelinajes.es/2015/09/fragmento-del-testamento-de-la-senora-reina-catolica-dona-isabel-hecho-en-la-villa-de-medina-del-campo-a-doce-de-octubre-del-ano-1504/>
4. Pope Paul III - 1537: Sublimis Deus. On the Enslavement and Evangelization of Indians // URL: <https://www.papalencyclicals.net/paul03/p3subli.htm>
5. Cortés, Hernán, Cartas de relación; nota preliminar de Manuel Alcalá, México, Porrúa, 1970 [16ª reimpresión, 1992]. // URL: <https://www.noticonquista.unam.mx/amoxtli/1321/1318>
6. Sánchez Galera, Juan y José María (2012). Vamos a Contar Mentiras. Edaf.* Aram, Bethany (2007). Leyenda negra y leyendas doradas en la conquista de América: Pedrarias y Balboa. Marcial Pons, Ediciones de Historia. – 288 p.
7. EL “LIBRO DE LAS PROFECÍAS” (1504) DE CRISTÓBAL COLÓN: LA BIBLIA Y EL DESCUBRIMIENTO DE AMÉRICA¹ JUAN LUIS DE LEÓN AZCÁRATE - Facultad de Teología. Universidad de Deusto 2006. - 47 pp. // URL: <https://summa.upsa.es/details.vm?q=id:0000029385>
8. Регіонознавство: Азія, Африка й Латинська Америка: навч. посіб. / Головченко Володимир; Дип. акад. України при М-ві закордон. справ України. - К. : Дип. акад. при МЗС України, 2013. - 343 с.
9. Peteira E., Rodriques G. Pina // Portugal : diccionario historico, chorographico, heraldico, biographico, bibliographico, numismatico e artistico. / Peteira, Esteves & Rodriques, Guilherme. — Lisboa : 1064 pp.
10. Фернандес де Наваррете, Еуастакіо (1850). Життя відомого поета Гарсіласо де ла Вега в Збірці неопублікованих документів з історії Іспанії, том. XVI, Мадрид // URL: <https://archive.org/details/coleccindedocu16madruoft/page/n9/mode/2up>
11. Francesca Cantù. La Conquista spirituale. Frontiere della modernità, 2007. 448 p.
12. Juan Luis de León Azcárate. El "Libro de las Profecías" (1504) de Cristóbal Colón. 2006. 77 p.
13. Henry Kamen (2020). La invención de España. Leyendas e ilusiones que han construido la realidad española. Barcelona, Editorial Planeta, 518 págs.
14. de Landa Calderón, Fray Diego (2007). Relación de las cosas de Yucatán. México D.F.: Monclém Ediciones // URL:

<https://ia801306.us.archive.org/17/items/relationdeschose00land/relationdeschose001and.pdf>

Abstract. *The article highlights the thesis that on the example of the conquest of the peoples of pre-Columbian Latin America by Europeans, it is possible to trace the positive and negative factors of colonial policy, as well as to demonstrate that the excessive influence of the religious factor can simultaneously serve as both a constructive and a destructive driver of certain socio-cultural changes, if religion becomes a weapon in the hands of political power, and not a harmonious part of the national culture. The largest states where the Catholic religion prevails today are precisely those states of the Latin American region that were once colonized by such European strongholds of the Catholic Church as Spain and Portugal, which allows us to speak of a rather unique cultural and traditional local conservatism.*

Keywords: *pre-Columbian Latin America, Catholic Church, colonialists, Spain, Portugal*

Стаття відправлена: 2024 р.
© Карташов М.О., Сапицька О.М.

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DIGITAL HISTORICAL INTERACTIVE PROJECTS

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИФРОВИХ ІСТОРИЧНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ПРОЄКТАХ

Skakun D.O. / Скакун Д.О.

m.s./ студент магістратури

Sapytska O.M. / Сапицька О.М.

s.h.s., as. prof. / к.і.н., доц.

ORCID: 0000-0001-9197-9952

V.Dahl East Ukrainian National University,

Kyiv, Ioanna Pavla II St., 17, 01042

Східноукраїнський національний університет ім.В.Даля,

м.Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042

Анотація. В роботі висвітлені процеси інтеграції штучного інтелекту в історичні дослідження за рахунок синтезу методів історичної науки, інформаційних технологій та цифрової гуманітаристики. Визначено, що технології ШІ кардинально змінюють методи дослідження, уможливаючи аналіз великих обсягів даних, розпізнавання та транскрипції рукописних документів, аналіз візуальних джерел та створення інтерактивного освітнього середовища. Це дослідження є особливо актуальним у контексті глобальної цифровізації та зростання ролі ШІ в академічних дослідженнях і культурі збереження історичної спадщини. Пропонується цілісний підхід до аналізу трансформації історичної науки в умовах цифровізації, включаючи інституційні, нормативно-правові та етичні виміри цього процесу.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрові історичні проєкти, інтерактивні технології, цифрова гуманітаристика

Вступ.

Актуальність вивчення аспектів використання штучного інтелекту в цифрових історичних інтерактивних проєктах зумовлена стрімким розвитком технологій штучного інтелекту (далі - ШІ) та їх зростаючим впливом на історичні дослідження. В умовах глобальної цифровізації, інтеграція ШІ відкриває безпрецедентні можливості для аналізу, збереження та презентації історичної спадщини. Сучасні системи ШІ здатні обробляти величезні масиви історичних даних, розпізнавати та транскрибувати рукописні документи, аналізувати візуальні джерела та створювати інтерактивні освітні середовища. Водночас, впровадження ШІ породжує низку методологічних, етичних та технічних викликів, які потребують ґрунтовного наукового осмислення.

У контексті цифрової трансформації гуманітарних наук питання застосування ШІ в історичних дослідженнях набуває особливої актуальності. Ця трансформація вимагає переосмислення традиційних методів роботи з історичними джерелами та даними. Важливо розуміти, що інтеграція ШІ - це не просто технічне питання автоматизації певних процесів, а комплексний виклик, який вимагає глибокого розуміння як технологічних можливостей та обмежень ШІ, так і специфіки історичної науки.

Дослідження використання штучного інтелекту в цифрових історичних проєктах формує відносно нове та динамічне міждисциплінарне поле, що охоплює як теоретико-методологічні, так і практичні аспекти впровадження сучасних технологій у історичну науку. Аналіз наукової літератури дозволяє

виокремити декілька ключових дослідницьких напрямків та простежити їх еволюцію.

Основоположні теоретичні засади штучного інтелекту були закладені у фундаментальних працях піонерів галузі середини ХХ століття. Революційна стаття А. Тюрінга "Обчислювальні машини та інтелект" [1] не лише запропонувала концептуальне бачення можливостей машинного інтелекту, але й окреслила методологічні підходи до оцінки "розумності" комп'ютерних систем через відомий "тест Тюрінга". Тюрінг також передбачив можливість створення систем, що навчаються, що стало одним із ключових напрямків розвитку сучасного ШІ. Фундаментальний внесок у становлення теоретичних основ обробки інформації зробив К. Шеннон. У своїй праці "Математична теорія зв'язку" [2] він розробив математичний апарат для аналізу та передачі інформації, що згодом став базисом для створення алгоритмів машинного навчання. Запропоновані Шенноном концепції інформаційної ентропії та кодування даних заклали основу для розвитку сучасних методів цифрової обробки текстів та зображень.

Специфіку застосування ШІ в історичних дослідженнях ґрунтовно аналізують представники цифрової гуманітаристики. Д. Коен та Р. Розенцвейг у фундаментальній праці "Цифрова історія" [3] не лише розглядають технічні аспекти використання цифрових інструментів, але й пропонують методологічні принципи їх інтеграції в історичні дослідження. Автори особливу увагу приділяють проблемам збереження та інтерпретації цифрових джерел, наголошуючи на необхідності розробки нових підходів до історичної критики в цифрову епоху.

Європейський Союз по праву вважається світовим лідером у створенні нормативно-правової бази для регулювання штучного інтелекту. Центральне місце в цій системі посідає "Закон про штучний інтелект" (AI Act), прийнятий Європейським Парламентом 13 березня 2024 року [4]. Цей новаторський документ встановлює перший у світі всеохоплюючий правовий фреймворк для розвитку та впровадження технологій ШІ.

Регулювання штучного інтелекту у США має більш фрагментарний характер порівняно з ЄС і здійснюється через поєднання федеральних указів, законів та законодавчих актів окремих штатів. Ключовим документом є "Виконавчий указ про безпечний розвиток штучного інтелекту" від 30 жовтня 2023 року [5].

Правове регулювання штучного інтелекту в Україні динамічно розвивається у відповідь на стрімкий технологічний прогрес та глобальну цифровізацію. Україна, будучи державою, що прагне до європейської інтеграції та інноваційного розвитку, активно формує власну нормативно-правову базу для ефективного регулювання розробки, впровадження та використання систем ШІ. Фундаментом правового регулювання штучного інтелекту в Україні є Концепція розвитку штучного інтелекту, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р [6]. Ця Концепція слугує дороговказом для розвитку технологій штучного інтелекту в Україні до 2030 року, визначаючи стратегічні напрями, принципи та пріоритетні сфери їх застосування. Документ

також окреслює механізми державної підтримки та стимулювання розвитку штучного інтелекту, закладаючи міцний фундамент для подальшого розгортання цих перспективних технологій. Також, в Україні у сфері правового регулювання передбачається розроблення законопроектів щодо регулювання відносин у сфері штучного інтелекту, включаючи питання відповідальності за шкоду, заподіяну системами штучного інтелекту.

Методологічну основу нашого дослідження складає міждисциплінарний підхід, який інтегрує методи історичної науки, інформаційних технологій та цифрової гуманітаристики. Це дозволяє всебічно проаналізувати технологічні, методологічні та соціокультурні аспекти інтеграції штучного інтелекту в історичні дослідження.

Основний текст.

Розвиток штучного інтелекту являє собою захоплюючу сагу технологічної еволюції, яка розгорталася протягом десятиліть - від перших теоретичних концепцій мислячих машин до створення потужних систем, здатних аналізувати, інтерпретувати та візуалізувати історичне минуле. Подібно до того, як промислова революція колись трансформувала матеріальне виробництво, штучний інтелект сьогодні докорінно змінює методологію історичних досліджень та способи взаємодії з культурною спадщиною. Кожен етап цього захоплюючого шляху - від ранніх експериментів з алгоритмічним мисленням до сучасних нейронних мереж - відкривав нові горизонти для розуміння та презентації історії. У контексті цифрових історичних проєктів ця еволюція набуває особливого значення, оскільки вона дозволяє не просто зберігати історичні дані, але й створювати інтерактивні середовища для глибокого занурення в минуле, де технології штучного інтелекту виступають як міст між сучасністю та історичними епохами, роблячи минуле більш доступним, зрозумілим та відчутним для кожного дослідника та зацікавленого користувача.

Інституціоналізація використання штучного інтелекту в історичних проєктах є фундаментальним процесом глибокої трансформації всієї системи історичних досліджень та збереження культурної спадщини. За визначенням соціологів Пітера Бергера і Томаса Лукмана [7], інституціоналізація являє собою процес, через який певні соціальні практики стають настільки звичними та загальноприйнятими, що сприймаються як об'єктивна реальність, закріплюються в формальних структурах та передаються наступним поколінням як встановлені способи діяльності. Цей складний та багатовимірний феномен охоплює формування цілісної екосистеми організаційних структур, розробку комплексних стандартів та створення ефективних механізмів співпраці між різними установами та спеціалістами. Подібно до того, як поява писемності докорінно змінила способи збереження та передачі знань між поколіннями, впровадження ІІІ докорінно змінює методологію історичних досліджень та принципи роботи з культурною спадщиною.

Процес інституціоналізації розгортається одночасно на декількох взаємопов'язаних рівнях, створюючи складну мережу взаємодій та трансформацій. На базовому рівні відбувається глибока модернізація традиційних установ культурної пам'яті – музеїв, архівів, бібліотек – які

адаптують свої структури та методології до вимог цифрової епохи. Паралельно з цим формується новий пласт спеціалізованих організацій, створених спеціально для розробки та впровадження інноваційних технологій у сферу історичних досліджень. На найвищому рівні вибудовується система міжнародних мереж співпраці, які забезпечують обмін досвідом, стандартизацію процесів та координацію зусиль у глобальному масштабі.

Важливим аспектом інституціоналізації є створення нових типів установ, спеціально орієнтованих на розробку та впровадження цифрових технологій в історичні дослідження. Roy Rosenzweig Center for History and New Media при Університеті Джорджа Мейсона став першовідкривачем у цій галузі, розробивши такі важливі інструменти як Zotero та Omeka [8]. Центр також експериментує з машинним навчанням для аналізу історичних текстів та готує нове покоління цифрових істориків. Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities (DARIAH) представляє собою загальноєвропейську мережу, яка підтримує цифрові дослідження в гуманітарних науках [9]. DARIAH створює інфраструктуру для співпраці між дослідниками, розробляє технічні стандарти та методологічні рекомендації щодо використання ІІ в історичних дослідженнях. Спеціалізовані центри цифрових інновацій (European Digital Innovation Hubs, EDIH) при Європейській комісії відіграють ключову роль у цифровій трансформації культурної спадщини [10].

Ці хаби функціонують як універсальні центри, що надають технологічну експертизу, можливості тестування інновацій, навчання та пошуку фінансування для проєктів у сфері діджиталізації. Їхня особливість полягає у створенні екосистеми, де академічні установи, музеї, архіви та технологічні компанії можуть спільно розробляти та впроваджувати інноваційні рішення. Такий підхід дозволяє ефективно поєднувати глибоку експертизу істориків та архівістів із передовими технологічними розробками у сфері штучного інтелекту, машинного навчання та обробки даних. Ефективність цього підходу вже доведена численними проєктами з оцифрування та забезпечення доступу до культурних артефактів.

Теоретичний фундамент інтеграції ІІ в історичні дослідження ґрунтується на ідеї, що цифрові методи та інструменти не замінюють, а розширюють можливості традиційної історичної науки. В основі історичного мислення лежить набір базових дослідницьких практик або "наукових примітивів" – відбір джерел, їх синтез, контекстуалізація, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. ІІ дозволяє посилити ці практики через автоматизацію рутинних операцій та відкриття нових перспектив аналізу історичних даних [11].

Одним з найпотужніших практичних інструментів інтеграції ІІ в історичні дослідження є системи обробки природної мови (Natural Language Processing, NLP). Вони дозволяють автоматизувати роботу з текстовими історичними джерелами - розпізнавати та транскрибувати документи, проводити їх глибокий семантичний аналіз, виявляти приховані зв'язки між джерелами, здійснювати автоматичну класифікацію та категоризацію текстів. Водночас, обробка людської мови залишається одним з найскладніших завдань для ІІ. Значення слів залежить від контексту, а наявність неоднозначних слів додає ще один

рівень складності. Аналіз таких типів речень є серйозним викликом для комп'ютерів [12].

Інше завдання - виявити в тексті згадки про конкретні історичні сутності: людей, місця, події, дати. Це називається "розпізнаванням іменованих сутностей" (Named-entity recognition, NER). Уявіть, що ви читаєте історичний документ і підкреслюєте різними кольорами імена, назви міст, роки. Приблизно так само діє система NER, тільки робить це автоматично і для величезних масивів текстів. Сучасні NER-моделі, як-от BERT, здатні дуже точно виділяти та класифікувати іменовані сутності навіть у складних текстах з "нестандартною" мовою.

Але що робити з цими виділеними сутностями? Один з варіантів – створити на їх основі структуровану базу даних або каталог. Наприклад, система може автоматично "витягти" з текстів усі згадки про історичних осіб, впорядкувати їх за іменами, датами життя, ключовими подіями. Або скласти "мапу" географічних назв з прив'язкою до координат. Це значно полегшує навігацію та пошук інформації в історичних джерелах. Та найцікавіше починається, коли ми переходимо до аналізу змісту та смислів тексту - тобто до семантичного аналізу. Одним з потужних інструментів тут є тематичне моделювання. Це метод, який дозволяє "побачити" приховану структуру тем у великій колекції документів. Уявімо, що у вас є тисячі історичних газетних статей. Читати їх усі - довго і складно. А от "навчити" комп'ютер розпізнавати теми, які там обговорюються (політика, економіка, культура тощо) і прослідкувати, як вони змінювалися з часом, - цілком реально. Найпопулярніший алгоритм для цього - латентне розміщення Діріхле (LDA) [13].

Ще глибше "зануритись" у сенси дозволяють моделі-трансформери на кшталт GPT та BERT. Ці "інтелектуальні читачі" спочатку "навчаються" розуміти мову на величезних обсягах текстів. А потім їх можна "натренувати" на історичних джерелах, щоб вони могли розпізнавати контекст, зв'язки, натяки, характерні для мови тієї чи іншої епохи. З такими навичками ці моделі стають неоціненними помічниками історика в аналізі джерел.

Окремий пласт сенсів - це емоції та оцінки, які автори вкладали у свої тексти. Виявити їх допомагає аналіз тональності. Це як "вловити настрій" документа - позитивний, негативний, нейтральний. Сучасні NLP-системи вміють це робити навіть для текстів далекого минулого, враховуючи особливості мови та культурного контексту епохи. Цікаво простежити, наприклад, як змінювалося ставлення суспільства до якоїсь історичної події крізь призму різних джерел.

Усі ці методи вже активно застосовуються в реальних історичних проєктах. Наприклад, Venice Time Machine - це "машина часу", яка "оживляє" середньовічні венеціанські архіви. Тут і розпізнавання рукописів, і виділення історичних сутностей, і реконструкція соціальних зв'язків на основі семантичного аналізу [14].

Продовжимо на темі комп'ютерного зору - галузі штучного інтелекту, яка досягла приголомшливих успіхів у роботі з візуальними історичними джерелами. Уявіть собі старовинну фотографію, пошкоджену плямами, подряпинами, тріщинами. Але сучасні алгоритми, засновані на

згорткових нейронних мережах (CNN) [15] та генеративних змагальних мережах (GAN) [16], здатні буквально творити дива - заповнювати відсутні фрагменти, прибирати дефекти, відновлювати первісні кольори.

Та комп'ютерний зір - це не лише про реставрацію та колоризацію. Це потужний інструмент для систематизації та дослідження величезних візуальних архівів. Уявіть, що вам потрібно розібрати тисячі старовинних фотографій - визначити, що на них зображено, хто ці люди, де і коли зроблено знімки. Вручну це зайняло б роки, а то й десятиліття. Але алгоритми розпізнавання образів та класифікації можуть впоратися з цим завданням за лічені години. Вони не просто розкладають фото по теках, а й виявляють зв'язки між ними, групують за певними ознаками, створюють своєрідну "мапу" візуальної історії.

Іншою революційною технологією, яка змінює обличчя історичної науки, є аналіз великих даних та машинне навчання. Історики завжди мали справу з величезними масивами інформації - архівними документами, статистикою, щоденниками, газетами. Але традиційні методи дозволяли обробляти лише невеликі фрагменти даних. Тепер же, завдяки потужним алгоритмам глибинного навчання та кластеризації, ми можемо аналізувати історичні джерела в небачених раніше масштабах.

Особливо вражають перспективи застосування предиктивних моделей у вивченні історії [17]. Ці системи, навчені на величезних масивах даних, можуть не просто розпізнавати закономірності в минулому, а й будувати обґрунтовані припущення про альтернативні сценарії розвитку подій. Звісно, йдеться не про якісь фантастичні "прогнози минулого", а про більш глибоке розуміння логіки історичних процесів. Адже кожна подія - це результат складної взаємодії безлічі факторів, і змінивши деякі вихідні умови, ми можемо змоделювати, як би розвивалася ситуація за інших обставин. Це відкриває неймовірні перспективи для дослідження "можливих історій", для аналізу тих розвилок і поворотних моментів, які визначали хід людства.

Але важливо розуміти, що технології штучного інтелекту - це не чарівна паличка, яка миттєво вирішує всі проблеми історичної науки. Це потужний інструмент, який вимагає вмілого і відповідального використання. Адже ключовою проблемою залишається так звана "чорна скринька" - складність або навіть неможливість зрозуміти, як саме алгоритм дійшов до того чи іншого висновку [18]. І якщо в прикладних сферах це може бути прийнятним, то в історичній науці, де верифікованість та прозорість доказової бази є наріжним каменем, така непрозорість викликає серйозні методологічні питання. Тому впровадження ШІ в історичні дослідження вимагає розробки надійних протоколів верифікації, створення системи, яка дозволить відстежувати і перевіряти логіку алгоритмів. Для подолання цієї проблеми розробляються різні підходи. Один з найперспективніших - створення систем "пояснюваного штучного інтелекту" (explainable AI) [19]. Такі системи проєктуються таким чином, щоб не просто надавати результати, але й пояснювати процес їх отримання.

Разом з тим, штучний інтелект відкрив нові горизонти для історичних інтерактивних проєктів, дозволяючи створювати персоналізований та

захоплюючий досвід занурення в минуле. Ця технологія трансформує способи взаємодії користувачів з історичним контентом, надаючи музеям, освітнім платформам та культурним установам можливість розробляти більш інформативні та цікаві експозиції.

Щоб краще зрозуміти, як ШІ підлаштовується під персональний досвід користувачів, можна навести конкретні проекти:

1. "Anne Frank House VR" - проект, розроблений Force Field VR та музеєм Анни Франк в Амстердамі. Система використовує алгоритми машинного навчання для аналізу поведінки відвідувача (як довго він затримується біля певних об'єктів, які питання ставить, якими аспектами історії цікавиться) і на основі цих даних модифікує маршрут віртуальної екскурсії та глибину подання інформації [20].

2. "HistoryAI" від HyperWrite - освітня платформа, яка починає з базового тестування знань студента, але постійно оновлює свою модель розуміння його інтересів та здібностей. Якщо студент виявляє особливий інтерес до певної теми (наприклад, економічної історії), система автоматично включає більше відповідного контексту навіть при вивченні інших подій [21].

Однак персоналізація контенту за допомогою ШІ також підіймає важливі етичні питання. Музеї та освітні установи мають забезпечувати баланс між адаптацією та збереженням історичної об'єктивності. Наприклад, Smithsonian Institution розробила спеціальні етичні рекомендації для використання ШІ в своїх цифрових проєктах, які гарантують, що персоналізація не призводить до викривлення історичних фактів [22].

Тут не менш важливими є й етичні аспекти - адже ми маємо справу не просто з байтами даних, а з реальними людськими долями, зафіксованими в історичних джерелах. Питання приватності, конфіденційності, запобігання маніпуляціям - все це має бути в центрі уваги при впровадженні ШІ в історичну науку.

Наступним викликом є забезпечення об'єктивності та неупередженості при аналізі історичних подій штучним інтелектом. Він торкається фундаментальних питань історичної науки та етики використання технологій. Штучний інтелект, як і будь-яка технологія машинного навчання, значною мірою залежить від даних, на яких він навчається. Історичні джерела, які використовуються для навчання ШІ, часто відображають домінуючі погляди та наративи свого часу.

Наприклад, колоніальні документи зазвичай написані з перспективи колонізаторів, а не колонізованих народів, що створює однобічне висвітлення історичних подій. Проблема стає ще складнішою, коли мова йде про інтерпретацію чутливих історичних тем, таких як Голодомор чи Голокост. Історичні документи цього періоду можуть містити радянську чи антисемітську пропаганду, псевдонаукові расові теорії та інші форми дискримінації. Якщо ШІ не буде спеціально навчений розпізнавати та критично оцінювати такі упередження, він може почати відтворювати ці шкідливі наративи у своїх аналізах.

Тобто серйозною проблемою є репрезентативність джерел в цілому. Історичні документи, які дійшли до нас, часто представляють погляди та досвід певних соціальних груп - зазвичай освічених, заможних привладних людей і,

переважно, чоловіків. Голоси інших соціальних груп - жінок, меншин, бідних верств населення – часто відсутні в історичних джерелах або представлені через призму домінуючих груп. ШІ, навчений на таких обмежених даних, може продовжувати цю історичну несправедливість, створюючи неповну або викривлену картину минулого.

Ще однією серйозною проблемою є збереження автентичності історичних матеріалів при їх цифровізації та обробці ШІ. Це питання стосується не лише технічних аспектів, але й збереження історичної спадщини для майбутніх поколінь. У процесі оцифрування історичних документів виникає ряд технічних викликів. Наприклад, навіть найсучасніше обладнання для сканування та фотографування може не вловити всі нюанси текстури старовинного матеріалу, який часто несе важливу історичну інформацію. За текстурою паперу, наприклад, можна визначити місце і час його виготовлення, що може бути критично важливим для датування документа. Крім того, різні види чорнила по-різному відображаються при скануванні, що може призвести до втрати важливих деталей або навіть зробити частину тексту нечитабельною.

Ця стандартизація тексту ШІ заслуговує окремої уваги, оскільки алгоритми, розроблені для роботи з сучасними текстами, часто не враховують специфіку історичних матеріалів. Сучасні системи машинного навчання зазвичай налаштовані на виявлення та виправлення того, що вони розпізнають як помилки або відхилення від стандартної мови. Однак у контексті історичних документів те, що алгоритм сприймає як "помилку", може бути важливою лінгвістичною або історичною особливістю, яка несе в собі цінну інформацію про період створення документа, його автора або культурний контекст. Особливо проблематичним є те, що алгоритми можуть автоматично "виправляти" архаїчні форми слів, діалектизми або регіональні варіанти написання, які мають велике значення для розуміння історичного розвитку мови та культури того чи іншого суспільства.

За півстоліття ШІ пройшов шлях від примітивних "іграшок" до надскладних систем, які кардинально змінюють методи та масштаби історичного пізнання. І цей поступ лише прискорюється. Тож чого можна очікувати від ШІ в майбутніх історичних дослідженнях? На нашу думку, головний тренд - це подальше "зрощування" цифрових і гуманітарних підходів. З одного боку, ШІ ставатиме дедалі "розумнішим" і "тонкочуттєвішим" - здатним розуміти контекст, виявляти приховані сенси, генерувати правдоподібні гіпотези. Тобто машина дедалі більше наблизатиметься до людини в мистецтві інтерпретації - осерді історичного ремесла. З іншого боку, самі історики поступово "цифровізуються": опановують нові методи й інструменти, навчаються мислити в категоріях даних та алгоритмів. Замість того, щоб протиставляти "науки про дух" і "науки про число", вони творчо поєднують їх, збагачуючи одне одного. Скажімо, застосовують статистичні методи для верифікації якісних гіпотез або використовують результати алгоритмічного аналізу як відправну точку для поглибленої інтерпретації.

Зрештою, йдеться про зміну самої природи історичного знання. В епоху "великих даних" і потужного ШІ воно стає більш відкритим, динамічним, інтерактивним, мультимодальним. Дослідник працює не наодинці у відрізаному

від світу архіві, а в постійному діалозі з колегами, комп'ютерними системами, широким загалом. Він експериментує з цифровими моделями, шукає несподівані зв'язки, ділиться результатами в режимі реального часу. Водночас - і це дуже важливо - ШІ не підміняє і ніколи не підмінить людину в історичних дослідженнях. Бо історія - це не просто набір фактів, а й мистецтво оповіді, пошук смислів, гра уяви.

Історія як наука завжди балансувала між об'єктивним аналізом фактів та їх суб'єктивною інтерпретацією. Історик не просто збирає та систематизує дані – він намагається зрозуміти мотиви людей минулого, контекст їхніх рішень, складні переплетіння причин та наслідків історичних подій. У цьому процесі важливу роль відіграє те, що можна назвати "історичною емпатією" - здатність розуміти минуле не лише через факти, але й через людський досвід.

Тому місія історика в цифрову добу, на нашу думку, - не боятися "розумних помічників", а вправно використовувати їх для реалізації власного творчого бачення. Ставити перед ШІ цікаві завдання, критично оцінювати отримані результати, перевіряти їх джерелами.

Висновки.

Інтеграція штучного інтелекту в сферу історичних досліджень знаменує собою фундаментальну трансформацію методології історичної науки в цифрову епоху. Сучасні технології ШІ, такі як машинне навчання, нейронні мережі та системи комп'ютерного зору, відкривають безпрецедентні можливості для аналізу, збереження та презентації історичної спадщини.

Застосування комп'ютерного зору, аналізу великих даних та інших технологій штучного інтелекту відкриває грандіозні перспективи для історичної науки, наприклад:

1. Реставрація та колоризація пошкоджених історичних зображень дозволяє побачити минуле в усій повноті барв, деталей та емоцій.
2. Автоматичне розпізнавання та класифікація візуальних джерел економить роки рутинної роботи та відкриває нові горизонти для досліджень.
3. Віртуальні реконструкції та інтерактивні моделі дозволяють "зануритися" в історичне середовище, відчути себе безпосереднім свідком подій.
4. Обробка текстових масивів за допомогою машинного навчання виявляє приховані закономірності, тренди та фактори історичних процесів.
5. Предиктивні моделі дозволяють досліджувати альтернативні сценарії розвитку подій, глибше розуміти механізми історії.
6. Інтеграція різних типів даних створює багатовимірну картину минулого, де кожне джерело доповнює і збагачує інші.

Водночас, ці технології ставлять перед істориками нові виклики - методологічні, етичні тощо. Необхідно розробляти надійні протоколи верифікації результатів, отриманих за допомогою ШІ. Треба знаходити баланс між захистом приватності та відкритістю даних. Слід розвивати міждисциплінарні навички та створювати простір для співпраці гуманітаріїв і технологів.

Але найголовніше - за всім цим не загубити людський вимір історії, не перетворити її на набір байтів та алгоритмів. Тому найкращий підхід - це не сліпе

захоплення технологіями, а розумний і критичний аналіз їх можливостей та обмежень. Майбутнє історичних досліджень – за синергією "цифри" та "нарративу", машинних розрахунків та людської інтуїції. ШІ може взяти на себе рутинну роботу, звільнивши час та ресурси істориків для творчого осмислення минулого. Він може вказати на раніше непомічені закономірності, поставити несподівані запитання, розширити горизонти нашого бачення. Але остаточну інтерпретацію, наповнення сухих даних живим сенсом - це має робити історик.

Література:

1. Turing A. M. Computing Machinery and Intelligence. *Mind*. 1950. Vol. 59, №236. p. 433–460. DOI:10.1093/mind/LIX.236.433.
2. Shannon C. E. A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal*. 1948. Vol. 27, № 3. p. 379–385. DOI:10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x.
3. Cohen D. J., Rosenzweig R. *Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2005. p. 328. URL: <http://chnm.gmu.edu/digitalhistory/>.
4. "Artificial Intelligence Act" / European Parliament. 2023. 108 p. URL:<https://artificialintelligenceact.eu>.
5. White House Executive Order on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence. 2023. URL:<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidentialactions/2023/10/30/executive-order-on-the-safe-secure-and-trustworthydevelopment-and-use-of-artificial-intelligence/>
6. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
7. Berger P., Luckmann T. "The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge", 1966, p. 72.
8. Roy Rosenzweig Center for History and New Media. URL: <https://rrchnm.org>.
9. Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities (DARIAH). URL:<https://www.dariah.eu>.
10. European Digital Innovation Hubs. European Commission. URL:<https://european-digital-innovation-hubs.ec.europa.eu/home>.
11. Robertson S., Mullen L. *Digital History and Argument*. White paper, Roy Rosenzweig Center for History and New Media. Fairfax, VA : George Mason University, 2017. 125 p. URL: <https://rrchnm.org/argument-white-paper/>.
12. Johri P., Khatri S. K., Al-Taani A. T., Sabharwal M., Suvanov S., Kumar A. Natural Language Processing: History, Evolution, Application, and Future Work. In: *Proceedings of 3rd International Conference on Computing Informatics and Networks. Lecture Notes in Networks and Systems*. Vol. 167. Singapore : Springer, 2021. p. 365–375. DOI:10.1007/978-981-15-9712-1_31.
13. Blei D. M., Ng A. Y., Jordan M. I. Latent dirichlet allocation. *Journal of Machine Learning Research*. 2003. Vol. 3. p. 993–1022. URL: <https://www.jmlr.org/papers/volume3/blei03a/blei03a.pdf>.
14. Venice Time Machine Project.

URL:<https://www.timemachine.eu/ltms/venice/>.

15. What are Convolutional Neural Networks (CNNs)?

URL:<https://dou.ua/forums/topic/48368/>.

16. What is a Generative Adversarial Network (GAN)?

URL:<https://www.unite.ai/uk/what-is-a-generative-adversarial-network-gan/>.

17. Predictive vs Generative AI: what's the difference?

URL:<https://careers.epam.ua/blog/generative-ai-vs-predictive-ai>.

18. The black box problem in AI. IBM.

URL:<https://www.ibm.com/think/topics/black-box-ai>.

19. "Explainable AI." IBM. URL: <https://www.ibm.com/topics/explainable-ai>

20. "Anne Frank House VR". URL: <https://www.annefrank.org/en/about-us/whatwe-do/publications/anne-frank-house-virtual-reality/>.

21. "HistoryAI" від HyperWrite. URL:

<https://www.hyperwriteai.com/aitools/history-ai>.

22. Dikow, R. B., DiPietro, C., Trizna, M. G., Bredenbeck Corp, H., Bursell, M. G., Ekwealor, J. T. B., White, A. E. Developing responsible AI practices at the Smithsonian Institution. Research Ideas and Outcomes, 9. 2023. <https://doi.org/10.3897/rio.9.e113334>

Abstract. *The paper highlights the processes of integrating artificial intelligence into historical research by synthesizing methods of historical science, information technology and digital humanities. It is determined that AI technologies are radically changing research methods, enabling the analysis of large volumes of data, recognition and transcription of handwritten documents, analysis of visual sources and creation of an interactive educational environment. This research is especially relevant in the context of global digitalization and the growing role of AI in academic research and the culture of preserving historical heritage. A holistic approach is proposed to the analysis of the transformation of historical science in the context of digitalization, including the institutional, regulatory and ethical dimensions of this process.*

Keywords: *artificial intelligence, digital history projects, interactive technologies, digital humanities*

Стаття відправлена: 2024 р.
© Скакун Д.О., Сапицька О.М.

УДК 930

**EXCAVATIONS OF MOUND 1 NEAR THE VLG. KOMYSHUVAKHA,
DONETSK REGION IN 2017****РОЗКОПКИ КУРГАНУ 1 БІЛЯ С. КОМИШУВАХА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2017
РОЦІ****Brovender Yu. M. / Бровендер Ю. М.***Dr. of Histor.sc., prof. / д.і.н., проф.*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>**Rusinov A. S. / Русінов А. С.***graduate student / аспірант.*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9752-2669>*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,**Kyiv, Ioann Pavel II, 17, 01042**Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,**Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042*

Анотація. Стаття присвячена результатам археологічних розкопок кургану 1 біля с. Комишуваха на території Краматорської міської ради Донецької області, проведених у 2017 році. Введено до наукового обігу матеріали поховань дніпро-донської бабинської культури перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи, покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської зрубних культур доби пізньої бронзи, а також поховання доби раннього модерну (козацького періоду).

Ключові слова: дніпро-донська бабинська культура, бережнівсько-маївська зрубна культура, покровсько-мосоловська зрубна культура, курган, поховання.

Вступ.

Донецький кряж давно привертав до себе увагу науковців та досить гарно досліджений геологами, але в археологічному відношенні він вивчений, нажаль, ще недостатньо. Особливо це стосується північної частини Донецької області. Тому розкопки курганів на півночі Донеччини є доволі значущими, а отримана завдяки аналізу джерел інформація – вельми актуальною.

До наукового обігу авторами вводяться матеріали розкопок кургану 1, отримані влітку 2017 року археологічною експедицією «Наукова спілка Донбасу» Державного підприємства «Охоронна археологічна служба України» ІА НАНУ під керівництвом д.і.н. Бровендера Ю.М.

Основний текст.

Камишуваська курганна група з двох насипів знаходилась на землях Краматорської міської ради Донецької області в 2 км на південний захід від с. Камишуваха та займала площину високого вододілу. Відстань між курганами складала 90 метрів. Висота курганів у групі від 0,2 м до 0,55 м, діаметр від 20 м до 36 м.

Насипи курганів перебували у сівозміні та постійно розорювалися.

Курган 1 знаходився у східній частині групи. Поверхня насипу інтенсивне розорювалася. На поверхні кургану знайдено два фрагмента кераміки доби раннього модерну. В плані він мав круглу форму. Його висота складала 0,55 м, діаметр 36 м.

Всього в кургані 1 виявлено шість поховань (одне поховання дніпро-

донської бабинської культури, одне покровсько-мосоловської зрубної культури, два поховання бережнівсько-маївської зрубної культури, одне доби раннього модерну (козацької доби) та одне невизначене), а також одна яма (жертвник ?) та скупчення каміння не визначеного призначення.

Основним і центральним у кургані було поховання дніпро-донської бабинської культури № 6. Саме над ним зроблений первинний насип круглої форми розмірами 11,4 x 13,2 м. Висота первинного насипу дорівнює 0,6 м. Поховання № 6 займало майже центральну частину первинного насипу (рисунок 1).

Надалі в південно-західний сектор цього насипу було впущено поховання покровсько-мосоловської зрубної культури (раннього періоду) №2 (рисунок 1).

Пізніше, біля південно-західної поли первинного насипу кургану було впущено поховання бережнівсько-маївської зрубної культури №1, а біля північно-східної поли цього насипу – поховання бережнівсько-маївської зрубної культури №3 (рисунок 1).

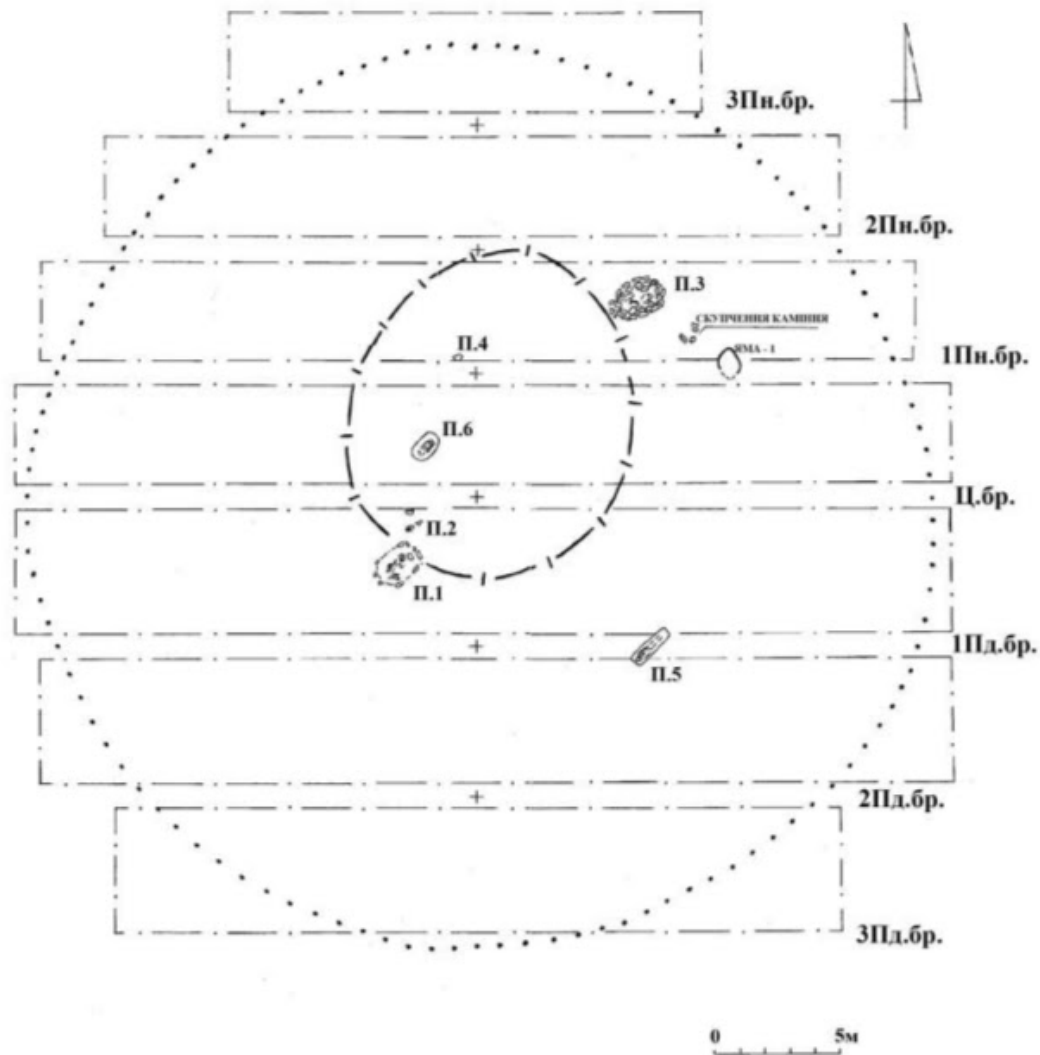

Рисунок 1. Комишуваха. Загальний план кургану 1.

Стратиграфічні дані, нажаль, не дають можливість спостерігати зв'язок

вторинного (у сучасному вигляді) насипу кургану з конкретним похованням (рисунок 2). Скоріш за все він пов'язаний з похованнями бережнівсько-маївської зрубної культури (№1 та №3).

Найбільш пізнім вважається поховання доби раннього модерну №5 (рисунок 1).

В стратиграфічному розрізі, складеному по північному профілю 1-ої північної бровки простежувались: материк з глибини 1,1 м, представлений глиною світло-коричневого кольору. Первинний насип складений із світло-сірого ґрунту. Діаметр цього насипу по профілю 10,6 м, висота 0,6 м (рисунок 1, 2). На рівні поверхні первинного насипу, пов'язаного з похованням №6 знаходилося невизначене в культурно-хронологічному відношенні поховання №4 (рисунок 1).

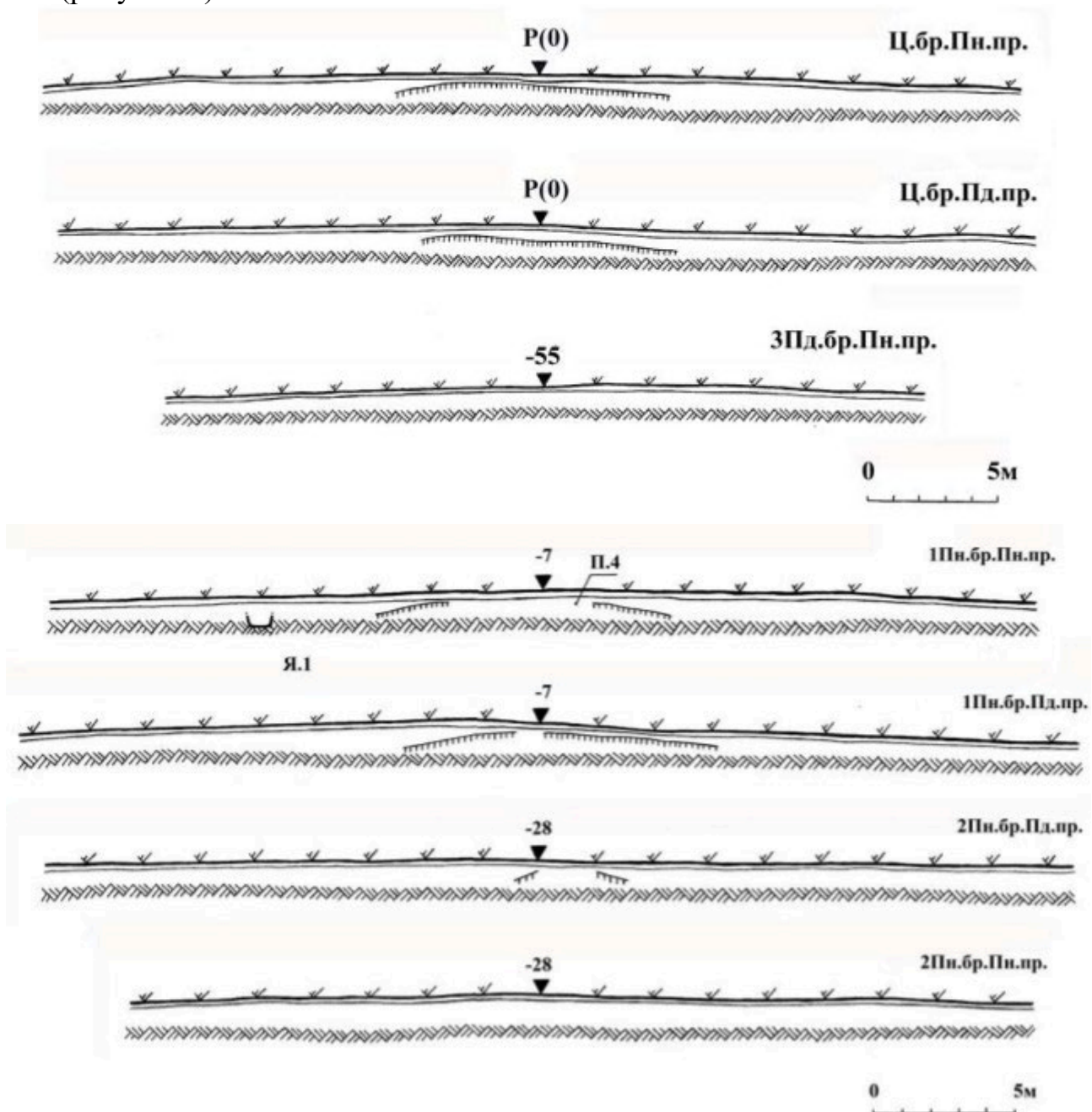

Рисунок 2. Комишухаха. Профілі бривок кургану 1.

За межами первинного насипу, у східній частині профілю виявлена яма № 1. Вторинний насип кургану складений із сірого гумусу.

Поховання 1 (бережнівсько-маївської зрубної культури) виявлено під кутом 280° на відстані 4 м від центра кургану на глибині 0,72 м. Під центром кургану (Ц) розуміється центр основного поховання (№6) (рисунок 1).

Поховання зроблено в насипу. Є підстави вважати, що поховальна споруда мала овальну форму, північно-східна та південно-західна частина якої була обкладена окремими шматками каміння. Яма мала розміри 1,8x1,13 м, була орієнтована по лінії ПнСх – ПдЗ. Каміння, що фіксувалося з глибини 0,58-0,69 м, представлено пісковиком, мало розміри від 12x8x5 см до 31x16x6 см (рисунок 3.1).

На дні ями у сильно скорченому положенні, на лівому боці, головою до північного сходу лежав скелет людини. У ліктях, тазостегновому суглобі та колінах кістки зігнуті під гострим кутом (рисунок 3.1).

Рисунок 3. Комишуваха. Курган 1. Поховання 1.

На дні ями в районі живота та черепа простежувалась пляма темно-коричневого кольору.

Біля черепа знаходився розвал глиняного горщика (рисунок 3.1) та кістки тварини (дрібної парнокопитної худоби ?).

У складі кам'яної обкладки ями, в північно-східній її частині, виявлено кам'яне знаряддя – молот (рисунок 3.1).

Інвентар:

1. Горщик ліпний керамічний. Має виражену шийку, опуклі боки. Днище без закраїни. Зовнішня поверхня посудини лощена, покрита червоне-охристим ангобом. Колір рівномірний. Діаметр вінця 19,5 см, діаметр шийки 18,2 см, діаметр боків 22 см, діаметр дна 8 см. Висота горщика 15 см (рисунок 3.2)..

2. Молот (товкач-розтиральник ?) виготовлений із кварциту Протилежні

сторони робочих поверхонь знаряддя ледь скошені. Одна сторона має сплющену поверхню для упору рукояті. Спинка знаряддя округлена. Розміри виробу: 16x9,5x9,8 см (рисунок 3.3).

Поховання 2 (покровсько-мосоловської зрубної культури) виявлено під кутом 285⁰ на відстані 2,6 м від Ц на глибині 0,54 м (рисунок 1).

Кістяк дуже поганої збереженості. Збереглися лише окремі кістки черепу, тазу та стегна, але вони дають можливість вважати, що кістяк лежав скорчено на лівому боці, головою орієнтований на північний захід. За спиною, ближче до тазостегнового суглобу був виявлений розвал глиняного горщика (рисунок 4.1).

Інвентар:

1. Ліпний глиняний горщик гострореберної форми. Він має високу шийку, виражене ребро, розташоване нижче середини висоти посудини. Днище без закраїни. Зовнішня поверхня посудини заглажена, внутрішня – має затерті сліди розчосів. Випал нерівномірний: від світло-коричневого до чорного. Орнамент представлений відбитками крупнозубчатого штамп у вигляді косих хрестів по шийці, а також гладким видавленим валиком по горловині та незімкнутим трикутником вершиною догори на боковині посудини вище ребра. Діаметр вінця 18 см, діаметр шийки 16,7 см, діаметр боків 18,5 см, діаметр дна 10 см. Висота горщика 11,5 см (рисунок 4.2).

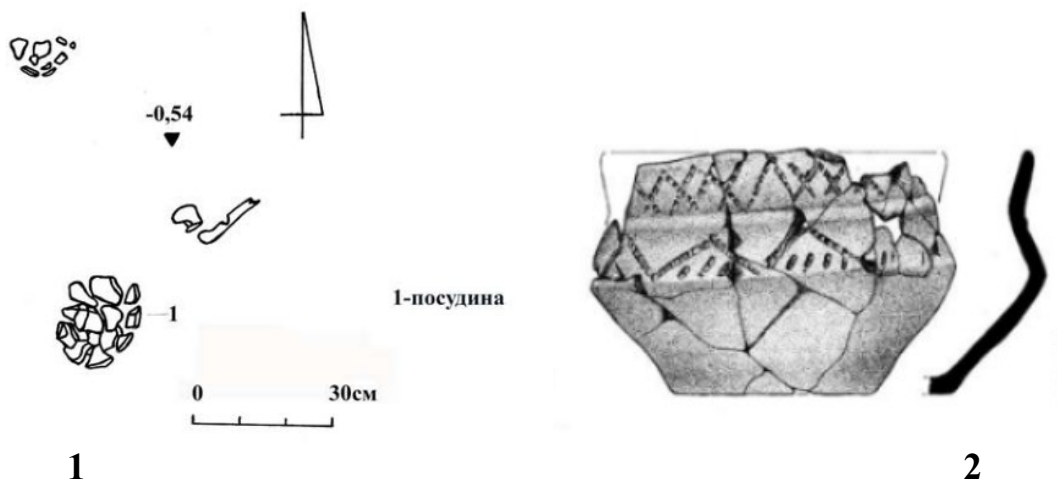

Рисунок 4. Комишоваха. Курган 1. Поховання 2.

Поховання 3 (бережнівсько-маївської зрубної культури) виявлено під кутом 143⁰, на відстані 9,3 м від Ц, на глибині 1,14 м (рисунок 1).

Поховальна споруда представлена кам'яною скринєю, складеною із вертикально поставлених плит пісковика, утворюючих конструкцію ближче до прямокутної. Споруда орієнтована по лінії ПнСх – ПдЗ. Її розміри 1,75 x 1,3 м. Висота плит, утворюючих скриню до 0,6 м.

На дні кам'яної скрині лежав скелет людини у скорченому стані, на лівому боці, головою орієнтований на північний схід. Перед обличчям знаходилася керамічна посудина, а також кістка тварини (рисунок 5.1).

Інвентар:

1. Ліпна глиняна горщикоподібна посудина має слабо виражену шийку,

ледь опуклі боки, днище із закраїною. Внутрішня поверхня посудини заглажена, але в деяких місцях простежуються грубуваті розчоси. Зовнішня поверхня має сліди дрібних розчосів. Випал нерівномірний: від світло-сірого до чорного. Орнамент представлений вдавленнями палички по боковині посудини в місці максимального її розширення. Діаметр вінця 18,5 см, діаметр шийки 18,3 см, діаметр боків 19,5 см, діаметр дна 10,5 см. Висота посудини 15,8 см (рисунок 5.2).

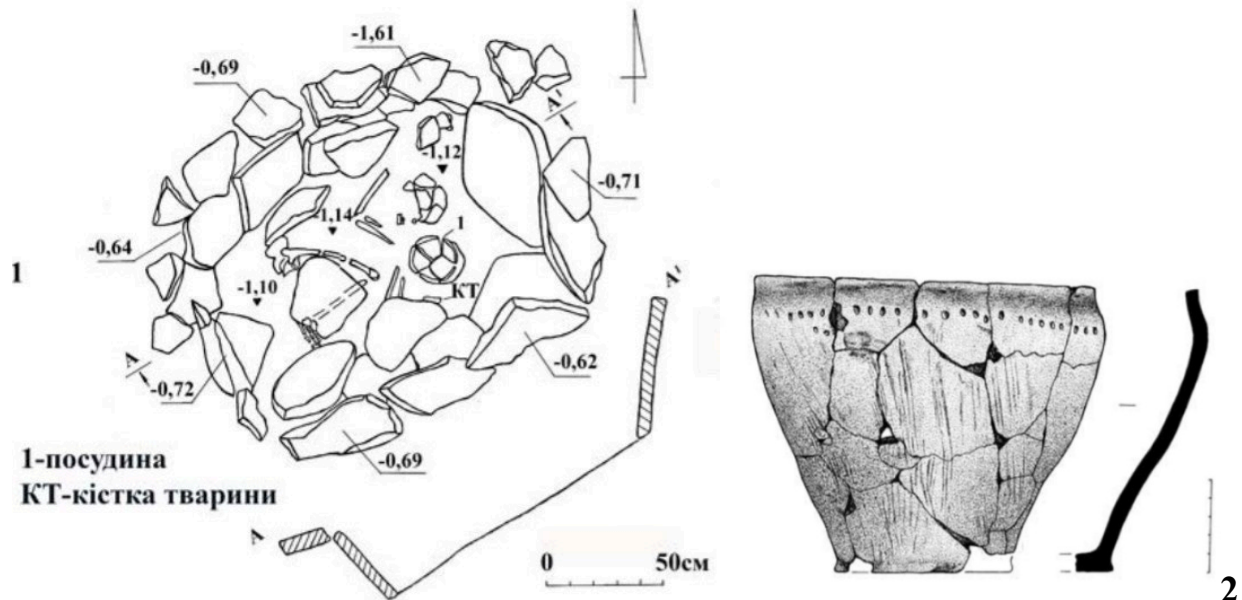

Рисунок 5. Комишуваха. Курган 1. Поховання 3.

Поховання 4 (дніпро-донської бабинської культури) виявлено під кутом 108° на відстані 3,7 м від Ц на глибині 0,53 м (рисунок 1).

Поховання представлено черепом людини, який лежав на дрібних уламках кісток скелета (рисунок б).

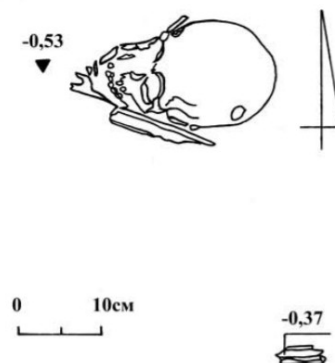

Рисунок 6. Комишуваха. Курган 1. Поховання 4.

Звертає увагу отвір на тим'яної кістки черепа в районі лівого соскоподібного відростка. Розміри отвору 3 x 4 см. Краї отвору заглажені.

Інвентар відсутній.

Поховання 5 (доби пізнього середньовіччя) виявлено під кутом 222° на відстані 11,8 м від Ц з глибини 0,44 м (рисунок 1).

Могильна яма, заглиблена в материк на 0,17 м, мала прямокутну форму, орієнтована по лінії ПдЗ – ПнСх. Стінки ями вертикальні. Її розміри 1,8 x 0,53 м.

Дно влаштоване на глибині 1,3 м.

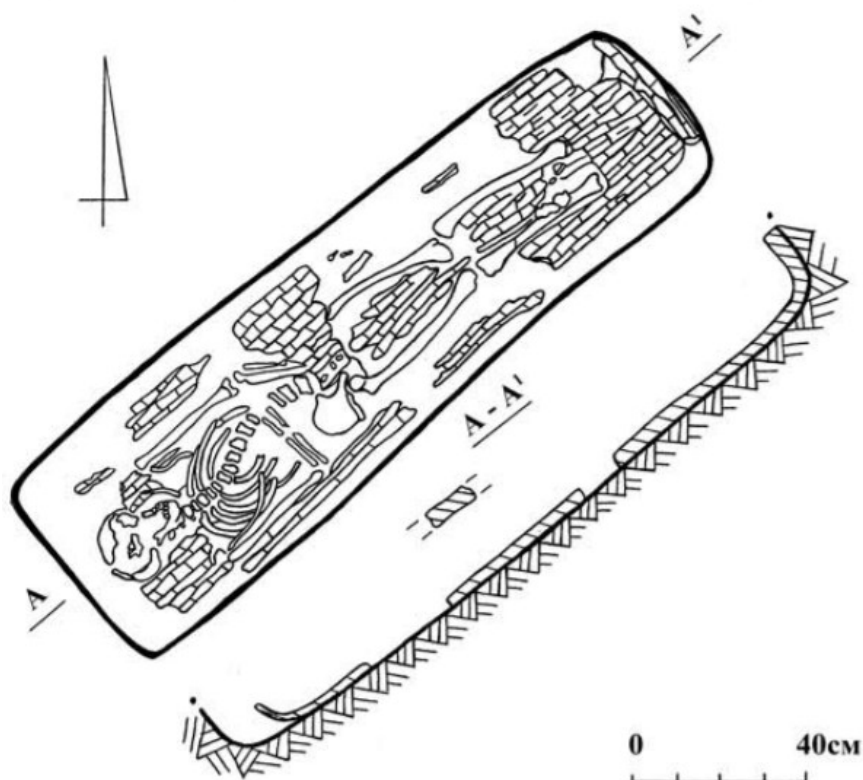

Рисунок 7. Комишуваха. Курган 1. Поховання 5.

Кістяк знаходився в дерев'яній домовині, виготовленої із дошок товщиною до 5 см, без використання металевих цвяхів. Розміри домовини: 1,65 x 0,45 м. Короб домовини перекривався дерев'яною кришкою.

У домовині лежав кістяк на спині у витягнутому положенні. Ліва рука ледь зігнута у лікті під тупим кутом, права рука зігнута у лікті під прямим кутом, кистями руки на животі. Інвентар відсутній (рисунок 7).

Поховання 6 (центральне, основне дніпро-донської бабинської культури) виявлено в центрі кургану з рівня материка (рисунок 1).

Поховання виконане у ямі підовальної форми, заглибленої у материк до 0,2 м. Яма орієнтована по лінії ПнСх – ПдЗ, мала розміри 1,2 x 0,82 м. До дна яма звужувалася.

На дні ями, на глибині 1,49 м, лежав пакунком розчленований кістяк людини, черепом орієнтований на північний схід. На тазових кістках, а також на деяких ділянках стегнових кісток простежувались сліди вохри. Інвентар відсутній.

Яма №1 (жертвник ?) виявлена під кутом 165° на відстані 12,2 м від Ц з глибини 0,8 м. Яма заглиблена у материк на 0,15 м. Стінки ями покаті, звужувались до дна. Дно влаштоване на глибині 1,05 м.

Яма мала підовальну форму, орієнтована по лінії ПнПнЗ – ПдПдСх. Її розміри по верхньому контуру (на рівні материка) – 1,2 x 0,8 м, по нижньому – 1,07 x 0,6 м (рисунок 9).

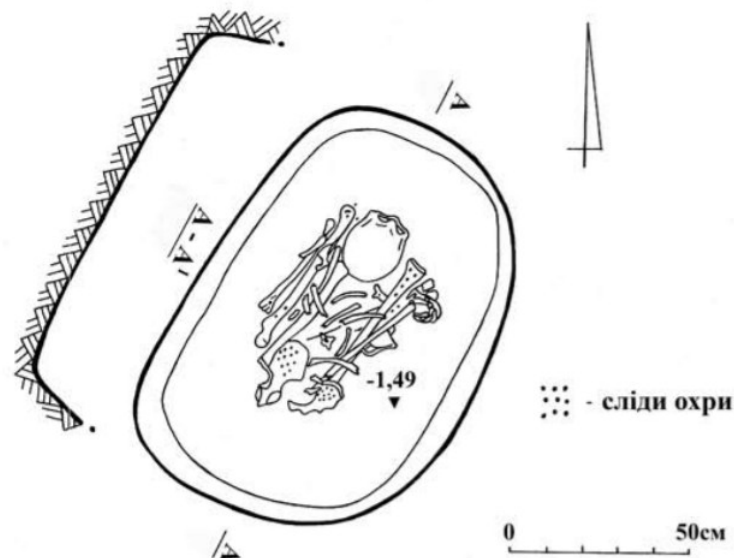

Рисунок 8. Комишоваха. Курган 1. Поховання 6.

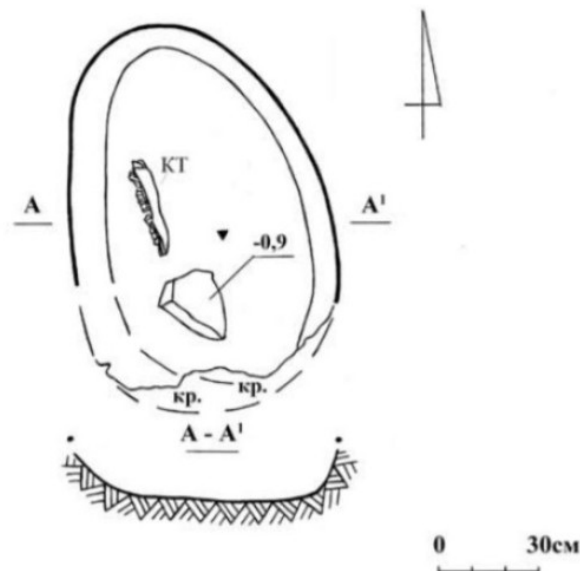

Рисунок 9. Комишоваха. Курган 1. Яма 1 (жертвник ?)

У заповненні ями, в південній її частині, на глибині 0,9 м, виявлений камінь пісковіку розмірами 23 x 18 x 4 см. Близьче до західної стінки ями, на її дні, знайдена щелепа крупної рогатої худоби. Кістки людини відсутні.

Скупчення каміння (?) виявлено під кутом 155° на відстані 11,2 м від Ц з глибини 0,6 м (рисунок 1).

Представляє собою скупчення плит пісковіку у кількості чотирьох каменів. Конструктивного задуму у цьому скупченні не простежено, хоча дещо нагадує кам'яну скриню. Три каміння поставлені вертикально, а один камінь плазом. Розміри каменів від 29 x 15 x 3 см до 56 x 16 x 5 см. Верхній рівень каменів фіксується на глибині 0,6 - 0,65 м, а нижній на глибині 0,75 - 0,76 м (рисунок 10).

В 0,7 м на ПнСх від північної частини скупчення на глибині 0,83 м знайдений дрібний фрагмент боковини ліпного посуду доби бронзи.

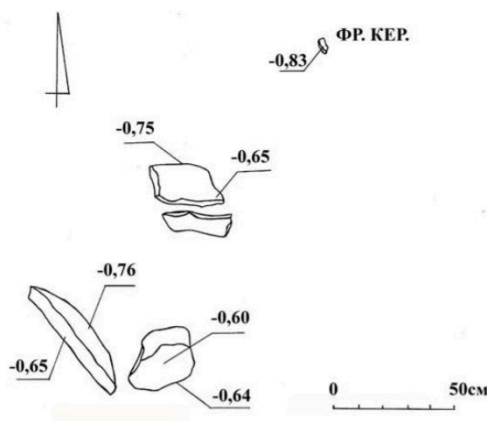

Рисунок 10. Комишухаха. Курган 1. Скупчення каміння.

Висновок.

Отримані матеріали певним чином доповнюють уявлення про культурні утворення доби бронзи Сіверськодонецького регіону, а саме бабинської спільноти перехідної доби від середньої до пізньої бронзи та зрубної спільноти доби пізньої бронзи. При культурно-хронологічному визначенні досліджених в першому комишуваському кургані поховань доби бронзи, автори використовували назви культур, запропоновані Р.О. Литвиненком [6] та В.В. Отрощенко [9], відповідно.

Значний інтерес у дослідженому кургані представляє поховання дніпродонської бабинської культури №6. Воно доповнює групу бабинських поховань з розчленованими кістяками, які розглядаються дослідниками в контексті обряду демембрації. Така традиція відома ще за доби неоліту-єнеоліту [4], а певний розвиток набуває за доби бронзи у населення ямної [1], катакомбної [5, 8] та бабинської [7] культурних спільнот.

Доволі рідкими у Сіверськодонецькому Правобережжі є поховання ранньої покровсько-мосоловської зрубної культури, які в басейні Сіверського Дінця розповсюджені переважно на лівобережжі. Не є виключенням і поховання 2, досліджене в кургані 1 біля с. Комишухаха. Не типовим для сіверськодонецьких поховань раннього періоду покровсько-мосоловської зрубної культури є горщик, виявлений у цьому похованні.

Значну увагу привертає до себе поховання № 1 бережнівсько-маївської зрубної культури, обкладене камінням. На відміну від поховань, виконаних в кам'яних скринях і представлених конструкціями у вигляді вертикально поставлених плит пісковика, або складеними в системі т. зв. цистової кладки, поховання 1 представляло собою своєрідну кам'яну огорожу з використанням поодинокого каміння, де у якості складової стінки конструкції знаходився молот, типологічно близький тим гірничим знаряддям, які досліджені на Картамиському рудопрояві Бахмутської улоговини Донбасу [3]. Цікавим є і ліпний лощений глиняний горщик, покритий червоне-охристим ангобом. Такий посуд відомий на пам'ятках степанівського типу бережнівсько-маївської зрубної культури [2].

Поховання №1 та 3 доповнюють реєстр поховальних споруд бережнівсько-маївської зрубної культури Донецького краю, виконаних у кам'яних скринях.

Не можна обійти увагою і поховання № 4, представленого черепом людини, причому, з слідами прижиттєвої трепанації. Сліди трепанації на черепах небіжчиків бабинської культурної спільноти раніше фіксувались дослідниками. Як приклад можна навести поховання бабинської спільноти (культури багатоваликової кераміки), досліджене в кургані 5 похованні 9 курганної групи «Рясні могили» біля с. Балки Васильївського району Запоріжської області [10]. Слід від трепанації так само, як і в камишуваському похованні (№4) був розташований у лівій тім'яній частині черепа. Наявність такої паралелі, дає можливість пов'язувати поховання №4 саме з бабинською культурною спільнотою. Додатковим аргументом щодо приналежності поховання №4 до бабинської спільноти є його розташування в межах первинного насипу, пов'язаного з бабинським похованням №6, яке виконане за обрядом демембрації.

Підбиваючи підсумки можна впевнено казати, що нові матеріали наукових польових досліджень на півночі Донецької області є дуже цікавими і важливими у розв'язанні цілого ряду проблем давньої історії як Донеччини, так й східноєвропейського степу й лісостепу загалом.

Література

1. Агульников С. М., Попович С. С. Обряд демембрации в ямной культуре Пруто-Днестровского междуречья. Проблемы охраны и изучения степной зоны Восточной Европы. Луганск. 2010. С. 323-344.
2. Бровендер Ю. М. Степановское поселение срубной общности на Донецком кряже. Алчевськ: ДонДТУ. 2012. 234 с.
3. Бровендер Ю. М., Загородняя О. Н. Орудия металлопроизводства поселения Червонэ озеро-3 Картамышского комплекса горно-металлургических памятников эпохи бронзы. Матеріали та дослідження з археології Східної України. 2009. Вип. 9. С. 251-262.
4. Кожедуб А. Г. Демембрация в погребальном обряде бронзового века Северного Причерноморья и Восточного Приазовья: обзор литературы. Новое прошлое. 2017. Вып. 4. С. 336- 343.
5. Лысенко С. Д., Разумов С. Н. Демембрация в погребальном обряде ингульской катакомбной культуры Северо-Западного Причерноморья. Новое прошлое. 2016. Вып. 4. С. 49-66.
6. Литвиненко Р. А. Днепро-Донская бабинская культура (источники, ареал, погребальный обряд). Матеріали та дослідження з археології Східної України. 2006. Вип. 5. С. 157-187.
7. Литвиненко Р. О. Обряд вторинного поховання в культурах бабинського кола. Донецький археологічний збірник. 2011. Вип. 15. С. 7-35.
8. Небрат С. Г. Вторичные погребения ингульской катакомбной культуры. Донецький археологічний збірник. 2013. Вип. 17. С. 7-23.
9. Отрощенко В. В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). Київ. 2001. 288 с.
10. Отрощенко В. В., Савовский И. П., Томашевский В. А. Курганная группа «Рясные могилы» у с. Балки. Курганные могильники Рясные могилы и Носаки. Киев:

Наукова думка. 1977. С. 16-60.

Reference

1. Agulnikov S.M., Popovich S.S. (2010). Obryad demembracii v yamnoj kulture Pruto-Dnestrovskogo mezhdurechya. Problemy ohrany i izucheniya stepnoj zony Vostochnoj Evropy. 323-344.
2. Brovender Yu. M. (2012). Stepanovskoe poselenie srubnoj obshnosti na Doneckom kryazhe. Alchevsk: DonDTU. 234 s.
3. Brovender Yu. M., Zagorodnyaya O. N. (2009). Orudiya metaloproizvodstva poseleniya Chervone ozero-3 Kartamyshskogo kompleksa gorno-metallurgicheskikh pamyatnikov epohi bronzy. Materialy ta doslidzhennia z arkheolohii Skhidnoi Ukrainy. (9). 251-262.
4. Kozhedub A. G. (2017). Demembraciya v pogrebalnom obryade bronzovogo veka Severnogo Prichernomor'ya i Vostochnogo Priazov'ya: obzor literatury. Novoe proshloe. (4). 336- 343.
5. Lysenko S. D., Razumov S. N. (2016). Demembraciya v pogrebalnom obryade ingulskoj katakombnoj kultury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya. Novoe proshloe. (4). 49-66.
6. Litvinenko R.A. (2006). Dnepro-Donskaya babinskaya kultura (istochniki, areal, pogrebalnyj obryad). Materialy ta doslidzhennia z arkheolohii Skhidnoi Ukrainy. (5). 157-187.
7. Lytvynenko R. O. (2011). Obriad vtorynnoho pokhovannia v kulturakh babynskoho kola. Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk. (15). 7-35.
8. Nebrat S. G. (2013). Vtorichnye pogrebeniya ingulskoj katakombnoj kultury. Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk. (17). 7-23.
9. Otroschenko V. V. (2001). Problemy periodyzatsii kultur serednoi ta piznoi bronzy pivdnia Skhidnoi Yevropy (kulturno-stratyhrafichni zistavlennia). Kyiv. 2001. 288 s.
10. Otroschenko V. V., Savovskij I. P., Tomashevskij V. A. (1977). Kurgannaya gruppa «Ryasnye mogily» u s. Balki. Kurgannye mogilniki Ryasnye mogily i Nosaki. Kiev: Naukova dumka. 16-60.

Abstract. *The article is devoted to the results of archaeological excavations of mound 1 near the village of Komyshevakhha on the territory of the Kramatorsk City Council of Donetsk region, conducted in 2017. Materials from burials of the Dnieper-Don Babynska culture of the transitional period from the Middle to the Late Bronze Age, the Pokrovsko-Mosolovska and Berezhnnovska-Mayivska Zrubna cultures of the Late Bronze Age, as well as burials of the Early Modern period have been introduced into scientific circulation.*

Of considerable interest in the studied mound is the burial of the Dnieper-Don Babi culture № 6. It complements the group of Babinska burials with dismembered skeletons, which are considered by researchers in the context of the rite of dememoration.

Quite rare in the Seversko-Donetsk Right Bank are burials of the early Pokrovsko-Mosolovska Zrubna culture, which in the Seversko-Donetsk basin are distributed mainly on the left bank, and on the right bank of the river Seversky Donets they are found only in a 30-kilometer zone along the river Seversky Donets.

Significant attention is attracted by burial № 1 of the Berezhnnovska-Mayivka Zrubna culture, lined with single stones in the form of a fence, where a hammer was located as a component of the wall of the structure, typologically close to the mining tools that have been studied at the Kartamisky ore occurrence of the Bakhmut basin of Donbass.

Burials № 1 and 3 complement the register of burial structures of the Berezhnnovska-Mayivka Zrubna culture of the Donetsk ridge, made in stone chests.

Burial №4, represented by a human skull, with traces of intra-life trepanation, cannot be ignored.

The obtained materials in a certain way complement the idea of the cultural formations of the Bronze Age of the Seversko-Donetsk region.

Key words: *Dnieper-Don Babynska culture, Berezhnnovska-Mayivka Zrubna culture, Pokrovsko-Mosolovska Zrubna culture, burial mound, burial.*

Стаття відправлена: 27.12.2024 г.
© Бровендер Ю. М., Русінов А. С.

УДК 930

THE PROBLEM OF CORRUPTION AND BRIBERY IN FINANCIAL AND CREDIT-BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

ПРОБЛЕМАТИКА ЯВИЩ КОРУПЦІЇ ТА ХАБАРНИЦТВА В ФІНАНСОВИХ ТА КРЕДИТНО-БАНКІРСЬКИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Burylov K.V. / Бурилов К.В.

*postgraduate student of the Department of history, archaeology and tourism/
аспірант кафедри історії, археології та туризму**Юридичного факультету/Faculty of Law*

ORCID 0009-0006-0766-6341

VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL UNIVERSITY

Kyiv, 17 John Paul II street, 01042

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
Київ, Іоанна Павла II 17, 01042*

Анотація. У статті розглянуті конкретні випадки корупційних явищ та фінансових махінацій серед власників кредитно-банкнських установ та державних чиновників. Підкреслено, що новою проблематикою постають вивчення міжособистісних відносин у створюваних корупційних схемах. Наведені факти дозволяють характеризувати ці випадки як типові. Стверджується, що наведені явища досліджуваного періоду мають свої прояви і в наступних історичних періодах та проявляються в сучасності. Проаналізовано загальні фактори, які сприяли типовості випадків фінансових махінацій у кредитно-банкнських установах українських губерній Російської імперії в першій половині ХІХ – початку ХХ століть.

Ключові слова: корупція, хабарництво, фінансова система, кредитно-банкнські установи.

Вступ.

У сучасній українській історіографії серед багатьох наукових праць істориків, є ті, в яких висвітлена проблематика корупції серед чиновників державних установ українських губерній Російської імперії другої половини ХІХ століття. В небагатьох наукових доробках навіть проаналізоване ставлення широкого кола літераторів, журналістів та громадських діячів до цього негативного соціального явища. Але необхідно зазначити, що суто географічно аналіз ситуації корупційних явищ в сучасних наукових працях переважно охоплював землі Правобережної України, а увага акцентувалась майже виключно на корупції серед службовців адміністративно-чиновницького апарату управління губерніями та правоохоронних органів.

Одна із найважливіших економічних подій ХІХ століття в історії Російської імперії – це промислова революція, зокрема її найінтенсивніша фаза, яка включала в себе період з 1890 по 1917 роки, тобто другу половину ХІХ – початок ХХ століття. Промисловий переворот супроводжувався активною індустріалізацією економіки, розвитком важкої і вугледобувної промисловості, появою фабрик, заводів, а також інтенсивним прокладанням мережі залізниць.

Соціально-економічні перетворення українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століть визначались активним переходом суспільства від феодальних до капіталістичних відносин, що характеризувалися формуванням та активним розвитком кредитно-банківської системи імперії. Сучасні українські дослідники, як, наприклад, В.В. Шевченко, акцентували свою увагу на ґрунтовному дослідженні особливостей законодавства стосовно банкірських установ[1,2]. Але тематика випадків корупції та хабарництва в кредитно-банкірських установах розглядається побіжно. Особливо це стосується відносин банкірів та інших учасників, які вступали у нові міжособистісні відносини, що дозволяло створювати досить впливові корупційні схеми. Ці явища якраз і породжують при своєму вивченні нову проблематику, яка не знайшла відображення в сучасних наукових дослідженнях.

Отже, при аналізі явищ корупції серед адміністративно-чиновницького апарату українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століть виникає гостра потреба також приділити увагу вивченню нових тем нової проблематики корупції та хабарництва в кредитно-банкірських установах. Це і виступає головною метою даної статті, яка започаткує більш всебічне репрезентування картини наслідків негативного впливу корупційних та хабарницьких явищ на суспільство та економіку українських губерній та Російської імперії в цілому.

Основна частина.

Для кращого розуміння особливостей корупційних процесів у кредитно-банківській системі українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століть, необхідно дослідити явища корупції та хабарництва на конкретних випадках.

Одним із таких показових прикладів може слугувати випадок фінансових махінацій, що стали відомими широкій публіці в 1889 році, стосовно банкірських контор Кана та Мусатова, які займалися торгівлею на виплату білетами внутрішніх виграшних позик. Зазначені власники банкірських контор зникли разом із грошима обурених вкладників[3, с. 134].

Такі факти, як показують наші дослідження (К. Бурилов – автор), знаходяться в державних архівах Київської, Одеської, Миколаївської та Харківської областях. Вони будуть проаналізовані і узагальнені в наступних наукових статтях та на конференціях.

При обробці архівних матеріалів та періодичних видань досліджуваного періоду особливу увагу було приділено вивченню статей в періодичних виданнях того часу. Так, про фінансові махінації Кана 23 лютого 1889 року була опублікована дуже цікава стаття у випуску № 4665 газети «Новое время», під назвою «Грабители», в якій детально розповідалося про вищенаведений випадок [4].

Варто зазначити, що автор згаданої статті не просто інформував читача про деталі махінації, а й ще створював потужний антисемітський фон, надмірно акцентуючи увагу на єврейському походженні банкіра, у вигляді провокативних формулювань, типу того, що банкір єврей збирав гроші саме з «русской публики». Звичайно, що етнічне походження ошуканих вкладників ніхто не

з'ясував. Можна зробити обґрунтований висновок про те, що автори таких статей ставили собі за мету не просто інформувати читача про подібні випадки, а також підігрівали антисемітські настрої широкого народного загалу імперії, що в майбутньому втілювалося у вигляді страшних погромів та вбивств ні в чому невинних людей. Таким чином, навіть ця стаття та її аналіз розширює проблематику корупційних явищ крізь призму розгляду міжособистісних відносин учасників корупційного процесу.

Необхідно зазначити, що банкірська діяльність до кінця 1880-х років не розглядалась як кредитна, тому для організації подібного роду установ не вимагалось затвердження статуту та публічної звітності про операції. Взагалі, власники таких банкірських контор викупували, як купці, спеціальні свідоцтва, в яких зазначався вид економічної діяльності та білети, що надавали право володіти таким підприємством [5, с. 133].

Розвиваючи тезу про розширення проблематики можна додатково наголосити на обставині, яка впливає з матеріалів статей періодичних видань та свідчить про те, що відсутність контролю з боку держави за такими приватними торгово-кредитними організаціями, які відігравали головну роль в фінансово-економічному житті імперії, створювало умови для майже безперешкодної діяльності фінансових шахраїв різного роду [6, с. 45]. Підтвердженням цього є той факт, що дослідниця В.В. Шевченко в одній із своїх праць зазначає, що з середини 80-х років до Міністерства фінансів почали надходити численні скарги про зловживання банкірських контор та їх участь у спекуляціях, водночас це також є вимогою для розширення наукової проблематики про корупцію та хабарництво.

Неможливо не звернути увагу на один із показових прикладів складного взаємозв'язку корупційних схем пов'язаних з діяльністю представників адміністративно-чиновницького апарату управління імперії та банкірами, а саме мова йде про голову Департаменту державної економіки Державної ради та міністра фінансів з 27.10.1880 по 06.05.1881 рр. Олександра Агейовича Абазу, який підтримував тісні стосунки з одеським банкірським домом Рафаловичей. Абаза навіть буквально називав Олександра Рафаловича «мій банкір» та надавав йому різного роду доручення як, наприклад, продаж продуктів із власних маєтків, що також є малодослідженою проблемою корупції та хабарництва.

На нашу думку (К. Бурилов – автор) приводом для розширення проблематики постає найодіозніший випадок фінансових махінацій пов'язаний із введенням золотого грошового обертю на основі девальвації кредитного рубля. В 1890 році у зв'язку із хорошим врожаєм почав підвищуватися курс кредитного рубля, який постійно коливався в залежності від біржової гри та розмірів торгових операцій Російської імперії закордоном. У зв'язку з цим міністр фінансів І. О. Вишнеградський скуповував золото та вів гру на пониження рубля, щоб стабілізувати його на певному рівні. Дізнавшись про таку політику міністра фінансів, Абаза вирішив скористатися обставинами на свою користь заради збагачення. Він прийняв участь у грі на пониження рубля та залучив до неї О.Ф. Рафаловича, останній не знав про секрети даної біржової гри, тому після підвищення курсу рубля та викликаних цим величезних збитків, вирішив грати

на підвищення рубля за власні кошти, але в цей момент курс рубля почав падати, в результаті чого Абаза не тільки відіграв всі свої гроші назад, а ще й заробив 900 тисяч рублів, але сам банкір Рафалович розорився. Але О. А. Абаза не залишив «свого банкіра» в скрутній ситуації та через міністра фінансів імперії Вишнеградського домігся фінансової допомоги для Рафаловича [7, с. 189-192].

Досліджуючи кредитно-банківську систему Російської імперії в добу промислової революції, неможливо не звернути увагу на принципи фінансування будівництва залізниць імперії. Зокрема, необхідно зацентувати увагу на такому факті, що приватний капітал в будівництво залізниць не вкладався. Тому, для того, щоб заохотити інвесторів вкладати гроші в будівництво нових залізниць, держава гарантувала виплачувати з власної казни 5% дохід на вкладений капітал, у тому разі, якщо прибуток був би менше вкладених фінансів [8, с. 4]. Це призвело до того, що власники залізниць особливо не переймалися їх прибутковістю, оскільки знали, що завжди отримають дотації від держави. Зазначений факт став головною причиною абсолютної нерентабельності залізниць Російської імперії. Бюджетних коштів просто не вистачало на виплату дотації всім залізницям, що сильно бентежило їх власників [9, с 13-16]. Саме для того, щоб отримати необмежений доступ до бюджетних коштів, власники почали запрошувати до ради директорів своїх залізничних компаній найближчих родичів імператорської сім'ї, що дуже швидко почало впливати на перерозподіл державних коштів, списанню боргів та, як наслідок, призвело до величезних масштабів корупції та хабарництва в даній сфері. Зазначені факти суттєво гальмували економічний розвиток українських губерній Російської імперії.

Висновок. Дослідивши факти корупції та хабарництва в кредитно-банкірських установах українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття можна з впевненістю зазначити, що перелічені випадки мали типовий характер. Зазначені явища хабарництва та корупції негативно впливали на економіку українських губерній Російської імперії, сповільнювали перехід суспільства до капіталістичних відносини та економічне зростання, робили залізничні компанії імперії нерентабельними.

Вивчення особливостей корупційних явищ кредитно-банкірських установ та методів протидії їм особливо в теперішній час, коли промисловість індустріальних регіонів України зруйнована, видобувна промисловість, енергетика та логістика зазнали значущих втрат, а українське суспільство зіштовхнулось із проблемою трансформації національної індустріально-аграрної економіки в економіку третинного сектора виробництва, тобто де основою виробництва буде логістика, сфера послуг та сучасні наукові технології. До речі, через подібні глобальні соціально-економічні трансформації українці вже проходили в середині XIX (промислова революція) та на початку XX (індустріалізація) століть.

Саме тому розширення дослідження проблематики визначається своєю актуальністю та життєво-практичною значимістю цієї проблематики, оскільки протягом свого існування як держава, або в державних утвореннях на українських землях був накопичений визначний досвід з її вирішення, елементи якого можливо використовувати на сучасному етапі.

Література

1. Шевченко В. В. Соціально-правовий статус банкірів і банкірських установ Півдня України першої половини XIX ст. *Український історичний збірник*. 2006. № 9. С. 124–131.
2. Шевченко В. В. Підприємницька діяльність банкірів Півдня України (XIX – поч. XX ст.) : окремі аспекти. *Проблема історії України XIX - початку XX ст.* 2008. № 14. С. 88–96.
3. Шевченко В. В. Правове регулювання банкірської діяльності у підросійській Україні (кінець XIX - початок XX ст.). *Український історичний збірник*. 2008. № 11. С. 134.
4. Новий час, 1889. *BnF Gallica (Галліка - онлайн-бібліотека Національної бібліотеки Франції)*. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t56105895> (дата звернення: 19.12.2024).
5. Шевченко В. В. Правове регулювання банкірської діяльності у підросійській Україні (кінець XIX - початок XX ст.). *Український історичний збірник*. 2008. № 11. С. 133.
6. Дружкова І. С. Правові умови розвитку кредитно-банківських установ в 1860-70-х рр. XIX ст. на півдні України. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2005. № 5. С. 45.
7. Вітте С. Ю. *Спогади. Дитинство. Царювання Олександра II і Олександра III. (1849 - 1894)*. Ленінград, 1924. С. 189–192.
8. Антонович А.І. *Держава і залізниця*. Київ, 1885. С. 4.
9. Кислинський Н. А. *Наша залізнична політика*. С.- Петербург, 1902. С. 13–16.

Reference

1. Shevchenko V. V. Sotsialno-pravovyi status bankiriv i bankirskykh ustanov Pivdnia Ukrainy pershoi polovyny XIX st. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. 2006. № 9. S. 124–131.
2. Shevchenko V. V. Pidpriyemnytska diialnist bankiriv Pivdnia Ukrainy (XIX – poch. XX st.) : okremi aspekty. *Problema istorii Ukrainy XIX - pochatku XX st.* 2008. № 14. S. 88–96.
3. Shevchenko V. V. Pravove rehuliuвання bankirskoi diialnosti u pidrosiiskii Ukraini (kinets XIX - pochatok XX st.). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. 2008. № 11. S. 134.
4. Novyi chas, 1889. *BnF Gallica (Gallika - onlain-biblioteka Natsionalnoi biblioteki Frantsii)*. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t56105895> (data zvernennia: 19.12.2024).
5. Shevchenko V. V. Pravove rehuliuвання bankirskoi diialnosti u pidrosiiskii Ukraini (kinets XIX - pochatok XX st.). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. 2008. № 11. S. 133.
6. Druzhkova I. S. Pravovi umovy rozvytku kredytno-bankivskykh ustanov v 1860-70-kh rr. XIX st. na pivdni Ukrainy. *Intelihentsiia i vlada. Serii: Istorii*. 2005. № 5. S. 45.
7. Vitte S. Yu. Spohady. Dytynstvo. Tsariuvannya Oleksandra II i Oleksandra III. (1849 - 1894). *Leninhrad*, 1924. S. 189–192.
8. Antonovych A.I. *Derzhava i zaliznytsi*. Kyiv, 1885. S. 4.
9. Kyslynskyi N. A. *Nasha zaliznychna polityka*. S.- Peterburh, 1902. S. 13–16.

Abstract. The article examines specific cases of corruption phenomena and financial fraud among owners of credit and banking institutions and state officials. It is emphasized that the study of interpersonal relationships in created corruption schemes is a new issue. The presented facts allow us to characterize these cases as typical. It is argued that the presented phenomena of the studied period have their manifestations in subsequent historical periods and are manifested in the present day. The general factors that contributed to the typicality of cases of financial fraud in credit and

banking institutions of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the first half of the 19th - early 20th centuries are analyzed.

Key words: *corruption, bribery, financial system, banking institutions.*

Науковий керівник: *д.і.н., проф. Михайлюк В.П.*

Стаття надіслана: 28.12.2024 р.

© Бурилов К.В.

CONTENTS**Tourism and recreation**

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-051> 4

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MEMORIAL-ETHNIC TOURISM IN UKRAINE

Zelenko O. O., Zavarika H. M., Yurieva O. A., Bulkina L. I.

Education and pedagogy

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-052> 14

THE RURAL POPULATION OF UKRAINE IN PRESERVATION CULTURAL HERITAGE (1918 - 1991): REVIEW OF LITERATURE AND SOURCES AND FORMATION OF A DOCTORAL PROJECT AVENUE

Mykhaylyuk V.P., Makarov M.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-064> 26

METHODS AND TECHNOLOGIES OF USING DOCUMENTARY SOURCES IN HISTORY LESSONS IN SECONDARY SCHOOL

Makedonskiy K.V., Mykhaylyuk V.P.

History

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-053> 34

PANTELEIMON KYLISH. LIFE PARTS, SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS AND MISCALCUTIONS

Osupenko I.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-054> 39

CONTRIBUTION OF THE SCIENTIFIC AND TEACHING ELITE OF THE UKRAINIAN DIASPORA OF THE WESTERN UKRAINIAN LANDS TO THE PRESERVATION AND ENRICHMENT OF THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE DURING THE INTERWAR PERIOD

Sabardak Ya.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-055> 44

THE INFLUENCE OF THE SOCIO-ECONOMIC FACTOR ON DISTINCTIVE FEATURES OF “UKRAINIZATION” IN DONBAS IN THE 20s–30s OF THE 20th CENTURY

Serhiienko S. Yu.

- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-056> 54
VOLODYMYR ANTONOVYCH: THE PATH TO THE BOSOM OF
THE FOUNDERS OF THE UKRAINIAN HISTORICAL SCHOOL
Tkachenko V.R.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-057> 62
LEVKO LUKIANENKO: A SIGNIFICANT LEADER IN THE
HISTORY OF UKRAINIAN DISSENTENCE AND THE
STRUGGLE FOR INDEPENDENCE
Shepilov G.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-058> 68
MILITARY SYMBOLS OF THE ARMED FORMATIONS OF
THE CARPATHIAN SICH AND THE UPA
Zolkin D.O., Sapytska O.M.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-059> 77
APPLICATION OF THE NEWEST TECHNOLOGIES IN
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN UKRAINE
Ivanenko R.I., Sapytska O.M.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-060> 87
THE ROLE OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE SUBJECTION
OF THE PEOPLES OF PRE-COLUMBIAN LATIN AMERICA
Kartashov M.O., Sapytska O.M.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-061> 97
THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DIGITAL
HISTORICAL INTERACTIVE PROJECTS
Skakun D.O., Sapytska O.M.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-062> 108
EXCAVATIONS OF MOUND 1 NEAR THE VLG.
KOMYSHUVAKHA, DONETSK REGION IN 2017
Brovender Yu. M., Rusinov A. S.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-063> 120
THE PROBLEM OF CORRUPTION AND BRIBERY IN
FINANCIAL AND CREDIT-BANKING INSTITUTIONS
OF UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN
EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH –
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY
Burylov K.V.

Scientific publication

International periodic scientific journal

Scientific World Journal

Issue №28

Part 4

November 2024

Indexed in
INDEX COPERNICUS
high impact factor (ICV: 87)

Articles published in the author's edition

*Academy of Economics named after D.A. Tsenov
Bulgaria jointly with SWorld*

Signed: November 30, 2024

e-mail: editor@sworldjournal.com

site: www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com